BEBKA
Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ 1975

BURSA VE İLÇELERİ ARKEOLOJİK KÜLTÜR ENVANTERİ – IV

OLYMPOS ARAŞTIRMALARI – II

ULUSLARARASI MYSİA OLYMPOS'U ARAŞTIRMALARI ÇALIŞTAYI
8-11 MAYIS 2014 - ORHANELİ/BURSA

Editör / Edited by
MUSTAFA ŞAHİN

Bursa 2018

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri - IV

Olympos Araştırmaları - II

Editör / Edited by

Mustafa ŞAHİN

Bursa 2018

Editör: Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Yayına Hazırlayan: Arş. Gör. Serap ALA
Arş. Gör. Hazal ÇITAKOĞLU
Arş. Gör. Nur Deniz ÜNSAL

E-ISBN: 978-975-6149-86-7
Eser Adı: Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri-IV Olympos Araştırmaları-II
Yayınevi: Bursa Uludağ Üniversitesi Basımevi
Yayın Yeri ve Yılı: Bursa, 2018

Yapım
Adres: Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Görükle Yerleşkesi, 16059 Bursa / Türkiye
Tel: +90 224 294 18 93
Faks: +90 224 294 18 92
E-posta: arkeoloji@uludag.edu.tr

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ÖNSÖZ / PREFACE 6

Ralf BECKS

Early Bronze Age Settlements in the Southern Highlands of Mt. Olympus (Uludağ) / Olympos Dağı'nın (Uludağ) Güney Dağlık Arazilerindeki Erken Tunç Çağı Yerleşimleri 9

Berkay DİNÇER

Uludağ Çevresinde Alt ve Orta Paleolitik: Genel Bir Değerlendirme / The Lower and Middle Paleolithic around Mt. Olympus (Uludağ): A General Assessment 21

Jorge FEIO

Architectonical Representations in Early Christian Funerary Laudae in Conuentus Pacensis (Portugal) / Conuentus Pacensis'de (Portekiz) Erken Hıristiyan Mezarlığı Laudae Mimari Temsilleri 26

Michel E. FUCHS - Sophie DELBARRE-BÄRTSCHI

The Basilica of Derecik and Thousand One Churches of the District of Büyükorhan / Derecik Bazilikası ve Büyükorhan İlçesinin Bin Bir Kilisesi 44

Benedikt GRAMMER

The Burial Grounds of Colophon / Kolophon'daki Mezarlık Alanları 62

Filiz İNANAN

Aziz Aberkios Manastırı Kilisesinin Bugünü / Current State of Hagios Aberkios Monastery Church 86

Zeynep KOÇEL ERDEM

Kuzey Propontis'te Yüzey Araştırmaları ve Yeni Bulgular / Archaeological Surveys and New Findings in the North Propontis 98

Taner KORKUT - Gül IŞIN - Turan TAKAOĞLU - Bilsen ÖZDEMİR

Tlos Antik Kenti ve Teritoryumu Prehistorik Yerleşimleri / Prehistoric Settlements of Tlos Ancient City and its Territory..... 110

Gülgün KÖROĞLU

Balatlar Yapı Topluluğu İçindeki Bizans ve Osmanlı Dönemi Kiliseleri / Byzantine and Ottoman Period Churches in Balatlar Building Complex 132

Ali Kazım ÖZ

Architectural Remains in the Territory of Lake Uluabat / Uluabat Gölü Teritoryumundan Mimari Kalıntılar..... 148

Derya ŞAHİN

Olympos'da Asklepios Kültü / Asclepius Cult in Olympus 160

Mustafa ŞAHİN

Uludağ'ın Tarih Öncesi Resimli Mağaraları / Prehistoric Cave Pictures of Mt. Olympus (Uludağ) 170

Reyhan ŞAHİN

Büyükorhan (Bursa) Yüzey Araştırmasında Ele Geçen Keramik Buluntuları / Pottery Finds from Büyükorhan (Bursa) Archaelogical Survey 181

Doğan YAVAŞ

Sırıl Köyü ve Kayguluzade Hasan Efendi Vakfiyesi / The Village of Sırıl and Foundation Document of Kayguluzade Hasan Efendi 193

ÖNSÖZ

Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri'nin dördüncü cildini Bursa'nın Dağlık ilçelerinde gerçekleştirilen arkeolojik araştırmalar oluşturmaktadır. Bu kitap aynı zamanda 2014 yılında basılan Olympos Araştırmaları serisinin ikinci cildidir. Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı (BEBKA) tarafından desteklenen ve tarafımdan yürütülen "Bursa'nın Dağ İlçelerinin Tarihi ve Kültürel Mirası Envanteri" isimli proje Bursa Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden bir ekip tarafından gerçekleştirilmiştir.

Gerçekleştirdiğimiz projedeki amacımız uzun zamandır ihmal edilmiş olan Bursa'nın dağlık ilçelerinin ülkemizin kültür turizminde aktif olarak yer alan bir bölge haline gelmesine yardımcı olmak, ulusal ve uluslararası düzeyde etkin bir şekilde tanıtılmasına ve böylelikle bölgenin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik gelişimine katkı sağlamaktı. Bu amaçla öncelikli olarak Orhaneli, Büyükorhan, Harmancık ve Keles'in köylerinin tarihi ve kültürel değerlerini önce kendi çevresinde olmak üzere Dağlık Bursa Bölgesi'nin tamamında, daha sonra Bursa genelinde ve nihayet ulusal ve uluslararası platformlarda tanıtılmasına yönelik olarak faaliyetler gerçekleştirilmiştir.

Bölge insanının kendi yaşadığı coğrafyayı tanıması ve sahip olduğu değerleri sahiplenmesi bu amacı yerine getirmek için önemli bir yere sahipti. Bu doğrultuda ilkokul ve lise çağındaki öğrencilerle kendi bölgelerinde yer alan arkeolojik ve kültürel zenginliği konu edindiğimiz tanıtıcı atölye çalışmaları gerçekleştirdik. Bu atölye çalışmalarında arkeolojik mirasın tanıtılmasının yanı sıra arkeolojik mirasın korunması ve kaçak kazı çalışmalarının önlenmesi ile ilgili olarak seminerler de verdik. Ardından hem Bursa'da hem de Orhaneli, Büyükorhan, Harmancık ve Keles'de olmak üzere her bir ilçede fotoğraf sergileri düzenleyerek her yaştan bölge insanının belki de farkında olmadığı arkeolojik mirasını gözler önüne sermeye çalıştık. Bölgenin ulusal ve uluslararası düzeyde bilinmesine katkı sağlamak adına bölgenin arkeolojik, tarihi, kültürel ve sosyal yaşamına dair bilgileri derleyerek hem Türkçe hem de İngilizce olmak üzere iki dilde tanıtım kitapçığı ve her bir ilçe için tanıtım broşürleri hazırlayarak ulusal ve uluslararası platformda dağıtımını gerçekleştirdik.

Bölgenin hem ulusal hem uluslararası düzeyde tanınmasını sağlamanın yanı sıra arkeoloji ve ilişkili disiplinlerin akademik çalışmalarına zengin bir kaynak sağlayan bu bölgenin uzmanlar tarafından değerlendirilmesi ve bu bölge ile ilgili yapılan çalışmaların ortak bir platformda paylaşımını sağlamak üzere uluslararası katılımlı bir çalıştay gerçekleştirdik. 8-11 Mayıs 2014 tarihleri arasında Orhaneli Belediyesi'nin ev sahipliğinde I. Uluslararası Mysia Olympos'u Araştırmaları Çalıştayı projenin gerçekleştirdiği en önemli faaliyetlerden biridir. Elinizdeki bu kitap bu çalıştayda sunulan bildirilerin bir araya getirilmesi ile oluşmuştur. Çalıştaya sunulan bildirilerin hem konuyla ilgilenen uzmanlarla hem de her yaştan ve meslekten okuyucu ile buluşması son derece mutluluk vericidir.

Makalelerde birlik sağlayabilmek amacıyla süreli yayın kısaltmalarında Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün önerileri, Antik Kaynak kısaltmalarında Der Kleine Pauly dikkate alınmıştır. Metinde yapılan kısaltmalarda ise Türk Dil Kurumu'nun tavsiyelerine uyulmuştur. Metinlerde yer alan fotoğraflar Türkçe makalelerde, metin içinde Res. ve Resim Listesi olarak, fotoğraf altlarında ise Resim diye gösterilmiştir. İngilizce makalelerde kullanılan fotoğraflar ise metin içinde Fig. olarak, resim listesi ve fotoğraf altlarında ise Figure olarak gösterilmiştir. Özel isimlerin kullanımında ise yazarların önerileri değiştirilmemiştir.

Kitabın okuyucu ile buluşmasını sağlayan BEBKA'ya teşekkür ederiz. Projenin yazılması ve gerçekleştirilmesi aşamalarında gösterdikleri emek ve özverilerinden dolayı proje ekibime; Doç Dr. Derya Şahin, Araş. Gör. Dr. Serkan Gündüz, Araş. Gör. Serap Ala, Araş. Gör. Hazal Çıtakoğlu, Araş. Gör. Nur Deniz Ünsal, Araş. Gör. Gonca Gülsefa, yüksek lisans öğrencilerim Asiye Gözde Arı, Beste Tomay, Faruk Yolsal, Günay Karahan, Nihal Kardoruk, Esra Sayın, Mustafa Uğur Ekmekçi, Çağrı Aydın, Murat Akın ve sanat tarihçisi Mustafa Akgül'e bir kez daha teşekkür ederim.

Projemize destek veren BEBKA'ya, proje ortaklarımız Orhaneli ve Büyükorhan Belediye Başkanlıkları'na, proje iştirakçilerimiz Bursa İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Harmancık Belediye Başkanlığı'na, projede yer almayan ancak bölgede gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında araştırma ekibine her türlü destek ve yardımda bulunan Keles Belediye Başkanlığı'na, Bursa Büyükşehir Belediyesi Coğrafi Bilgi Sistemleri Birimi'ne, Bursa Kent Konseyi'ne, proje öncesinde ve proje boyunca emeği geçen herkese teşekkürlerimizi sunarız. Proje boyunca maddi ve manevi desteğini esirgemeyen Bursa Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü'ne teşekkür ederiz.

Mustafa Şahin
Bursa 2018

PREFACE

The archaeological research conducted in the Mountainous districts of Bursa constitutes the fourth issue of the Archaeological Culture Inventory of Bursa and its districts. This book is also the second volume of the Olympus Studies Series, which was published in 2014. This project, being supported by Bursa Eskişehir Bilecik Development Agency (BEBKA) and called "The Historical and Cultural Heritage Inventory of the Mountainous Towns of Bursa Province" was carried out by a team from Bursa Uludağ University Archaeology Department.

Our objective in the project we have undertaken is to help the Mountainous Towns of Bursa, which have been neglected for a long time, become an active part of our country's cultural tourism, to be introduced effectively at national and international level and thus contribute to the socio-cultural and socio-economic development of the region. For this purpose, the activities were carried out in order to promote the historical and cultural values of Orhaneli, Büyükorhan, Harmancık and Keles, firstly in the whole of the Mountainous Bursa Region, then in the whole of Bursa and finally on national and international scale.

It was important for the people of the region to recognize the geographical area in which they live and to possess the values they have. In this direction, we have organized introductory workshops for primary and high school students and their exploration of archaeological and cultural assets in their own regions. In these workshops, we gave seminars on the promotion of the archaeological heritage as well as the preservation of archaeological heritage and the prevention of illegal excavation. Then, in Bursa, Orhaneli, Büyükorhan, Harmancık and Keles, we organized photo exhibitions in each district, and tried to point out the archaeological heritage that people of all ages might not have been aware of. In order to contribute to the awareness of the region at the national and international level, we have compiled information on the archaeological, historical, cultural and social life of the region and have published and distributed the brochures in Turkish and English languages on both national and international platforms.

In addition to providing recognition of the region both nationally and internationally, we have also undertaken an international participatory workshop to ensure that the studies on this region, which provides a rich source of academic studies for archaeology and related disciplines, is shared on a common platform and are evaluated by experts.

The first International Mysia Olympus (Uludağ) Studies Workshop, hosted by Orhaneli Municipality between 8-11 May 2014, is one of the most important activities in the project. This book in your hand was created by bringing together the reports presented at this workshop. It is extremely pleasing to be able to meet with the experts who are interested in the subject as well as the reports presented for the workshop and with the readers from all ages and professions.

In order to provide unity in the articles, German Archaeological Institute's recommendations for the abbreviations of the periodicals is followed. Der Kleine Pauly is concerned in the abbreviations of the Ancient Sources. In the abbreviations made in the text, the recommendations of the Turkish Language Association are followed.

For the photographs in the texts, Res. and Resim Listesi are used, it is shown as Resim under the picture in Turkish articles. For the photographs used in English articles, Fig. and Figure List are used, and it is shown as Figure under the pictures. In the use of private names, the authors' recommendation has not been changed.

We would like to thank BEBKA (Bursa Eskişehir Bilecik Development Agency) for supporting the book to meet with the reader. Thank you to Ass. Prof. Dr. Derya Şahin, Res. Ass. Dr. Serkan Gündüz, Res. Ass. Serap Ala, Res. Ass. Hazal Çıtakoğlu, Res. Ass. Nur Deniz Ünsal, Res. Ass. Gonca Gülsefa, graduate students, Asiye Gözde Arı, Mustafa Uğur Ekmekçi, Faruk Yolsal, Günay Karahan, Nihal Kardoruk, Esra Sayın, Beste Tomay, Murat Akın, Çağrı Aydın and art historian Mustafa Akgül due to the efforts and dedication they have shown in the process of writing and implementing the project.

We would like to thank you once again to BEBKA (Bursa Eskişehir Bilecik Development Agency) which supported the whole project and to Orhaneli and Büyükorhan Municipalities, the partners of our project, to project associates, Bursa Provincial Directorate of

Culture and Tourism and Harmancık Municipality, to Keles Municipality, who were not in the project but who has provided all kinds of support and assistance to the research team during the archaeological surveys conducted in the region.

We would like to express our gratitude to Bursa Municipality Geographical Information Systems Unit, Bursa City Council, and we would like to thank everyone who contributed to the project before and during the project. Finally, we would like to thank the Rectorate of Bursa Uludağ University for its financial and moral support throughout the project.

Mustafa Şahin
Bursa 2018

EARLY BRONZE AGE SETTLEMENTS IN THE SOUTHERN HIGHLANDS OF MT. OLYMPUS (ULUDAĞ)

Olympos Dağı'nın (Uludağ) Güney Dağlık Arazilerindeki Erken Tunç Çağı Yerleşimleri

Ralf Becks*

Abstract

The Uludağ-Domaniç mountain range constitutes the western end of the Pontic mountains and geographically divides the lowland plains to the north from the hilly highland region to the south. Archaeological research has mainly focussed on the lowland plains which were densely populated by men since the Neolithic. Excavations in several sites in the lowlands show a cultural homogenity that is characteristic for the whole region around the Sea of Marmara. In contrast to this, the highland regions to the south of Mt. Olympus (Uludağ) are archaeologically almost unexplored and the settlement history especially of prehistoric times is largely unknown. Nonetheless, the hilly terrain is spotted with several small alluvial plains and river valleys that offer good preconditions for agriculture and animal husbandry as well as natural communication routes. The earliest evidence for permanent human occupation in this region has been attested for the Early Bronze Age period (ca. 3000-2000 BC) constituting of several settlements and one necropolis that were discovered in the course of the Bursa Highland Survey. The archaeological find material from these sites shows cultural connections with the lowland region to the north, but also with the neighbouring regions to the west and the east.

Keywords: *Bursa, Highland, Early Bronze Age, Settlements, Cultural Contacts.*

Öz

Uludağ-Domaniç dağ silsilesi, Karadeniz Dağları'nın batı ucunu teşkil etmekte ve alçak ovaları kuzeydeki tepelik yayla bölgesinden güneye doğru coğrafi olarak bölmektedir. Arkeolojik araştırmalar ağırlıklı olarak, Neolitik Çağ'dan beri insanların yoğun olarak yaşadığı alçak ovalar üzerine odaklanmaktadır. Ovalarda çeşitli yerlerde yapılan kazılar, Marmara Denizi çevresindeki tüm bölge için karakteristik olan kültürel bir homojenlik göstermektedir. Bunun aksine Olympos Dağı'nın (Uludağ) güneyindeki dağlık arazi bölgeleri, arkeolojik olarak neredeyse hiç keşfedilmemiş olup başta tarih öncesi zamanlar olmak üzere bölgenin yerleşim tarihi büyük ölçüde bilinmemektedir. Yine de tepelik arazilerde, tarım ve hayvancılığın yanında doğal iletişim yolları için de iyi koşullar sunan birkaç küçük alüvyonlu ova ve nehir vadileri bulunmaktadır. Bu bölgedeki kalıcı insan yerleşimi için en erken kanıtların, Dağlık Bursa Yüzey Araştırması sırasında ortaya çıkarılan birkaç yerleşim ve bir nekropol ile birlikte Erken Tunç Çağı'na (İÖ yaklaşık 3000-2000) ait olduğu kanıtlanmıştır. Bu bölgelerden gelen arkeolojik buluntular, kuzeydeki alçak araziyle olduğu kadar aynı zamanda batıdaki ve doğudaki komşu bölgelerle olan kültürel bağları göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Bursa, Yayla, Erken Tunç Çağı, Yerleşimler, Kültürel Bağlantılar.*

Introduction

Until recently, the hilly country south of the Uludağ-Domaniç mountain range was hardly investigated archaeologically. In fact, quite a large area in Northwestern Anatolia, i.e. from Mt. Olympus (Uludağ) in the north to the Hermos river valley in the south and from the plains of Balıkesir and Akhisar in the west to the plains near Kütahya and Uşak in the east, is almost void of prehistoric sites. In the course of the Bursa Survey Project under the direction of Prof. Dr. Mustafa Şahin, this situation has begun to change[1]. In the districts of Orhaneli, Keles and Harmancık several prehistoric sites have been discovered, dating from Paleolithic to Bronze Age times. Here, those sites are presented that have produced finds from the Early Bronze Age[2].

Compared to the generally well investigated larger plains in Western Anatolia, amongst them the plains of İznik, Yenişehir and İnegöl in the northern parts of the Bursa Province with their many and easily detectable settlement mounds[3], the mountainous highland to the south and southwest of Mt. Olympus (Uludağ) is archaeologically still largely unexplored. This region is characterized by hilly country with high mountain ranges and narrow valleys, and only a few and generally small plains exist here that are suitable for agriculture and settlement. These topographical preconditions are clearly reflected in the modern low settlement

* Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Arts and Science, Archaeology Department, İstiklal Campus, Burdur/Turkey. E-mail: ralfbecks@mehmetakif.edu.tr

[1] I would like to thank Prof. Dr. Mustafa Şahin for inviting me to study the prehistoric finds from his survey project. Preliminary reports about the surveys conducted between 2008 and 2011 in the districts of Keles, Orhaneli, Büyükorhan and Harmancık 2008-2011 are given in: Şahin et al. 2010. -Şahin et al. 2011. -Şahin 2012: 11-17. -Şahin 2013: 103-108.

[2] This contribution is a shorter and translated version of a recently published study (Becks – Polat Becks 2014).

[3] French 1967. -Özdoğan 1986. -Efe 1993.

density, and probably this was not different in prehistoric and antique times.

From 2008 to 2011 extensive surveys were conducted in the districts of Orhaneli, Büyükorhan, Keles and Harmancık that have revealed quite a number of prehistoric sites belonging to the Lower and Middle Paleolithic, the Chalcolithic and the Bronze Age[4]. Altogether five settlements and one cemetery were discovered which produced find material from the Early Bronze Age (hereafter EBA), ca. 3000-2000 BC (Fig. 1). Amongst these sites are three settlement mounds (Orhaneli-Arpa Tepe, Menteşe-Kaynarca und Kepekdere-Övecik), one hill-top settlement (Nalbant-Asar Tepe) and one flat settlement on a hill-slope (Nalbant-Yarardı). One cemetery that belongs to the settlement of Kepekdere-Övecik was also documented.

Orhaneli, Arpa Tepe (District of Orhaneli)

The settlement mound Arpa Tepe lies about 2 km northwest of the town of Orhaneli just to the east of the road to Bursa in the middle of a small plain and opposite a rocky hill on which the Adranos fortress is located[5]. The trapezoid shaped mound is about 180x160 m in size (= 2,3 ha) and 3-4 m high. The flat upper side of the mound is used today intensively for agriculture. The western side was slightly cut by road construction, some wall remains are visible in the upper part of the profile section.
Amongst the ceramic finds collected here are handmade EBA wares and a few Roman-Byzantine sherds. The EBA ceramics consist mainly of handles and body sherds in brown ware (Fig. 2), which, unfortunately, do not allow a more precise dating. Arpa Tepe is the largest settlement known so far in this region and this important site definitely deserves a renewed visit in order to find better datable ceramics.

Menteşe Köyü, Kaynarca Mevkii (District of Keles)

The small and low settlement mound with a diameter of about 50 m and a height of just 1-2 m is located on a hill-slope about 900 m east of the village of Menteşe near a spring called Kaynarca[6]. On the field immediately south of the mound a dense scatter of sherds and limestones was documented in the survey, covering an area of about 100 x 50 m.

The majority of the diagnostic sherds consists of handmade bowls in grey and brown wares (Figs. 3-4). Many of these have an incurving and carintated rim which is the characteristic vessel form of the EBA 1-2 periods in Western Anatolia and well known from sites like Troia[7] and Beycesultan[8]. One sherd of a bowl with S-profile was found, a form that is characteristic of the EBA 2-3 periods, as parallels from Demircihüyük[9], Beycesultan[10] and Troia[11] show. Other forms represented in the find material consist of large wide-mouthed vessels in brown ware, one foot of a tripod cooking vessel (which occur in all periods of the EBA)[12], and a base fragment of a miniature cup. According to the datable parallels of the ceramic material, the site of Menteşe-Kaynarca can be assigned to the EBA 1-3 periods.

Nalbant Köyü, Asar Tepe and Yarardı Mevkii (District of Harmancık)

The site of Asar Tepe is located on top of a natural mound about 600 m to the southwest of the village of Nalbant, Aşağı Mahallesi[13]. The hill-top site measures about 130 x 100 m in size (= 1,3 ha). Today, the site is largely covered by forest. Many robbing trenches were recorded in the survey all over the site, showing that cultural deposits are up to 1 m deep. At the margins of the rather flat hill-top many pithos sherds and some human bones were discovered in the robbing trenches indicating the existence of burials just outside the settlement area.

The site produced just a few handmade sherds in brown ware which can be assigned generally to the Early Bronze Age (Fig. 5).

---

[4] Şahin et al. 2010. -Şahin et al. 2011. -Şahin 2012: 11-17. -Şahin 2013: 103-108.
[5] Yalman 2000.
[6] Şahin et al. 2011: 102.
[7] Carinated bowl (Form A12, Troia I): -Blegen et al. 1950: 60-61, 226, Table 12, Figs. 258-261; bowl with incurving rim (Form A16, Troia II-III): -Blegen et al. 1950: 62, 227, Table 12, Figs. 263, 375, 414.24-28. -Blegen et al. 1951: 24-25, Table 7, Figs. 64-65.
[8] Lloyd – Mellaart 1962: 121, 153; 161-163; 173, Figs. 14.20-25; 15.1-22, 27-38; 27.1-6; 28.2, 4-10; 30. 1, 7-15; 36. 1-2, 4-6, 9-10; 37.1-4, 6-14, 17-18; 43.1-4, 6-9, 12; 44.1-6, 8-21.
[9] Efe 1988: 22-24, Figs. 25-26.
[10] Lloyd – Mellaart 1962: 201, 207-209, 211-213, 215-217, 219-221, 231-233, Figs. 47.2-14, 23-24, 29-44, 50-52, 54, 62; 48.2-8; 50.4-9, 12-28, 30, 34, 38-39, 43, 45, 48; 52.5, 8, 11, 14, 18, 22; 53.13; 55.1-18, 22, 35, 37; 57.1-9, 13-16, 18-20; 59.4-8, 13-20; 63.43-44, 50; 66.12, 19, 22; 67.4-8.
[11] Blegen et al. 1950: 228-229, Fig. 414.3. -Blegen et al. 1951: 125-126, Table 14.
[12] E.g. at Troia (Blegen et al. 1950: 75-76, 240, Tab. 12, Figs. 233; 242.8, 13-23; 266.8; 406. -Blegen et al. 1951: 33-34, Tab. 7, Fig. 74), at Aizanoi (Lochner - Ay 2001: 284, Kat. 59-60, 63-64), at Demircihüyük (Efe 1988: Taf. 56.6, 60.9-11) and its necropole Sarıket (Seeher 2000: 46), at Küllüoba (Sarı 2009: 95-96, Fig. 11.10-11; 13.3, Pl. 1.3) and at Beycesultan (Lloyd – Mellaart 1962: 129, 149, 169, 211, 227, Figs. 16.16; 26.8-9; 42.5; 46.11-12; 49.11; 60.8).
[13] Şahin 2012: 13-14.

The second site discovered here called Yarardı Mevkii is located 300 m south of Nalbant Aşağı Mahallesi and about 350 m northeast of Asar Tepe[14]. Yarardı Mevkii lies on the northwesterly end of a low and flat hillspur surrounded by small creeks to the north and west. The size of the settlement plateau measures about 180 x 80 m (= 1,4 ha). In this area, that is used for agriculture today, many EBA ceramics were found (Figs. 6-7).

Many of the collected sherds consist of handmade bowls of varying size, most of them made in grey ware with a dark slip, some in brown ware and also slipped. Many of the bowls have a more or less pronounced incurving rim which is a characteristic form of the EBA 1-2 periods. One example has a partly preserved small rounded knob that may have been pierced with a hole. This kind of decoration is known from several sites in the Balıkesir region and is said to be characteristic for the Yortan culture[15]. A few examples are also known from the EBA 2-3 levels at Beycesultan[16]. Besides these handmade wares, there are some wheelmade bowls with S-profile in slipped grey and brown wares. This form is typical for the EBA 2-3 periods with many parallels known from Beycesultan and Troia[17]. Cooking pots with crescent-shaped lug handles are known from various sites all over Western Anatolia (e.g. Demircihüyük, Küllüoba, Troia, Beycesultan) and are usually dated to the EBA 2 period[18]. Some fragments of large amphora with outcurving rims are known from nearly all phases at Demircihüyük, being most frequent in the later phases (i.e. EBA 2)[19].

In summary, the parallels of the diagnostic ceramic material from Nalbant-Yarardı Mevkii suggest a date of the settlement during the EBA 2 and 3 periods.

The exact chronological relation between the two neighbouring Bronze Age sites Asar Tepe and Yarardı Mevkii could not be determined so far due to missing diagnostic sherds from the former site. In analogy to general developments in Western Anatolia at the beginning of the Middle Bronze Age, when settlements shifted from the lowlands to the top of hills[20], it can be assumed that the settlement of Yarardı Mevkii was abandoned at the end of the EBA 3 period and the inhabitants built a new hill-top settlement on Asar Tepe, most probably for defensive reasons.

Kepekdere Köyü, Övecik settlement and cemetery (District of Harmancık)

The settlement mound Övecik is located about 1 km southeast of Harmancık and ca. 200 m west of the village of Kepekdere[21]. The mound measures 60 x 90 m in size (= 0,5 ha) and ca. 3-4 m in height. The site is located close to a junction of natural traffic routes running from east to west (Tavşanlı-Balıkesir) and from here to the south (towards Simav and Uşak). Intensive agriculture on the mound has procuced a huge amount of sherd material, the majority dating to the EBA. A few Hellenistic sherds have been found as well, probably in connection with a Hellenstic to Late Roman settlement located about 250 m further to the northwest.

The EBA ceramic material from Övecik (Figs. 8-9) mainly consists of bowls with incurving and sometimes carinated rims which are characeristic for the EBA 1-2 periods[22]. One bowl made of brown ware is decorated with a small vertically pierced knob below the rim which is a characteristic feature of Yortan ceramics with parallels dating to the EBA 2 period[23]. Two fragments of handmade cups with S-profile find good parallels in several EBA 2-3 sites in Western Anatolia[24]. Amongst the larger vessels is a fragment of a pot with crescent shaped lug handle which is most common in the EBA 2 period[25], and a leg of a tripod cooking vessel, which appear in all periods of the EBA[26]. A fragment of a beak-spouted jug with cut-away neck and handle below the rim has the best parallels in the later phases at Demircihüyük and in the cemeteries at Demircihüyük-Sarıket and Küçükhüyük, all of them dating to the EBA 2 period[27]. Also fragments of large

[14] Şahin 2012: 14.
[15] French 1969: Fig. 11.24, 29; 12.11, 13; 13.8, 19.
[16] Lloyd – Mellaart 1962: 121, Fig. 37.11; 44.15.
[17] supra, notes 9-11.
[18] Demircihüyük: Efe 1988: Figs. 53-54, 84. Küllüoba: Efe – Ay 2000: 16, Fig. 16, Pl. 8.2; 18.3; 22.8 (EBA 1). -Sarı 2009: 97, Fig. 5.5 (EBA 2). Troia: Blegen et al. 1950: 78, Fig. 248.12. Beycesultan: Lloyd – Mellaart 1962: 175, Fig. 44.25.
[19] Seeher 1987: 133-134, 139-141, Figs. 33, 37. -Efe 1988: 71-74, Fig. 89.
[20] Becks 2015: 120, Fig. 5.
[21] Şahin 2013: 104-105.
[22] supra, notes 7 and 8.
[23] supra, notes 15 and 16.
[24] supra, notes 9-11.
[25] supra, note 18.
[26] supra, note 12.
[27] Demircihüyük: Efe 1988: 57, Fig. 64. Demircihüyük-Sarıket: Seeher 2000: 39, Fig. 11. Küçükhüyük: Gürkan – Seeher 1991: Fig. 17.

storage vessels and amphora have been found that are similar to the finds from Nalbant-Yarardı Mevkii, generally dating to the EBA 2 period[28].

The comparanda of the ceramic material from Kepekdere-Övecik suggests a date of the settlement in the EBA 2-3 periods.

About 200 m south of the settlement mound Övecik, some EBA graves were exposed during excavations for a water-pipeline[29]. The cemetery is located on the northern slope of a low hill opposite the settlement mound. Two partly destroyed pithos graves were noted in the survey and also some concentrations of limestone slabs which suggest the existence of stone cist graves. Both burial forms, pithos and stone cist graves, are well known from EBA cemeteries in Western Anatolia, e.g. at Demircihüyük-Sarıket and Küçükhüyük in the Eskişehir region[30], Yortan and Babaköy in the Balıkesir-Akhisar region[31], Harmanören in Pisidia[32], and Semayük-Karataş in the Elmalı plain[33]. Besides one completely preserved small beak-spouted jug (Fig. 10), only very few darkgrey coarse ware body sherds and some human bones were found.

The small beak-spouted jug was handed over to the Archaeological Museum in Bursa. The jug is made of lightbrown ware. It has a spherical body, a long neck with high-protuding lip and a deep and narrow cut at the neck; and a rounded handle from the rear neck to the body. The vessel is decorated with a small knob on each side of the neck below the handle. The best parallels for this type of beak-spouted jug are known from the cemetery of Küçükhüyük near Bozüyük about 80 km to the northeast of Kepekdere[34]. The cemetery at Küçükhüyük was in use during the EBA 2 period. Also at Küllüoba, a similar beak-spouted jug was found within a building complex of the EBA 2 period[35]. The well dated comparanda from Küçükhüyük and Küllüoba is in concordance with the dating of the material from the nearby settlement mound of Kepekdere-Övecik.

Discussion

The newly discovered sites in the highland region south of Mt. Olympus (Uludağ) clearly show that this remote area with its small-sized plains and valleys was inhabited during the EBA. As could be expected, the dimensions of the settlements are rather small, varying between 0,5 and 2,3 ha in size, consisting of hamlets and small villages. The comparanda of the ceramic material from the sites of Menteşe-Kaynarca, Nalbant-Yarardı and Kepekdere-Övecik indicates a major habitation during the EBA 2 and 3 periods (ca. 2600 to 2000 BC). This is in concordance with the general developments in the whole of Western Anatolia with increasing settlement numbers especially during the EBA 2 period[36]. Settlement activities of the 2nd millennium BC, i.e. the Middle and Late Bronze Age, could not be testified in this region yet. But this also fits well with the strongly decreasing settlement numbers in Western Anatolia during the 2nd millennium BC[37].

The majority of the ceramics are handmade and probably of local production. The shapes and wares show cultural influences from nearly all directions. In the east and southeast (i.e. Demircihüyük, Küçükhüyük, Aizanoi, Küllüoba) dark wares are dominant, which appear frequently at all three sites. In the south (i.e. Beycesultan) mainly similarities in vessel shapes and some plastic decorations are to be found. In the west (i.e. Yortan, Balıkesir) and also in the northeast (İznik, Yenişehir and İnegöl) similar vessel forms are present and especially slipped brown wares are characteristic; the latter being the most frequent ware at all sites presented here. Vertically pierced small knobs are a characteristic feature of the Yortan culture in the Balıkesir region. Geographically, the highland region south of Mt. Olympus (Uludağ) is located right in the middle of these regions, and connected with them via natural traffic routes. Today, these routes are of minor importance and hardly used anymore; during the EBA at least, these traffic routes seem to have been more important as revealed in the various cultural influences coming from all adjacent regions. With further research in the highland region the blank on the cultural map will surely be filled with more prehistoric sites. Further research could also show then, if the highland region south of Mt. Olympus (Uludağ) was in fact part of any of the neighbouring cultural zones, or if it developed its own cultural traditions and characteristic features.

[28] supra, note 19.
[29] Şahin 2013: 104.
[30] Gürkan – Seeher 1991. -Seeher 2000.
[31] Bittel 1939-1941. -Kamil 1982.
[32] Özsait – Özsait 2013: 7-9, Resim 5-9.
[33] Mellink 1969: 319-327, Ill. 1-3. -Stech Wheeler 1974: 415-420.
[34] Gürkan – Seeher 1991: Figs. 11.6-7; 13.2-4.
[35] Sarı 2009: Fig. 6.10, Pl. 7.21.
[36] Becks 2015: Fig. 3. -Becks (forthcoming): Figs. 4-6.
[37] Becks 2015: 117, Fig. 3.

BIBLIOGRAPHY

Becks 2015 — R. Becks, "Settlement Patterns and Socio-Political Landscape of Western Anatolian in the Middle and Late Bronze Age – A Geoarchaeological View", N. C. Stampolidis – K. Kopanias – Ç. Maner (eds.), NOSTOI – Indigenous Culture, Migration and Integration in the Aegean Islands, and Western Anatolia during the Late Bronze Age and Early Iron Age (İstanbul), 115-130.

Becks (forthcoming) — R. Becks, "Socio-Political Organisation and Territories in Western Anatolia during the Early Bronze Age", N. Bilgen (ed.), Early Bronze Age in Western Anatolia, IV. International Archaeology Symposium, Dumlupınar University, Kütahya, 19-21 March 2014 (forthcoming).

Becks – Polat Becks 2014 — R. Becks – B. A. Polat Becks, "Dağlık Bursa'da Erken Tunç Çağı Yerleşimleri", M. Şahin (ed.), Bursa ve İlçeleri Kültür Envanteri - I, Olympos Araştırmaları (Keles-Orhaneli-Harmancık-Büyükorhan) (Bursa), 185-198.

Bittel 1939-1941 — K. Bittel, "Ein Gräberfeld der Yortan-Kultur bei Babaköy", AfO 13, 1-31.

Turan Efe, Demircihüyük III.2. Die Keramik 2. Teil C: Die Frühbronzezeitliche Keramik der jüngeren Phasen (ab Phase H), (Mainz am Rhein).

Blegen et al. 1950 — C. W. Blegen – J. L. Caskey – M. Rawson – J. Sperling, Troy I: General Introduction, The First and Second Settlements (Princeton).

Blegen et al. 1951 — C. W. Blegen – J. L. Caskey – M. Rawson. Troy II. The Third, Fourth and Fifth Settlements (Princeton).

Efe 1988 — T. Efe, Demircihüyük III.2. Die Keramik 2. Teil C: Die Frühbronzezeitliche Keramik der jüngeren Phasen (ab Phase H) (Mainz am Rhein).

Efe 1993 — T. Efe, "1991 Yılı Kütahya, Bilecik ve Eskişehir İllerinde Yapılan Yüzey Araştırmaları", AST 10, 345-364.

Efe 2003 — T. Efe, "Pottery Distribution within the Bronze Age of Western Anatolia and it Implications upon Cultural, Political (and Ethnic?) Entities", M. Özbaşaran – O. Tanındı – A. Boratav (eds.), Archaeological Essays in Honour of Homo Amatus: Güven Arsebük (İstanbul), 87-104.

Efe – Ay 2000 — T. Efe – D. Ş. M. Ay, "Early Bronze Age I Pottery from Küllüoba near Seyitgazi, Eskişehir", Anatolia Antiqua / Eski Anadolu VIII, 1-87.

French 1967 — D. H. French, "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia, 1. The İznik Area", AnSt 17, 49-100.

French 1969 — D. H. French, "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia, 2. The Balıkesir and Akhisar-Manisa Areas", AnSt 19, 41-98.

Gürkan – Seeher 1991 — G. Gürkan – J. Seeher, "Die Frühbronzezeitliche Nekropole von Küçükhüyük bei Bozüyük", IstMitt 41, 39-96.

Kamil 1982 — T. Kamil, Yortan Cemetery in the Early Bronze Age of Western Anatolia, BAR Int. Ser. 145 (Oxford).

Lloyd – Mellaart 1962 — S. Lloyd – J. Mellaart, Beycesultan, Vol. I. Occasional Publications of the British Institute of Archaeology at Ankara No. 6 (London).

Lochner – Ay 2001 — I. Lochner – D. Ş. M. Ay, "Die frühbronzezeitlichen Siedlungsbefunde in Aizanoi", AA, 269-294.

Mellaart 1955	J. Mellaart, "Some Prehistoric Sites in North-Western Anatolia", IstMitt 6, 55-82.
Mellink 1968	M. J. Mellink, "Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1968", AJA 73, 319-331.
Özdoğan 1986	M. Özdoğan, "1984 Yılı Trakya ve Doğu Marmara Araştırmaları", AST 3, 409- 420.
Özsait – Özsait 2013	M. Özsait – N. Özsait, "Göndürle Höyük ve Harmanören Kazıları", B. Hürmüzlü – M. Fırat – A. Gerçek (eds.), Pisidia Araştırmaları - I, Sempozyum Bildiri Kitabı (Isparta), 3-19.
Sarı 2009	D. Sarı, "Late EBA II Pottery Recovered in Complex II of Küllüoba", Anatolia Antiqua / Eski Anadolu XVII, 89-132.
Seeher 1987	J. Seeher, Demircihüyük III.1. Die Keramik 1. Teil A: Die Neolithische und Chalkolithische Keramik. Teil B: Die Frühbronzezeitliche Keramik der Älteren Phasen (bis Phase G) (Mainz am Rhein).
Seeher 2000	J. Seeher, Die bronzezeitliche Nekropole von Demircihüyük-Sarıket, IstForsch 44 (Tübingen).
Stech Wheeler 1974	T. Stech Wheeler, "Early Bronze Age Burial Customs in Western Anatolia", AJA 78, 414-425.
Şahin et al. 2010	M. Şahin – İ. H. Mert – D. Şahin, "Keles Yüzey Araştırması, 2008", AST 27/3, 163-177.
Şahin et al. 2011	M. Şahin – İ. H. Mert – D. Şahin, "Bursa ve Çevresi Yüzey Araştırması 2009 – Keles ve Orhaneli", AST 28/1, 99-114.
Şahin 2012	M. Şahin, "Bursa İli Yüzey Araştırması 2010 – Harmancık, Mudanya", AST 29/1, 11-26.
Şahin 2013	M. Şahin, "Bursa İli Yüzey Araştırması 2011 – Mudanya, Harmancık", AST 30/1, 101-114.
Yalman 2000	B. Yalman, "Bursa Arkeolojisi", Bursa'da Yaşam Dergisi 1, 56-70.

LIST OF FIGURES

Figure 1: Early Bronze Age sites in the southern highlands of Mt. Olympus (Uludağ), Bursa Province (Google Earth).
Figure 2: Early Bronze Age ceramic sherds from Orhaneli Arpa Tepe.
Figure 3: Early Bronze Age ceramic sherds from Menteşe Kaynarca Mevkii.
Figure 4: Drawings of Early Bronze Age ceramic sherds from Menteşe Kaynarca Mevkii.
Figure 5: Early Bronze Age ceramic sherds from Nalbant Asar Tepe.
Figure 6: Early Bronze Age ceramic sherds from Nalbant Yarardı Mevkii.
Figure 7: Drawings of Early Bronze Age ceramic sherds from Nalbant Yarardı Mevkii.
Figure 8: Early Bronze Age ceramic sherds from Kepekdere Övecik.
Figure 9: Drawings of Early Bronze Age ceramic sherds from Kepekdere Övecik.
Figure 10: Beak-spouted jug from Kepekdere Övecik Cemetery.

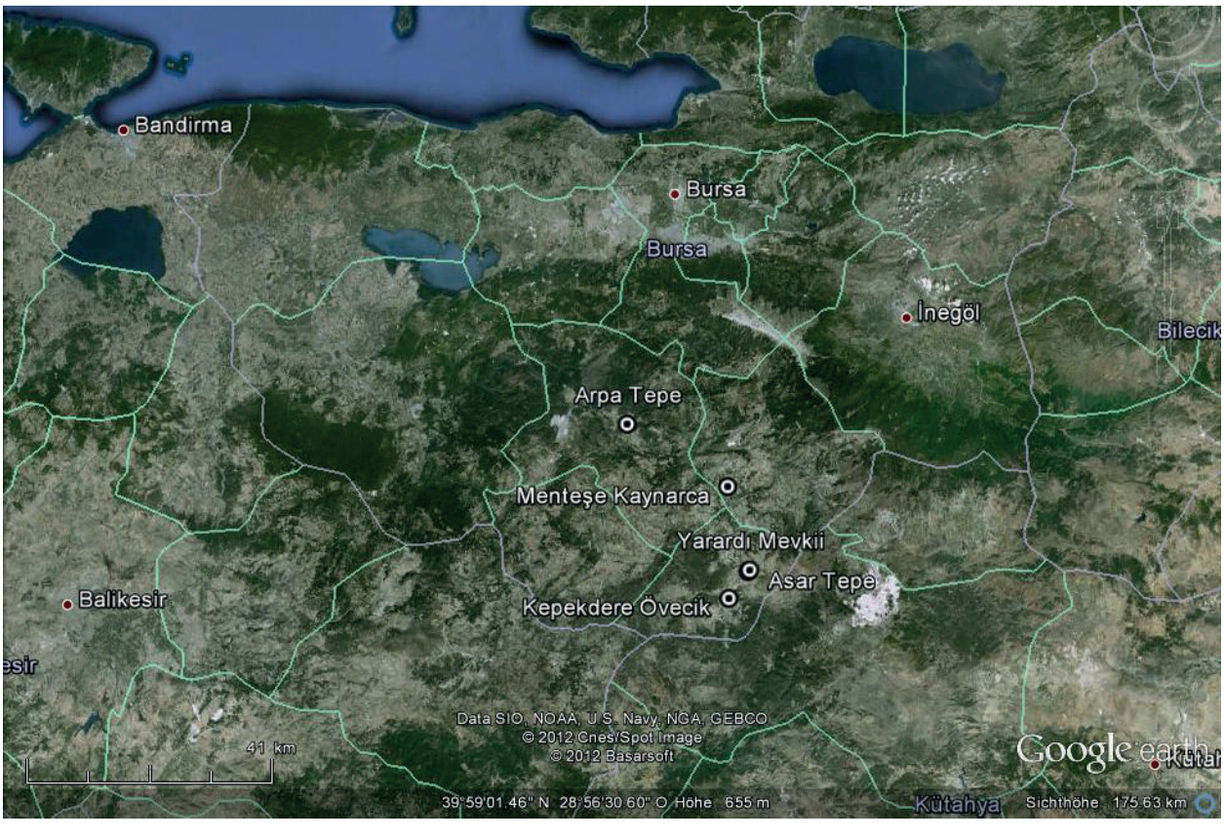

Figure 1

Figure 2

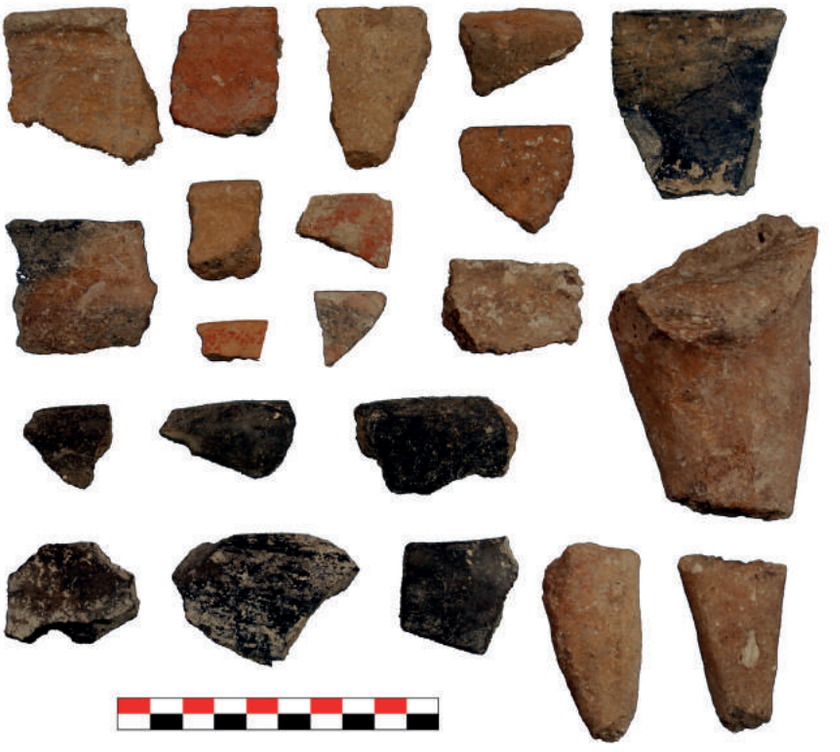

Figure 3

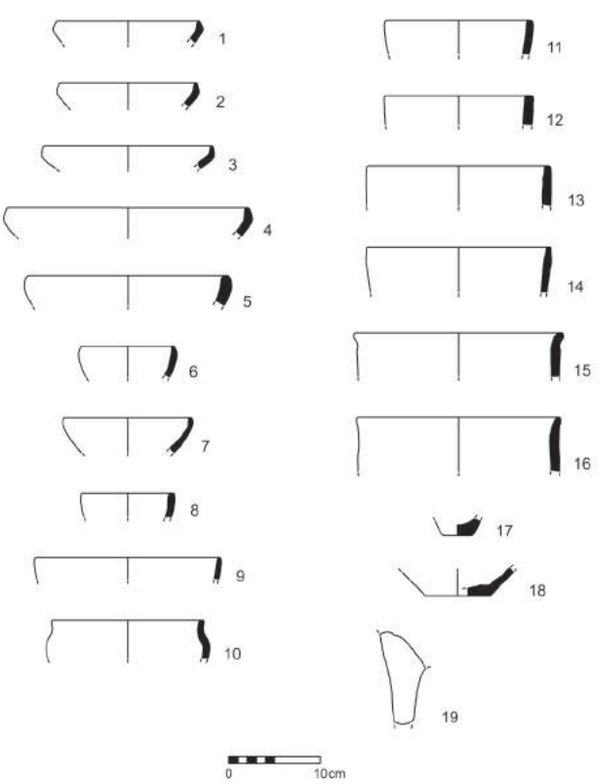

Figure 4

Figure 5

Figure 6

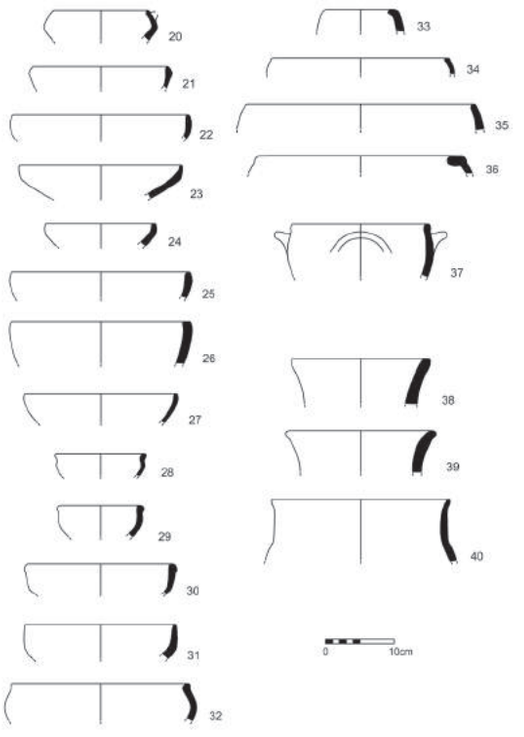

Figure 7

Figure 8

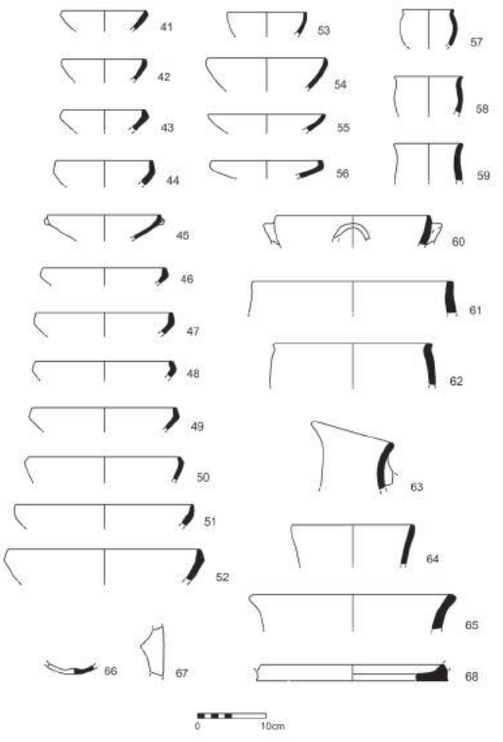

Figure 9

Figure 10

ULUDAĞ ÇEVRESİNDE ALT VE ORTA PALEOLİTİK: GENEL BİR DEĞERLENDİRME

The Lower and Middle Paleolithic around Mt. Olympus (Uludağ): A General Assessment

Berkay Dinçer*

Öz

Uludağ'ın kuzey ve güneyinde gerçekleştirilen Paleolitik çalışmalar en azından üç tür Paleolitik buluntu yerinin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bunlar hammadde kaynaklarıyla doğrudan ilişkili işlik yerleri, düşük yoğunluklu etkinlik alanları ve mağaralardır. Buluntu yeri türüyle ilişkisiz fakat dönemsel olarak değişiklik gösteren olarak üç değişik Paleolitik teknoloji saptanmıştır: iki yüzeyliler ve Clacton yongalar içeren Alt Paleolitik teknoloji, düzeltili yonga aletler içeren yonga Orta Paleolitik teknoloji ve iki yüzeyli yaprak biçimli uçların olduğu Son Orta Paleolitik teknoloji.

Anahtar Kelimeler: *Alt Paleolitik, Orta Paleolitik, Yontmataş Hammaddeleri, Buluntu Yeri Dağılımı, Arkeolojik Tahribat.*

Abstract

Recent Paleolithic research in northern and southern Uludağ revealed that there are at least three types of paleolithic sites within the region. Those are workshops closely related to lithic raw material sources, low-density activity areas and caves. With no relation to the site types, there are also three distinct technologies in Bursa: Lower Paleolithic technology with bifaces and clacton flakes, Middle Paleolithic flake technology with retouched flake tools and Late Middle Paleolithic technology with bifacial foliates.

Keywords: *Lower Paleolithic, Middle Paleolithic, Lithic Raw Materials, Site Distribution Patterns, Archaeological Destruction.*

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile Prof. Dr. M. Şahin başkanlığında 2008-2011 yılları arasında Bursa ili ve çevresinde yapılan Paleolitik Çağ araştırmalarının sonuçları daha önce ayrıntılı olarak yayınlanmış[1] olduğu için ve bu yazı yazıldığı tarihte tamamlanmamış olan bir doktora tezi[2] kapsamında 2013-2014 yıllarında yapılan arazi çalışmalarının sonuçları yayına hazır olmadığı için bu yazıda, Uludağ çevresindeki Alt ve Orta Paleolitik buluntular hakkında bazı genel değerlendirmeler paylaşılacaktır.

Bursa ilinde bugüne dek pek çok tarihöncesi arkeolojisi araştırması yapılmış olmasına karşın Paleolitik Çağ buluntu yerleriyle yakın zamana kadar karşılaşılmamıştır[3]. Bu durumun nedeni, araştırmaların genel olarak Paleolitik Çağ arkeolojisiyle ilgili olmamasıyla birlikte[4], araştırma alanı olarak genellikle ovaların tercih edilmesidir[5]. Bursa'da ilk kez 2007 yılında rastlantı sonucu Şahinkaya Mağarası'nda Paleolitik taş aletler keşfedilmiş ve ondan sonra bölgede Paleolitik araştırmalar başlamıştır. 2013-2014 yıllarında tespit edilen 30 buluntu yeriyle birlikte Bursa'da bilinen Paleolitik Çağ buluntu yeri sayısı 41'e ulaşmıştır. Doğrudan Paleolitik'le ilgili arazi çalışmalarının sonucu olarak, buluntu yerlerinin sayısının artmasına karşın tüm Türkiye'de olduğu gibi, Bursa'da da Paleolitik araştırmalar henüz başlangıç aşamasındadır; mevcut bilgi, potansiyelin hâlâ çok azını yansıtmaktadır.

Bursa'daki Paleolitik buluntu yerlerinin tamamı yüzey araştırmalarıyla tespit edilmiştir. Arkeometrik olarak tarihlenebilir buluntular şimdilik mevcut değildir. Çünkü bölgede Paleolitik dönemlere ait bir kazı çalışması henüz gerçekleştirilmemiştir. Tekno-tipolojik analizlerinden yola çıkılarak buluntuların genel olarak (geniş anlamıyla) Paleolitik Çağ'ın hangi dönemine ait olduğunun bilinmesine karşın, bu buluntuların hangi çevresel koşullarla ilgili olduğu henüz bilinmemektedir. Dolayısıyla, bir kronolojik çerçevenin eksikliği, Paleolitik Çağ'da insanların hangi koşullarda yaşadıklarının ve bu koşullara karşı nasıl çözümler ürettiklerinin bilinmesine engel olmaktadır.

Buluntu yerlerinin sadece bir tanesi (Belen Tepe) Alt Paleolitik döneme tarihlenebilir. Bunun dışındaki tüm buluntu yerleri Orta Paleolitik döneme aittir. Taş aletlerin tekno-tipolojik çeşitliliğinden anlaşıldığı kadarıyla Orta Paleolitik dönem buluntu yerleri, Orta Paleolitik içinde birbirlerinden farklı dönemleri ve teknolojileri yansıtmaktadır. Bölgede Üst Paleolitik dönemle doğrudan ilgili olabilecek herhangi bir buluntu yerine şimdilik rastlanmamıştır. Bu durum Türkiye'deki genel durumla uyumlu haldedir. Araştırma bölgelerinin Uludağ'ın kuzeyi ve güneyi gibi birbirlerinden çok farklı

* Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Yenisey Yerleşkesi, Ardahan/Türkiye. E-posta: berkaydincer@gmail.com

[1] Şahin et al. 2009. -Dinçer 2010. -Dinçer 2014a. -Dinçer 2014b.

[2] Dinçer 2017.

[3] Kökten 1951: 209-211. -Bittel 1955: 53. - Mellaart 1955: 56. - French 1967. -Özdoğan 1985: 411-416. - Roodenberg 1995: 5.

[4] Dinçer - Başlar 2007.

[5] Thissen 2000: 104.

coğrafi alanlar olmasına karşın Üst Paleolitik buluntu yerlerinin tespit edilememiş olması ve tespit edilen buluntu yerlerinin çoğunluğunun açık hava buluntu yerleri olması Üst Paleolitik buluntu yerlerinin yüzey araştırmasıyla tespit edilemeyecek durumda olduğunu düşündürmektedir. Üst Paleolitik döneme ait dolguların bölgede çok sayıda olan mağaralarda korunmuş olması muhtemeldir. Ancak bugüne kadar Bursa'da herhangi bir mağarada arkeolojik kazı yapılmadığı için bu öneri test edilememektedir. Benzer şekilde, Epi-Paleolitik dönem hakkında da herhangi bir buluntu yeri tespit edilememiştir. Yüzey araştırmaları her türden buluntu yerini tespit edebilecek şekilde yürünerek yapılmış olmasına karşın Epi-Paleolitik döneme ait hiçbir buluntuyla karşılaşılmamıştır.

Bursa'daki Paleolitik buluntu yerlerine genel olarak bakıldığında işlevsel olarak üç türde buluntu yeriyle karşılaşılmış olduğu söylenebilir:

1- Hammadde kaynaklarıyla doğrudan ilişkili ve alet üretiminin yapıldığı işlikler: Tespit edilmiş 41 Paleolitik buluntu yerinden 36 tanesi doğrudan doğruya taş alet yapımı için kullanılabilecek hammadde kaynaklarıyla ilişkilidir. Bu tür buluntu yerlerinde arkeolojik buluntular yoğun olarak bulunmaktadır. Dağlık Bursa'da Paleolitik buluntu yerleri genel olarak bölgenin aşınmaya dirençli yerlerinde, jeolojik olarak birincil nitelikteki hammadde kaynaklarıyla ilişkilidir. Uludağ'ın kuzeyinde ise bu hammaddeler jeolojik olarak ikincil durumda, Nilüfer Çayı'nın eski teraslarındadır. Genel olarak, hammaddelerin Uludağ'ın kuzeyinde ve güneyinde gösterdiği farklı nitelikler insanların bu hammaddelerden yaptıkları aletlerin de farklılaşmasına neden olmuştur. Uludağ'ın güneyinde, Dağlık Bursa'da, az sayıdaki ikincil nitelikteki hammaddelerle ilişkili buluntu yerinde Uludağ'ın kuzeyindeki buluntularla benzer buluntuların üretilmiş olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla bu farklılık bölgesel olmaktan çok, kullanılan hammaddenin niteliğiyle ilişkili görünmektedir. Hammadde ile ilişkili olan buluntu yerlerinde de, örneğin Topbaşı'nda, alet üretimi dışındaki etkinliklerin yapılmış olduğu, dolayısıyla bu buluntu yerlerinin tek kullanım amacının alet üretmekle sınırlı olmadığı söylenebilir.

2- Hammadde kaynaklarıyla ilişkisiz tekil ve dağınık buluntu yerleri: Tespit edilmiş 41 Paleolitik buluntu yerinden sadece dört tanesi bu türdendir. Bu buluntu yerlerinde arkeolojik buluntuların yoğunluğu çok azdır. Bu tür buluntu yerlerinin tespit edilmesi işlik yerlerine göre çok daha zordur. Tekil buluntuların tespit edildiği yerler Paleolitik dönem insanlarının genel olarak taş alet üretimi haricindeki etkinliklerini gerçekleştirdiği alanlar olarak kabul edilebilir. Bu buluntu yerlerindeki aletlerin azlığı, analizler için güçlük oluştursa da, insanların kullanmış olduğu bölgelerin tespit edilebilmesi ve daha geniş anlamıyla Paleolitik dönemlerde bölgenin kullanımıyla ilgili bilgi vermektedir.

3- Mağaralar: Bölgede Paleolitik arkeoloji açısından en önemli buluntu yerleri mağaralardır. Açıkhava buluntu yerlerinde genel olarak insanların yaşamış olduğu çevrenin ve etkinliklerinin anlaşılmasına katkı sağlayabilecek fauna buluntuları yoktur. Şu ana kadar yalnızca iki mağarada, Şahinkaya ve Sinekkayası 2 Mağaraları'nda Paleolitik dönem dolgularının olduğu tespit edilebilmiştir. Her iki buluntu yerinde de Bursa'da bilinen diğer Paleolitik dönem buluntularından farklı buluntularla karşılaşılmıştır.

Bursa'daki Paleolitik buluntu yerlerinden elde edilen bir başka sonuç da, bölgede Alt Paleolitik'ten Orta Paleolitik'in sonlarına kadar bir tarih dilimi içinde üç farklı teknolojinin olduğudur. Bu üç teknoloji kronolojik olarak farklı zamanlara aittir. Eskiden yeniye kronolojik sırayla, bunlardan ilki, içinde iki yüzeyli aletlerin de olduğu Alt Paleolitik teknolojidir. Bu teknolojinin diğer bileşenleri az oranda Levallois üretimi ve yüksek oranda Clacton yongalardır. İkinci teknoloji ise yonga ağırlıklı Orta Paleolitik teknolojidir. Bu teknolojinin temel niteliği düzeltili yonga aletlerin ve Levallois olmayan üretimin baskınlığıdır. Üçüncü teknoloji ile ilgili bilgiler şimdilik sadece mağaralardan bilinmektedir. Şimdilik buluntuların sayısı çok az olsa da, Balkan Mousterien'i tipinde yaprak biçimli uçların bölgede varlığı bilinmektedir.

Orta Paleolitik dönemin en tanımlayıcı özelliği olan Levallois üretimiyle Bursa'daki Orta Paleolitik buluntu yerlerinde her zaman çok düşük oranlarda karşılaşılmıştır. Orta Paleolitik endüstrilerde Levallois üretiminin azlığı genellikle bu endüstrinin eskiliğiyle ilgili olarak yorumlanmaktadır. Levallois çekirdeklerin üzerlerindeki çıkarım izleri bunların sadece en son işlenme süreciyle ilgili bilgi vermektedir. Dağlık Bursa Yüzey Araştırmaları sırasında tespit edilmiş buluntu yerlerinde karşılaşılmış bütün Levallois çekirdekler tek kutuplu tercihli tek bir yonga çıkarımına yönelik çekirdeklerdi[6]. Yeni araştırmalarla Bursa'daki Levallois teknolojisinin daha önceden tespit edildiği kadar tek-

[6] Dinçer 2014b: 174.

düze olmadığı ortaya çıkarıldı. Dağlık Bursa'da 2013-2014 yıllarında belgelenen buluntu yerlerinde merkezcil Levallois çekirdeklerin de var olduğu tespit edildi. Uludağ'ın kuzeyi ve güneyinde, hammaddenin birincil ya da ikincil olmasıyla ilişkili bir şekilde Levallois çekirdeklerin türleri farklılaşmaktadır. Özellikle küçük (yaklaşık 5-8cm) boyutlarındaki ikincil hammaddelerden yapılan Levallois çekirdekler son aşamasında tek kutuplu tercihli yöntemle işlenmişken, daha büyük boyutlu birincil hammaddenin kullanıldığı yerlerde Levallois çekirdeklerin son aşamasında merkezcil yöntem kullanılmıştır. Bu durum, kullanılan teknolojinin hammaddenin niteliğine bağımlılığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca bu durum, ulaşılan sonuçların yayınlanmasından[7] henüz bir yıl bile geçmeden yeni araştırmalarla tamamen değiştirilmesini gerektirdiği için Bursa'daki Paleolitik araştırmaların önünde daha ne kadar uzun bir yol olduğunu da göstermektedir.

Şimdiye dek gerçekleştirilen çalışmalar Bursa'nın Paleolitik arkeoloji açısından potansiyelinin anlaşılmasını sağlamıştır. Ancak çalışmalar şu anda ayrıntılı bilgiler vermekten uzaktır. Buluntuların mutlak kronolojik bir çerçeveye oturtulabilmesi ile ilgili çalışmalar yetersizdir. Bu sorunun çözülebilmesi için yüzey araştırmaları yetersiz kalmaktadır, bölgede hızlı bir şekilde tahrip olmakta olan mağaralarda kazı çalışmalarının yapılması bir zorunluluktur.

Bölgedeki Paleolitik buluntu yerlerinin tahribatı özellikle vurgulanması gereken bir noktadır. Tüm dönemlere ait diğer buluntu yerlerindeki tahribatla birlikte değerlendirildiğinde, Bursa'da arkeolojik tahribatın korkunç boyutlara ulaştığı söylenebilir. Uludağ'ın kuzeyinde yoğunlaşan nüfusun baskısı pek çok buluntu yerinin yapılaşma tehdidiyle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Yol ve konut yapımıyla birlikte özellikle tarım ve madencilik, buluntu yerlerinin hızlı bir şekilde tahrip olmasına neden olmaktadır. Uludağ'ın güneyinde ise özellikle madencilik etkinlikleri mağaraları tehdit etmektedir. Mağaraların tahrip olmasındaki diğer önemli nedenlerden bir tanesi de yasadışı kazılardır. Bölgedeki defineciler, içinde Paleolitik dolgular olan mağaraları altın bulma hırsıyla tahrip etmektedir. Arkeoloji açısından çok değerli bilgiler içeren Şahinkaya ve Sinekkayası 2 Mağaraları defineciler tarafından neredeyse tümüyle tahrip edilmiştir. Bursa'da sürdürülen Paleolitik Çağ araştırmalarının en çarpıcı sonucu, ne yazık ki, bilimsel bir sonuç değil, bütün insanlığın ortak geçmişinin her geçen gün daha büyük bir hızla kaybedilmekte olduğudur.

[7] Dinçer 2014b.

KAYNAKÇA

Bittel 1955	K. Bittel, "Vorbemerkung", IstMitt 6, 53-54.
Dinçer 2010	B. Dinçer, "Bursa ve Çevresi Yüzey Araştırmaları 2008-2009 Tarihöncesi Buluntuları", Arkeoloji ve Sanat 134, 1-16.
Dinçer 2014a	B. Dinçer, "The Paleolithic of Kocasu Basin (NW Anatolia)", D. B. Erciyas – E. Sökmen (eds.), Arkeoloji'de Bölgesel Çalışmalar Sempozyum Bildirileri / Regional Studies in Archaeology Symposium Proceedings (İstanbul), 23-50.
Dinçer 2014b	B. Dinçer, "Dağlık Bursa Paleolitiği", M. Şahin (ed.), Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri - I, Olympos Araştırmaları (Keles-Orhaneli-Harmancık-Büyükorhan) (Bursa), 159-177.
Dinçer 2017	B. Dinçer, Marmara Çevresinde Alt Paleolitik Çağ: İlk İnsan Hareketleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (İstanbul).
Dinçer – Başlar 2007	B. Dinçer – M. Başlar "Bursa'nın Tarihöncesi ve BAY Projesi", PaleoBerkay, [http://paleoberkay. atspace.com/turkce/bursaarkeoloji.html], (15.01.2007).
French 1967	D. H. French, "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia, The İznik Area", AnSt 17, 49-100.
Kökten 1951	K. Kökten, "Kuzeybatı Anadolu'nun Tarihöncesi Hakkında Yeni Gözlemler", Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi 9/3, 201-214.
Mellaart 1955	J. Mellaart, "Some Prehistoric Sites in North-Western Anatolia", IstMitt 6, 55-88.
Özdoğan 1985	M. Özdoğan, "1984 Yılı Trakya ve Doğu Marmara Araştırmaları", AST 3, 409-420.
Roodenberg 1995	J. Roodenberg, "Introduction to the Project", J. Roodenberg (ed.), The Ilıpınar Excavations I. Five Seasons of Field Work in NW Anatolia, 1987-1991, The Netherlands Historical-Archaeological Institute (İstanbul).
Şahin et al. 2009	M. Şahin – B. Dinçer – T. Zimmermann, "Neue Fundlätze des Alteren Paläolithikums bei Bursa in Nordwestanatolien (Türkei)", AKorrBl 2009/2, 153-62.
Thissen 2000	L. C. Thissen, Early Village Communnities in Anatolia and the Balkans, 6500-5500 cal BC: Studies in Cronology and Culture Contact, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Leiden Üniversitesi (Leiden).

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Uludağ ve Çevresinde Yer Alan Paleolitik Çağ Buluntu Yerleri.

Yalova
015
005
002
003
Görükle
001
Bursa
Şahinkaya
Bilecik
Sinekkayası 2
Belen Tepe
Zumacıkaya Sr
027
028
017
030
Çakıliçi
Kovalcı
Bahçepınar
Iprık

Resim 1

ARCHITECTONICAL REPRESENTATIONS IN EARLY CHRISTIAN FUNERARY LAUDAE IN CONUENTUS PACENSIS (PORTUGAL)*

Conuentus Pacensis'de (Portekiz) Erken Hıristiyan Mezarlığı Laudae Mimari Temsilleri

Jorge Feio**

Abstract

Over the past 40 years, the Portuguese studies of early Christian art developed, with essential predominance in southern Portugal, the work of researchers from the Archaeological Site of Mértola and the doctoral thesis written by some Portuguese researchers. From these studies, it becomes clear the importance of representations of architectural elements, basilicas plants in funeral laudae and transennae of iconostasis in conuentus Pacensis, southern Portugal.

Based on this very important information source (epigraphy) we will try to get to know a part of early Christian iconography funeral in southern Portugal, emphasizing the fact that a significant number of early Christian inscriptions of Hispania have the exact dating, with day, month and year (Consular Era Hispanic). This allows dating the evolution of this type of representations that decorate or involve among epigraphic texts.

The influences of the Eastern Mediterranean and the North of Africa-are clear and extremely important to understand the cultural and religious relations between East and West between the mid-fifth century and the end of the seventh century.

Keywords: *Christian Art, Early Christian Iconography, Funeral Laudae.*

Öz

Geçtiğimiz son 40 yıl içinde erken dönem Hıristiyan sanatı incelemeleri genellikle Portekiz'in güneyinde yoğunlaşan Mértola araştırmacılarının çalışmalarıyla ve ayrıca bazı Portekizli araştırmacılar tarafından yazılan doktora tezleri ile gelişme gösterdi. Bu araştırmalara baktığımızda, Laudae Mezarlığı'nda bazilika bitkilerinin, mimari öğe temsillerinin, Portekiz'in güneyindeki Conuentus Pacensis'te ikonostasisin önemi daha belirgin hale gelmektedir.

Bu çok önemli bilgi kaynağına (epigrafi) dayanarak, Hispanya'nın önemli sayıdaki erken tarihli Hıristiyan yazıtlarının gün, ay ve yıl ile tam bir tarihlendirmeye sahip olduğu gerçeğinin altını çizerek (Hispanik Konsolosluk çağı), Güney Portekiz'deki erken Hıristiyan cenaze ikonografisini öğrenmeye çalışacağız.Bu durum, epigrafik metinleri süsleyen veya içeren bu tür temsillerin gelişmesine olanak tanımaktadır.

Beşinci yüzyılın ortaları ile yedinci yüzyılın sonları arasında görülen Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika'nın etkileri, Doğu ve Batı arasındaki kültürel ve dini ilişkilerin net bir şekilde anlaşılması için son derece önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *Hıristiyan Sanatı, Erken Hıristiyan İkonografisi, Laudae Mezarlığı.*

Introduction

The representation of architectural elements in the decoration of funerary monuments, friezes or columns is known from very early in Greco-Roman art. It continued to be used in Christian art from its beginnings, conveying a different message, adapted to a new religious reality, figuring the architectural elements, especially the arches, very early in sarcophagi and in the laudae. Work for us as a painting, or "picture", where we come across elements that were very present in the daily lives of people who lived at the time those buildings and their arches, columns and transennae were built and used. Thus, we should understand that whoever has designed each of the decorations that now observe, study and try to understand, made him based on what he saw, what he had before him. That is, the arches, columns, transennae were represented just like had been used in buildings that believers attending. This allows us to "reconstruct" these buildings, better realizing the fragments of architectural elements that come up often decontextualized.

In some epitaphs appear representations of the plains of Christian temples, or their section. This type of representations witness the degree of culture and religion of the time, while the acquisition gives us more precise knowledge of the religious architecture of that time. To some extent, we still believe that their study may allow to realize the degree of cultural and religious interaction between the southern Portugue-

* I would like to thank Carmen Sofia Bugalho Conde for the translation of the text from Portuguese to English.
** Institute from Universidade Nova de Lisboa, Lisbon/Portugal. E-mail: jorgefeio77@hotmail.com

se actual territory and other parts of the former Roman Empire, especially North Africa, Italy, Turkey and the Middle East and how were these fruitful contacts between IV AD and VIII AD centuries, to the extent that some of the architectural structures represented show affinities with others that first appeared in those parts, highlighting in this field the horses shoe arch or arabic arch.We should also point out that the study of Hispanic Early Christian art and architecture, especially the south of the former province of Lusitania has two very important allies: first, the variety and quality of iconographic signs present in the decoration of an important set of epigraphic monuments (whether coffin lids or foundational inscriptions). Second, perhaps the most important of all aspects, the fact that a significant proportion of epigraphs this period to meet perfectly dated with day, month and year, thus making it possible to determine precisely the date on which particular type of decoration was represented and allowing even mark out periods of use of certain signs in the decoration of architectural elements or funerary monuments. In this way, we can still see when some of these signs were introduced in the Hispanic Early Christian art and architecture, which the probable area of origin and the area of influence of some artistic and cultural circles of the time.
Through the combination of all the above elements, we will seek to make a more precise approach on the use of architectural elements representations in Early Christian art and architecture of southern Portugal and points of contact with other Mediterranean regions that their study can not provide.

The Architecture used as Christian Sign in Antique due to Late Antiquity in the Current Portuguese Territory

At present it is known about 170 early Christian inscriptions in Portugal. The most part, 131 inscriptions, were prevenient from the ancient territory of conuentus Pacensis. A significant proportion of these inscriptions is accompanied by interesting iconographic Christian themes, with a low number of thematics, but showing important contacts with the Mediterranean world statements. The decoration of Christian burial laudae with various religious signs (not just the cross) occurs mainly in the south of Portugal and, with the exception of Lisbon, almost exclusively in conuentus Pacensis, highlighting the identified laudae the necropolis of Alvito, Beja, Évora, Mértola (which have been extensively excavated several necropolis and a mausoleum) and Silveirona (near Estremoz)[1].

Through close observation of the laudae, we can easily point out some aspects that tend to become very important: the most lavishly decorated date from the second half of the V AD century and the first three quarters of the sixth AD century; from the late sixth century is used almost exclusively the cross, with simple line, with only one case throughout southern Portugal where comes across patea insert in circle, dated 706 AD (Afranio, Mértola). The iconographic signs rarely appear isolated, mixing often with different signs, conveying different messages, and finally the Christian art of the second half of the century V AD and VI AD century was in fact superior, had been often forgotten by the Portuguese historiography. Even, there is the excessive tendency to date most of the early Christian art of the seventh century. This is something that, as we will easily observe, must be reformed, because we have to go one step further, noting the links of early Christian art from the south of the current Portuguese territory with the so-called "Mediterranean world".
It is in this context that we must understand and integrate the use of architectural signs in Early Christian art and architecture of ancient conuentus Pacensis. Using architectural references in laudae been registered so far in the necropolis of three ancient cities: Beja (formerly Pax Iulia, capital of Pacensis conuentus: two inscriptions), Évora (formerly Liberalitas Iulia Ebora: the only inscription known in whole city) and Mértola (formerly Myrtilis 17 distributed by basilicae do Carmo Rossio Square and Cineteatro Marques Duque and also by Mausoleum dating from the sixth century). There may still be an occurrence in Alvito, but the inscription is missing and the design that remains is not conclusive.

The architectural elements represented in de funerary laudae always appear together with other signs, especially Chrismon or cross flanked alpha and omega or pigeons. We can distinguish the following types: basilica plan: (1 case); Gable Temple /basilica (1 case); arc over columns (10 cases); arch (6 cases); Columns (1 case) and transenna (1 case).

[1] We draw attention to the fact that can not be said that Mértola would be the main center of laudae funeral production based only on these data, because, above all thanks to the work developed in the last 36 years by the Archaeological Field Mértola, has been the only place in Portugal where, systematically, it has worked this time. As if they have not done archaeological excavations at sites dating from this period within the urban perimeters of cities like Beja, Évora and Faro (headquarters of the diocese will be shown), or other important places like Mirobriga and Cilpes (cities of some importance at that time), little is known about their basilicae and necropolis.

The iconographic signs based on architecture were represented in the architectonic elements, like pillars/pilasters, for example. In this case, we cannot present precise dating because the most part was not found in archaeological context.

Basilica's Plan

The representation of the plan of a semicircular apse of the basilica in the epigraphy of Pacensis conuentus been identified so far, the epitaph of Pierius, found in the basilica of Rossiodo Carmo, in Mértola, dated 507 AD. In the standard page we can see that the description occupies the internal space of the basilica, finding the Chrismon, alpha and omega flanked (indicating that Christ is the beginning and the end), in the sacred space of the religious building:

From what we can see, the decor represents a basilica with one semicircular apse, very common at this time throughout the Mediterranean, as can be seen in São Bartolomeu (Alvito), Albuquerque (near Badajoz, Spain), mausoleum of Santa Eulalia (Merida, Spain); and Ceuta (Spanish territory in North Africa, the former prouincia Africa Tingitana), just to name a few examples.

Pediment over the Columns of the Temple

The representation of architrave and columns of temple/basilica in epigraphy of Pacensis conuentus occurs only in one case, in the case of decoration that came with the epitaph of Exuperius, found in the basilica of Mount Carmel of Rossio Square in Mértola, dated from the year 527 AD.

The cross somewhat silent is represented on the pediment, identifying one architectural complex as the Temple of God (perhaps an allusion to the Temple in Jerusalem). Registration is among the speaker sunder the base of the pediment, as if wanting to say that the believer finds salvation in the house of the Lord.

We can find representations of this kind all over the Mediterranean, especially in sarcophagi which appear associated with round arches, as can be seen, for example in Aquileia, in northeastern Italy.

Until the moment, we didn't found this kind of representation in arquitectonic elements.

The Arches

In early Christian art Pacensis conuentus, the use of bows is relatively common, by knowing the laudae own decor and other architectural elements, especially pilars/pilasters. We know two main groups: the arches based on two columns and isolated arches. Each of these groups gives a different message, as can be seen in the written documentation of the time. In Lusitanian Christian epigraphy this period appeared not represented in the same monument. However, in some pilasters discovered in the former territory of conuentus Pacensis the various types of arches coexist.

Arc based on two Columns

The arc based on two columns is, so far, the architectural sign most often used in the Christian iconography of Pacensis conuentus. It is presented in order to symbolize the passage of the believer to paradeisos, usually appearing the identification of the deceased in the space between the two columns and the representation of the cross or chrismon flanked by alpha and omega in the area between the tops of the capitals and the bottom of the arc. We can divide this group into two subgroups: perfect arc or full circle and Arabic arc or horseshoe's shape.

Group 1: Perfect arch or semi-circular arch

The first subgroup corresponds to the significant number recorded in laudae decoration of funeral inscriptions in southern Portugal and it's also the most common in Early Christian art and architecture, finding widespread throughout the Mediterranean. The records that we have so far, appear represented in the epigraphy of Pacensis conuentus from the year 489 AD in Mértola, on the Epitaph of presbyter Satyrius. It will be a theme used in laudae of this city until the year 526 AD, in the epitaph of Leopardus. It does not mean that this sign has not been used at a later stage. During the excavations of Mértola's mausoleum, dating from the second half of the sixth AD century, the theme appears represented in one of the laudae collected in a layer of rubbish. Unfortunately, however, the inscription is fragmented and it can't be dated conveniently. The semi-circular arch based on columns has yet been identified in Beja, in the funeral laudae the presbyter Severus (584 AD), and in the funerary inscription of the Bishop Iulianus (late sixth century). It was utilized in Évora, decorating the epitaph of Paulus (544 AD), demonstrating at least in the funeral iconography of these two diocese headquarters, the issue continued to be used in the second half of the sixth century. In some pilasters decoration we

can date back to the late sixth century / beginning of the seventh century are registered in Beja.

Group 2: Arabic Arch or Horseshoe's Arch

The second subgroup is represented in only two funerary inscriptions founded in Mértola. It was utilized in decoration of pillars/pilasters founded in Beja, Vera Cruz de Marmelar, Marmelar and Sines.

The use of the Arabic arch or horseshoe's arch arose in Christian buildings in Armenia, in the fourth century. Among the best known, are the Baptisterium arches in Mar Yaqub in Nisibin, dated from the year 359 AD; the apse arch of a Danã's church in northern Syria, dated from the year 483 AD; the triumphal arch of the apse of the church Khoja Kalesi, Turkey, dating from the fifth century; the central nave of the arch of Alahan Kilise church from the late fifth century, and the basilica of Piazza della Victoria, in Grado, in northeastern Italy. In later periods these elements are observed in Göreme in Karalink Kilise (Dark Church), dating from the eleventh AD century; Ortahisar, Hallac Manastır, also in the eleventh century[2].

In the current Portuguese territory, we can find this kind of bow at St. Gião of Nazareth, whose chronology still raises many problems and yet sets of blind arches in Montélios, near Braga, dating from the seventh century, and pillars of Beja and Vera Cruz de Marmelar, they are also dated from the seventh AD century.

The earliest perfectly dated testimony, which indicated the presence of the so-called "Arabic arch" in the Hispanic Early Christian art and architecturecan be observed in Andrea's lauda, collected in Mértola in the basilica of Rossio do Carmo. Andreas died there in the year 525 AD. The origin of Andreas' cognomen comes from the Greek and occupies a prominent place in the high mirtilense hierarchy: the chanter (princeps chantorum) of the sacrosancte ecclaesiae Mirtiliana. It is still interesting that this high status man in this city west end of Europe, one of the most important ports in the conuentus Pacensis, has in his lauda an arch like this. Most likely, he would be part of "Eastern community" living in Mértola and that same community would be carrier and transmitter of cultural patterns that would overflow the import of new concepts in the art is concerned.

The examples we pass earlier, we can easily observe that the arch of Andreas lauda, according to its chronology and the appearance of this type of arches and the transformation in the apses in the Lusitanian basilicae we can consider that Hispania is closely monitoring what is happening at the other end of the Mediterranean and that the introduction of Arabic arch in Hispanic art began about 200 years before the Islamic invasion, which took place in the year 711 AD.

Like we wrote above, these kind of arches was represented on pillars/pilasters. Normally, the horse shoe arches appear on the capitals, and the Arabic arches over columns, many time mixed with another types of arches, like we can see in Beja, for example.

Decoration (or lack of it) in columns and chronological correspondence

From the decorative point of view, the funerary inscriptions can still distinguish the arch on the decorative columns, or lack of it, of the shafts, sub-dividing it into 3 types: double column, without decoration, which occurs only in the epitaph of Satyrius in Mértola (489 AD) and simple column without decoration on the shaft, identified in various laudae Mértola with chronologies between the years 512 AD and 523 AD (not being of bleach, as observed in the case of the registration identified in Mértola mausoleum, its use in the second half of the sixth century) that is the example that comes with the epitaph of Possidonius (512 AD), and the decorated column, registered in Mértola in inscriptions dating from the years 525 AD and 526 AD and in the cities of Beja and Évora in inscriptions dated from the second half of the sixth AD century, the later, dedicated to elder Severus, dated from the year 584 AD.

Isolated Arch

Bishop Apringio Beja, probably originating in the eastern Mediterranean, wrote in his Commentary on the Apocalypse, which (...) around the throne was a rainbow, resembling an emerald color: the bow is said to have appeared around it is the doctrine of the gospel word of the apostles and prophets (…)[3]. It is, therefore, the meaning of this isolated depiction of the arc. That means that the data which appears engraved on the tombstone surmounting the text that, not only but it also gives us all the information about the de-

[2] Dell'aquila 2007: 191-197.
[3] Antunes - Lamelas 2007: 193.

ceased, and it tells us that this was a follower of the Christian doctrine and faithfully followed the word of the apostles and prophets. Simultaneously, following the divine word, is the resurrection before the throne of God, represented by Chrismon or cross, flanked by alpha and omega, or two doves (believer and church).

We find this sign in seven inscriptions of conuentus Pacensis. One was identified in Alvito and its draw (all that remains of it) is difficult to interpret. However, it seems that under the two doves affronted before the cross flanked by flowers (paradeisos) we can see a semicircular arch. Probably, who has drawn, he did not realize that it could meet before an arc of a single line and therefore do not interpret this way. Alvito´s inscription was dedicated to Taumasius, who died there in the year 522 or 527 AD The fact that this believer bears the name of a Holy Martyr of Alexandria, unknown in the Western world, makes us believe he did come from that area.

The remaining six are from the necropolis of Mértola. The oldest representation was founded in the funerary lauda Faustinianus dated from the year 470 AD, and the latest is that the epitaph of Antonia, dated from the year 571 AD.

In this case, we can also do a division into two groups, one trace arcs and arches furnished with double tracing there in. In the first group integrate three entries: two Mértola, anoter in Alvito. The oldest is the Lauda Faustinianus (470 AD), followed by the Taumasius (522 AD) and the Romanus (522 AD). Of these, the only one that has a Chrismon under the arc is the epitaph of Faustinianus.

In the second group, more numerous, are integrated into the rest. We can find the oldest representation in the lauda of Fortunata (527 AD), followed by the epitaphs of Festellus (527 AD), of Senatrex (566 AD), and Antonia (571 AD). With the exception of lauda of Senatrex, which is fragmented, in all other cases has been graveda cross pateain circulo beneath the arc. In the two oldest are observed hederae between the arms of the cross.

Columns

In his commentary on the Apocalypse, Apríngio Beja wrote that, according to St. Paul, James and John were regarded as the columns (from the church). They joined his hands to me (São Paulo) and Barnabas, in a sign of communion[4]. In the same work also wrote that He who overcomes, I will make you a pillar in the temple of my God (for ornaments and strength) (Idem, ibidem).

In other scriptures, as the Letter to the Corinthians by Clement of Rome, dated probably between 94 and 96[5] we can read that because of envy and jealousy the holiest columns were persecuted, who fought to death. Let us put before our eyes the good Apostles (Idem, ibid). In this text, Clement of Rome highlights Peter and Paul, above all by the example of holiness, both martyred in Rome. We can not forget that Peter was the apostle who Christianized Jews in the Diaspora and Paul who was Christianized non-Jews. In this sense, we think that both represent the columns that give access to paradeisos.

In the Portuguese early Christian epigraphy we only know an example of exclusive representation of columns, as the architectural signs concerned. A pair of speakers is the epitaph decorating the epitaph of Simplicius, in Mértola, dated from the year 537 AD. Between the columns we have the inscription referring to the deceased, surmounted by a cross with hederae in his arms, as if wanting to show that Simplicius followed the doctrine of the apostles and prophets and that he will turn out to be one of the pillars of the Church.

The Transennae of iconostasis

The transennae of iconostasis represents barriers that had the function to separate the liturgical space, the space for the faithful. In some cases they can be used to separate the spaces between the ships. Typically pieces of marble with considerable dimensions, but with small thickness, and in most cases are decorated with religious signs. They can also be machined in an identical manner to that recorded in the lattice with hollow spaces, as is the case with the small fragment are found in São Romão, Alvito, may be treated in one of the earliest examples of this region, in addition to those found in Mértola and an almost complete transennae the basilica of Torre de Palma[6].

The transennae are relatively common in Hispanic early Christian art (IV AD to VIII AD centuries). Despite

[4] Antunes - Lamelas 2007: 177.
[5] Marques - Lamelas 2001: 55.
[6] Almeida 1962. -Feio 2010.

its representation as a decorative element, elements used in the architecture of basilicae can be very rare. There is an interesting case in Merida (the old Augusta Emerita, capital of Lusitania and the Vicariate headquarters of Hispania during the Late Antiquity), where in decoration of a transenna, we can see arches on columns with transennae between the shafts.

In the field of epigraphy only know an inscription with transennae representation in the Iberian Peninsula. It is represented in conjunction with a cross drawn with a distinct way, surmount the epitaph of Amanda, found in Mértola, dated from 544 AD. The representation of transennae in this lauda follows closely what can be seen of transennae used in basilicae and one of baptisteria of Mértola, dating from the late fifth century, or beginning of the sixth century. This is extraordinarily important to realize some aspects of Lusitanian Early Christian art and architecture, especially in the field of funerary iconography, as we shall observe later.

Conclusion

The representation of architecture or architectural features in the Hispanic Christian art carries multiple messages, as always when it comes across the art of religious nature. Through these messages, the believer is transported to the world of the divine and the salvívico, either by allusion "gates of paradise", the "house of God", the transposition of the sinful world to the other side of transena the world the righteous and the saints.

However, when the signs chosen for artistic composition of any monument are they connected to architecture own, its meaning for the student of these issues goes far beyond that, because in reality, people that traced the stone which the painted on the walls, or represented in the mosaics they give us to know what we are seeing. Transmitted in "pictures" structures that are before you and they have access to, giving us know your own daily life. Who designed horseshoe arch in Lauda Andreas in Mértola could not be able to invent arch that had actually been used in the architecture of churches in the Middle East. On the contrary, most likely he could see this kind of arch in some of the basilicae of the city of Myrtilis in the first quarter of the sixth AD century. Even if he had not seen this kind of architecture in Mértola, it could be observed in some Hispanic town, or, at most, he could have carried with it the memory of such arcs from his homeland if it were coming from other parts of the Mediterranean. Still, it means that soon the innovations in the field of architecture "traveled" by the "inland sea". The basilica of plant design, with one apse faithfully represents the most common type of basilicae this area of conuentus Pacensis, although here also coexist the double apse, and the elevation closely follows what is known of other representatives in the North Africa and Italy.

From a chronological point of view, the representation of architecture in Early Christian epitaphs in southern Portugal is in the sixth AD century. It is precisely in this century who register some very intense movement of people between various parts of the Mediterranean basin and this is the period in which, increasingly, come to the Iberian products from the current Turkish territory and North Africa. On the one hand, we have the military conquest of a considerable part of Italy, North Africa, and southern Iberian Peninsula by Byzantine troops. Secondly, we note the fact that the commercial activities rarely "know borders". That is, the fall of the western empire in the hands of "barbarians" does not mean the loss of business contacts that had been kept for over 500 years. Finally, the western empire fell from the political and military point of view, but remained united the religious point of view with their Primates of Rome and Carthage in the first instance to act at the same level, with prominence of the Bishop of Rome, fundamentally, from the fourth century.

For the study of religious art of this period is noted and know well these movements of people, because they carry with them the culture and art of different religions, which will be used in places where they will sit until the end of his days. At the same time, the cultural dynamism of the Byzantine Empire continues to influence Western cultural dynamics, both in the construction and decoration of religious buildings, whether in the organization of the court of various kingdoms, which mimic the Byzantine court.

The epigraphic and handwritten documents, with particular emphasis on the Vitae Sanctorum Patrum Emeritensium, document dating from the seventh century, has given us to know the presence of a large number of citizens of North African, Italic and oriental origin in the towns of Lusitania. Some of them eventually exert high status positions in the cities to which they had emigrated. St. Martin of Dume, disciple of St. Martin of Tours, was a native of Pannonia and was Bishop of Dume and Braga; Paul, a physician and Gre-

ek origin, was Bishop of Emerita Augusta by virtue of their action that saved a woman's high status of death. He was replaced in office by his nephew Fidelis who came to town in the course of its business as a trader. Apringio, Bishop of Beja, author of a commentary of the Apocalypse, should also be of oriental origin as Taumasius, who dwelt in Alvito and died there in 522 or 527 AD. In Mértola, important port of current southern of Portugal in the period lived an important eastern community, well represented in the Greek inscriptions found in the necropolis identified so far, a fact which shows that at least part of its population spoke Greek. From the data that we have so far in Lusitania only the information of Emerita Augusta outweigh the number of Mértola. These communities found themselves perfectly integrated into local societies showing great affinity with Christian worship, as in the case indicated in funerary inscriptions found in Mértola giving us know princeps canthorum Andreas, who died in 525 AD, and Eutyches, lector, buried in 544 AD. In the case of the Eutyches, we know exactly its origin: Lybissa, ancient city located in Bitinia, present-day Turkey, near Nicomedia[7].

The opposite movement also occurred and we can easily pay attention in high prominent figures such as Orosius who has spent time with Jerome of Jerusalem and exchanged correspondence with St. Augustine of Hippo.

These constant movements of populations (traders, military, religious, doctors, architects, engineers and others) allow the exchange of cultural experiences and, not surprisingly, the number of researchers who have been working this territory in southern Portugal have come to identify new data show narrow connecting links between early Christian art of conuentus Pacensis with other areas of the Mediterranean, noting some cultural interactions with Italy, North Africa, especially Carthage, and the Eastern Mediterranean, mainly with Turkey and Syria. Example of that we just wrote, are the various archaeological discoveries made in Mértola, as the "River Tower", corresponding to the old defensive system port, allowing stretch chains to sink enemy ships, parallel to a lesser extent, the defensive system situated in the Golden Horn, the former Constantinople. The Mértola mausoleum only knows parallel in the Middle East. The Baptisterium I with parallels in southern Gallia and Carthage area, but with most closely in baptisteria located in the old prouincia of Norico [especially of Celje, old Celeia[8], and Ljubljana, former Emona[9], both in the present Slovenia) and the Baptisterium II, with several parallel throughout the Mediterranean. In turn, the mosaics covering the crypto porticus and are associated with Baptisterium I have parallels in Byzantine mosaics of Greece, Syria and Turkey. Also in São Bartolomeu, Alvito, there is a small Baptisterium cruciform, with parallels in the Cathedral of Idanha a Velha (Portugal), San Pedro de Merida (Spain), Eleusis (Greece) and various locations in Israel[10]. Should date, based on the existing parallel, from the late fifth century.

Combining all the information we have at our disposal, we intend to demonstrate with the study of architectural representation in Early Christian art and architecture of southern Portugal that, in general form, following the Mediterranean standards, arrived here from various different geographical points. Also, it's important to understand the proximities between this territory and Turkey, through the presentation of the epitaphs of citizens born in this country, standing out from the ancient Bithynia, from Libyssa, very close to Uludağ. I think the presence of representation of Arabic arches decorating epitaphs can be demonstrative of the cultural interaction between the two regions in the sixth century.

It is also shown that we should not confuse all Hispanic Early Christian art and architecture with "Visigoth art." The cultural and religious point of view, we can easily see that over the fifth and sixth centuries the cities of the south of the current Portuguese territory are closely following the news of the major Mediterranean cultural circles. Then is not a "Visigoth art" but a "Hispanic early Christian art" permanently in contact with de "Mediterranean early Christian art".

We believe that, ultimately, and under the theme that led to this workshop, we have demonstrated through the presentation of a subject as simple as that proposed the debate, the Mediterranean Sea during the Late Antiquity was a great "global river" allowing a constant exchange of ideas that were reflected in artistic productions and, especially, the integration of conuentus Pacensis, located on the western tip of Europe, in the religious Christian cultural world of the time.

[7] Dias - Gaspar 2006: 112-114.
[8] Cuscito 2007: 177.
[9] Lopes 2004: 77.
[10] Khatchatrian 1962: 20, 23, 86, 131.

BIBLIOGRAPHY

Almeida 1962	F. de Almeida, "Arte Visigótica em Portugal", O Archeólogo Português, 2ª Série, vol. 4, Museu Nacional de Arqueologia e Etnologia, 6-278.
Antunes - Lamelas 2007	J. da C. Antunes - I. P. Lamelas, Apríngio, Comentário ao Apocalipse (translation and critical edition).
Baudry 2009	G.-H. Baudry, Les Symboles du Christianisme Ancien, Ier-VIIéme Siècle (Paris).
Bisconti 2000	F. Bisconti (coord.), Temi di Iconografia Paleocristiana, Città del Vaticano.
Cuscito 2007	G. Cuscito, "Diffusione del Cristianesimo in Italia settentrionale e nell'area transalpine nord-orientale", QuadFriulA XVII, 161-187.
Dell'aquila 2007	F. Dell'Aquila, "Note sull'arco arabo in Cappadocia", QuadFriulA XVII, 191-197.
Dias - Gaspar 2006	M. M. A. Dias - C. I. S. Gaspar, Catálogo das Inscrições Paleocristãs do Território Português (Lisboa).
Feio 2010	J. Feio, Marcas da Cristianização do Território em Zona de Fronteira das Dioceses de Évora e Beja: séculos IV a VIII, (Master's thesis presented in Universidade Nova de Lisboa).
García Mahíques 2008	R. García Mahíques, Iconografia e Iconologia. La Historia del Arte Como História Cultural, Volumen 1 (Madrid).
Khatchatrian 1962	A. Khatchatrian, Les Baptistères Paléochrétiens, plans, notices et bibliographie (Paris).
Lopes 2004	V. Lopes, Mértola na Antiguidade Tardia, Mértola, Campo Arqueológico de Mértola.
Maciel 1992	M. J. Maciel, "Vectores da Arte Paleocristã em Portugal nos contextos suévico e visigótico", XXXIX Corso di Cultura sull'Arte Ravennate e Bizantina (Ravenna), 435-495.
Maciel 1995	M. J. Maciel, "A Arte da Antiguidade Tardia (sécs. III-VIII – ano de 711)", P. Pereira (dir.), História da Arte Portuguesa, vol. 1, 102-149.
Maciel 1996	M. J. Maciel, Antiguidade Tardia e Paleocristianismo em Portugal (Lisboa).
Maciel 2007	M. J. Maciel, Vitrúvio, Tratado de Arquitectura, tradução do latim, introdução e notas (Lisboa).
Marques – Lamelas 2001	M. L. Marques - I. P. Lamelas, Clemente Romano, Carta aos Coríntios (translation and critical edition) (Lisboa).
Torres et al. 1993a	C. Torres (coord.) et al., Núcleo Visigótico do Museu Regional de Beja, Beja, Museu Regional de Beja.
Torres et al. 1993b	C. Torres (coord.) et al., Museu de Mértola, Basílica Paleocristã, Mértola, Campo Arqueológico de Mértola.
Wrench 2000	L. N. C. Wrench, "Decoração arquitectónica litúrgica da Antiguidade Tardia nos grupos pacense e eborense", Arqueologia da Antiguidade na Península Ibérica, vol. VI (Porto), ADECAP, 645-656.

Wrench 2008 L. N. C. Wrench, Decoração Arquitectónica na Antiguidade Tardia. Contributo para um corpus dos elementos arquitectónicos e de mobiliário litúrgico provenientes de território português, Texto Policopiado, (PhD thesis presented at Faculdade de Ciências Sociais e Humanas da Universidade Nova de Lisboa).

LIST OF FIGURES

Figure 1: Epitaph of Pierius, Mértola (Cf. Torres, et al. B).
Figure 2: Epitaph of Exuperius (Cf. Torres et al. B).
Figure 3: Epitaph of Leopardus.
Figure 4: Epitaph of Bishop Iulianus (Cf. Torres et al. A).
Figure 5: Epitaph of Andreas.
Figure 6: Pilar/pilaster, Beja (from Torres et al. A).
Figure 7: Epitaph of Taumasius, Alvito.
Figure 8: Epitaph of Fortunata, Mértola.
Figure 9: Epitaph of Antonia, Mértola (from Torres et al. B).
Figure 10: Transenna of iconostasis from Mérida (Spain).
Figure 11: Epitaph of Amanda, Mértola.
Figure 12: Transenna from Mérida, Spain.
Figure 13: Mértola.
Figure 14: "Torre do Rio" ("River's Tower"), Mértola.
Figure 15: Mausoleum of Mértola.
Figure 16: Baptisterium I of Mértola.
Figure 17: Baptisterium II of Mértola.
Figure 18: Mosaic near Baptisterium I, Mértola.
Figure 19: Cruciform baptisterium from São Bartolomeu, Alvito.

EXUPERIVS
OSTIARIVS
FAMVLVS D(e)I VIXIT
ANN(os) LXX REQV(ivevit) IN PACE
LXII REQVIE / VIT
IN PACE
D(ie) VII IDVS
IVLI(as) ERA DLXÇ

Exuperius, ostiarius, God's Servent, lived 70 years. Rested in Peace on 7th day of the Idus of Iulias, Era 565 (July 9th 527)

Figure 1

EXUPERIVS
OSTIARIVS
FAMVLVS D(e)I VIXIT
ANN(os) LXX REQV(ivevit) IN PACE
LXII REQVIE / VIT
IN PACE
D(ie) VII IDVS
IVLI(as) ERA DLXÇ

Exuperius, *ostiarius*, God Servent, lived 70th years. Rested in Peace on 7th day of the Idus of Iulias, Era 565 (9th July 527)

Figure 2

Figure 3

Figure 4

Figure 5

Figure 6

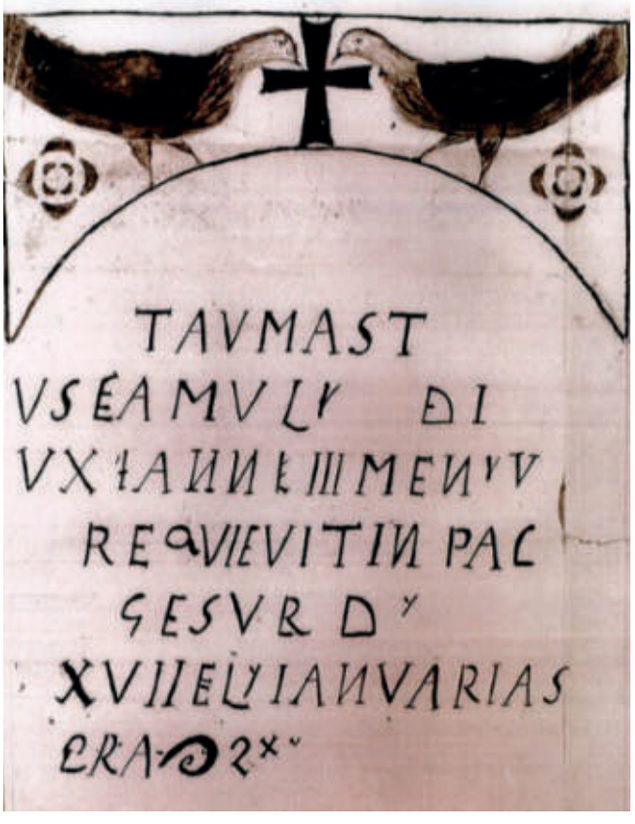

Figure 7

Figure 8

Figure 9

Figure 10

Figure 11

Figure 12

Figure 13

Figure 14

Figure 15

Figure 16

Figure 17

Figure 18

Figure 19

THE BASILICA OF DERECİK AND THOUSAND ONE CHURCHES OF THE DISTRICT OF BÜYÜKORHAN

Derecik Bazilikası ve Büyükorhan İlçesinin Bin Bir Kilisesi

Michel E. Fuchs* - Sophie Delbarre-Bärtschi**

Abstract

Since 2001, the proto-Byzantine church of Derecik is known for its mosaics and its basilical plan comparable to that of the church Hagia Sophia in İznik. The excavations led on the site from 2007 till 2009 and in 2012 specified the dating of the church and revealed more former and contemporary structures of the building, as well under the pavement as in the perimeter of the enclosure in which the basilica was set up. Vestiges previous to the IVth century adopt forms which question, between scattered settlement and chapels, between industrial park for small businesses and votive deposit. The developments of the IVth and Vth centuries, even later, invite to see around the church a plan of rooms maybe intended for the monachal life at first, before being used by pilgrims or in religious purposes. The building will be analyzed from the point of view of its architecture and decoration and of its impact on the understanding of the region which surrounds him, called thousand one churches.

Keywords: *Derecik, Byzantine, Basilica, Religion, Mosaic.*

Öz

2001 yılından bu yana, Derecik proto-Bizans Kilisesi, mozaikleri ve İznik'teki Ayasofya Kilisesi'ninkine benzeyen bazilikal planı ile bilinmektedir. 2007 yılından 2009 yılına kadar süren ve ardından 2012 yılında bölgede yapılan kazılar, Kilise'nin tarihlendirilmesine yardımcı olmuştur ve yapının daha eski ve çağdaş evreleri ile bazilikanın inşa edildiği kapalı çevresini ortaya çıkarmıştır. Dördüncü yüzyıldan önceye ait olan izler, şapeller ve dağınık yerleşimler arasında, küçük işyerlerine ait endüstriyel bir park ile adak olarak bırakılan nesneler arasında sorgulama yapan şekillere bürünmektedir. Dördüncü ve beşinci yüzyıllara ve hatta daha sonrasına ait gelişmeler, Kilise'nin etrafını ve hacılar tarafından ya da dini nedenlerle kullanılmadan önce ilk başta belki de bir manastır hayatı için düzenlenmiş odaların planını görmeye davet eder niteliktedir. Yapı, mimarisi ve dekorasyonu yönünden ve onun etrafını saran ve bin bir kilise olarak anılan bölgenin anlaşılmasına olan etkisi açısından incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Derecik, Bizans, Bazilika, Din, Mozaik.*

The Project Derecik, after a two-year long interruption, was renewed in 2012. A new project was proposed, extending over ten years, that aims to underline the potential of a region that locals call Bin Bir Kilise. In order to do so, we need to know better the site at the origin of the project, situated close to the village of Derecik, 5 km east of the town of Büyükorhan[1]. This town is situated 85 km south of Bursa and north of the ancient province of Mysia. It is a centre of densely wooded, essentially oaks, and mountainous area, known to have been used by the Emperor Hadrian for hunting. He established, in particular, the towns of Hadrianoi ad Olympum/Orhaneli, Hadrianeia/Dursunbey and Hadrianotherai/Balıkesir. The site of Derecik revealed, after illegal excavations, in 2001, the remains of a basilica with a mosaic covering its whole surface. As a reminder, the site of Derecik is located on the foothills of the Mount Uludağ, the antique Mount Olympus of Asia Minor, 40 km south of Orhaneli. The site was revealed by the discovery of a mosaic presented at the 2006 symposium of the Turkish section of the International Association for the Study of Ancient Mosaic (AIEMA). On this occasion, a Swiss team proposed to continue the excavation of the church and its surroundings and to restore the mosaic with the objective to display it in situ in a shelter-museum. Three campaigns were conducted each summer from 2007 to 2009. The summary of the results was presented during the 2009 symposium of the AIEMA organized in Bursa and at the 2010 İstanbul Archaeology major symposium[2].

Since 2009, the basilica of Derecik, dated by our excavations from at least the middle of the IVth century CE, in its first phase, and its pavement are covered by sand and a protection cloth while awaiting to be displayed in a museum after a restoration and a thorough analysis of the context in which a first mosaic then a second and finally a third were laid.

* Université de Lausanne, Institut d'archéologie et des sciences de l'antiquité, Anthropole, CH – 1015, Lausanne/Switzerland. E-mail: michel.fuchs@unil.ch
** Université de Neuchâtel, Institut d'histoire de l'art et de muséologie, Espace Louis-Agassiz 1 2000, Neuchâtel/Switzerland. E-mail: sophie.delbarre@unine.ch

[1] On 19. December 2014, the two authors came to Bursa and to Büyükorhan to hand over the management of the excavation. By decision of the Turkish Ministry of Culture and Tourism, the Derecik Project under Swiss management ended on June 1, 2015, with great regret.

[2] Fuchs – Delbarre-Bärtschi 2011a - 2011b; see Fuchs – Delbarre-Bärtschi 2009 - 2010.

The 2007 excavations launched by the Institute of Archaeology and Classical Studies (IASA) of the University of Lausanne in collaboration with the Uludağ University of Bursa aimed to complete the information gathered during the first excavation of 2001[3]. Soundings were done on the border and inside the church of Derecik. One of the major results of this excavation was to prove the existence, on the west as well as on the east, of annexe areas to the church, with the presence of at least two additional tombs to the one discovered in the church's north-eastern corner. A long trench to the west showed tiles and a laying out of the floor. New excavations were launched in the summer of 2008 (Fig. 1). The aim was to sound the mosaic's gaps in order to get to know better the phases previous to the basilica and to leave a clear field for the restorers who were coming in the summer of 2009. Six soundings were done inside the church, completed by the resumption of the tomb in the north-eastern corner. Outside the basilica, in the south-western corner, two tombs were opened and carefully studied.

Five periods of construction were identified in 2007 and 2008 in the immediate surroundings of the church and in its pavement's gaps. In the first period, walls placed upon a granitic layer were placed sideways to the church (Fig. 2). A burnt destruction layer in which adobe walls and tiled roofing were identified characterises the second period (Fig. 3). The third period is marked by a destruction layer in which a Julia Domna coin issued at Hadrianoi ad Olympum/Orhaneli was collected. The legend IOVΛIA ΔOMN that can be seen on the Hadrianoi type's obverse is a Greek translation of the titulature of Julia Domna's first issue, Septimius Severus' wife, between 193 and 196 CE. However, nothing allows us to delimit to those years our coin's dating. A large dating range, from 193 to 217 CE, has been accepted but with caution as we cannot exclude a coin issue from the time of Julia Domna's son, Caracalla.

In 2009, four cross shape soundings were done south of the basilica. They are rich in structures and we were not able to excavate them fully (Fig. 4). On the east and south side of the four soundings, only a 60 cm strip was dug down to the granitic layer, allowing us to study the entire stratigraphy down to the natural soil[4].

In 2012, the excavation down to the virgin soil in L13 and L14 rooms, on the south-west part of the site, will bring to light a looter's hole made at an unknown date, where the untouched plot cuts room L13, but also where the entrance to the room stood. Further south, the doorstep of room L14 is also marked by a big block of stone. As in test pit 19, a burnt layer can be seen at the basis of the walls, on top of a thick backfill mainly composed of clay. Dug in the granite soil, three post holes (or holes of the size of oak trunks found in this region) were observed at the back of room L14 (Fig. 5) as well as in room L13. They form an alignment with other post holes of the same type seen at the bottom of the south grave (St17) erected west of the basilica. This alignment follows the direction of the walls of building 1 and trench 2 and lets us think that this may be the first phase of the Roman construction or an earlier phase of the sector.

2012 was going to help us know better the surroundings of the church in order to understand the building phases of the adjacent areas. The small number of diggers did not allow us to clear the entire area around the basilica. The trench dug north of the church, which was partially examined in 2009, was entirely excavated after its sides had been cleaned as they had been widened over time (Fig. 6). An entanglement of wall foundations and traces left by the walls appeared, dug in the granite soil. The existence of two buildings suspected in 2009 (B1 and B2) was confirmed as well as the difference in their orientation. The three walls situated at right angles on the western site of the building B2, south of the trench, were confirmed, with at least two building phases. The building B1, north of the trench, revealed an enclosure wall in its southern part and at least three pits west to the trace of the wall in its northern part. The precise chronology of the buildings and pits is currently hard to establish. The building B2 is certainly subsequent to the building B1 and the pits are linked to the B1 building, more likely inside the building itself. Much of the stones from the south-north wall of building B1 were collected during Antiquity. The hollow made in the granite soil for the wall is clearly bordered by the pits, contemporary or subsequent to the wall but belonging to the same occupation phase. No pits were found in the southern part of the building, which is much narrower. The study of the excavation data in 2009 shows that the

[3] Okçu 2007.
[4] Fuchs – Delbarre-Bärtschi 2010.

same type of closing device was set on top of each pit, composed of a layer of tiles on top of a burnt layer containing coarse ware ceramic bowls. We are still looking for other examples to explain this type of device. The recovery of the stones of both buildings' walls was done prior to the construction of the church, as the thick backfill layer covering everything indicates us, on top of which a black soil layer was found itself covered by a new backfill in which was dug the Proto-byzantine enclosure wall.

Three inscriptions have been found on the site, dating back to the IInd or IIIrd century CE[5]. In 2001, in the church apse's northern angle, an altar is excavated and transported to Bursa to be preserved in the Archaeological Museum's gardens. On top of a crown, an inscription extends on four lines: "Zeus Anabatenos has erected (this monument) to Zeus Kersoullos". Both epithets are known in Mysia. The first appears again on a second altar found in a backfill under the mosaic in 2001 (Fig. 7). Seven lines of writing follow each other, entwined with figurative motifs, a small altar, a bullhead, a bust, and a phiale. The reading of the first three lines is still uncertain, but the last four mention the offering of the monument to Zeus Anabatenos one more time. This is certainly the name and the epithet of the divinity honored on this place. In 2008, a third inscription was revealed by a mark left in the chancel's southern angle. Its lecture must still be polished up. In 2009, one pillar of the passage on the axis of the second basilica's narthex door was an anepigraphical altar: three faces were damaged before the new employ as pillar.

The first basilica was composed of only one nave and, as the eastern and western walls at the south end of the building show us, it was, by the with of one wall, narrower on both sides (Fig. 8). Damaged by the chancel installed in a second or even third phase of the basilica, and by its retrieval, as well as by a tree's roots, inscriptions decorated the north-western edge of the first church's presbyterium. Concerning the basilica's whole ornamental pavement, we have first a dark polychrome mosaic - black, red or white tesserae, limited to the navel and primitive apse. The decoration is only geometrical, with a variation of motifs typical of the pavements dating from the end of the fourth and fifth century. In the north-western edge of the first church's presbyterium, there appears to be three inscriptions rather than only one, which are hard to read. The first one, the closest to the apse, is separated on the left from the foliage that bordered the central carpet reserved for the priest (Fig. 9); it says on three lines "Epituchanos's vow, deacon", ΕΥΧΗ ΕΠΙΤ/ΥΧΑΝΟΥ/ΔΙΑΚ_ _ /_ _ _ ; the top part of a few letters can be seen on the fourth line. The second inscription, of which only the beginning of three lines are visible on the chancel's western sides, is more difficult to interpret; what is certain is that the last line, ΗΙΩ, does not correspond to the continuation of the word ΠΙΤΥ at the end of the third inscription's second line, indicating us that it is another text. The last inscription is centred on the axe of the apse; it gives a series of names. Moreover, they are probably names of donators that must have been placed on three dedications, as seen elsewhere in Asia Minor. The written form alone does not allow us to propose any date.

The northern part of the pavement saw a transformation in the stripe's colour, for the new mosaic placed upon the ancient wall of the first basilica. A new, still more colourful decoration including different birds, stands where the old narthex used to be (Fig. 10). The central tappet upon the first narthex is devoted to a lot of birds, in a typical 5th century CE style. In the second narthex, a mosaic with again another style and technique can be seen (Fig. 11): the space is occupied by three quadrangular panels, the side panels being decorated with geometric motifs arranged around a central bird; the central panel bears a big cantharos with two badly preserved peacocks that can be read from the western side. These compositions, known during the Early Empire, are frequently seen on later ornamental pavement in the Orient and the Occident, from the IVth to the VIth century CE.

The excavation of the Southern part of the church brought to light unsuspected elements (Fig. 12). The narthex of the second basilica opens to the south onto a stair and 2 m wide passage. To the east of this area, ceramic slabs were laid over a layer of mortar thus forming a pavement similar to those seen in Sardis. This pavement stopped at the level of the pillar bases seen at 2 m south of the basilica's southern wall. There are four bases, 3 m away from each other. The pillars erected on them constitute a covered passage on the edge of the church. It could be a portico or the side of an atrium, although nothing lets us think that such a structure existed west of the narthex. On the west and south sides of the four soundings, walls created closed spaces, rooms or chapels. Two pillar bases were identified on each side of the passage situated on the axis of the second basilica's narthex door (Fig. 13). Could they have served for housing or

[5] Jones 2012. See Şahin – Okçu 2008: Fig. 20. -Fuchs – Delbarre-Bärtschi 2011a: Figs. 8-9. -Fuchs – Delbarre-Bärtschi 2011b: Fig. 4.

for the celebrations carried out in the church? The floor of the eastern room showed a thin layer of beaten earth upon the natural granite. The walls were covered with white plaster down to the floor. Above the ground, we found a burnt destruction layer containing first ceramic slabs and then the dome roof. Religious objects were discovered. The "cells" were built at the same time as the second basilica, in the first half of the Vth century CE; this is proved by the discovery of coins of this period resting directly on the floor of the eastern room.

South-east of test pit 19, from the layer of tiles covering room L17, a column marked by a cross at its top was recovered. Its study as well as the study of another column found in the church in 2001 marked by a cross too, is being carried out by Güven Gümgüm, our co-director of the excavation, as well as sculpted elements that must have belonged to the basilica's chancel barrier. In the backfill that covered the structures of room L15 in the test pit 18 (east of the wall), a handle was found in 2009. The test pit 19 was excavated down to the virgin soil in the rooms L16 and L17. The east room (L17), that had revealed in 2009 large amounts of tiles most likely from the gable roof of the building, showed a black burnt layer linked to a recess in its western wall, indicating the probable existence here of a hearth (Fig. 14) . However, the top of the wall does not show any signs of fire. The excavation of the adjacent room L16 has allowed a better understanding of this phenomenon: there was a fire in the sector (linked to the hearth uncovered in the room L17?) that led to a reconstruction of the space. A new construction phase can thus be observed, with a doorstep opening onto the northern area (clearly visible on the photo on the right at the top of the slide). Another doorstep, wider and recovered later, opened on the western side. It is close to this doorstep that a gold coin of the Emperor Marcianus, who reigned between 450 and 457 CE, was found, confirming in an exemplary manner the occupation period of the 2nd phase of the basilica and its surroundings (Fig. 15).

The tomb that was placed inside the church, on the north-east, was occupied by the skeleton of a woman of about forty years old (Fig. 16)[6]. The tomb's construction is part of a quadrangular cavity dug in the granitic arenite. Its sides are made out of stacked terracotta slabs and bigger slabs cover the floor. The only object found in the tomb is an iron buckle. One of the two tombs on the south-west side of the basilica, the north tomb, is of the same making than the tomb inside the church but it shows, however, a difference in the use of the terracotta slabs: the smaller ones, measuring 26 cm long, are on the ground while the bigger ones, measuring 42 cm long, are used for the elevation. The slabs bear the same finger drawn marks - a double furrow oblique cross -, which lets us suppose that both are of the same making. This tomb enclosed a woman's skeleton between forty and fifty-nine years old, also accompanied by a single metal belt buckle. A stone coffin tomb was excavated outside the basilica, against the second narthex's western wall. There was a male skeleton of an undetermined age, having been disturbed by roots and water flow. No artefacts accompanied him, except a metal belt buckle. The tomb was built south of the tomb T30 and during a later phase. The modest quality of the material and the type of construction of the three burials in the basilica of Derecik are examples of a common type of tomb in the oriental part of the Christian world. They can be dated between the Vth and the VIth century.

The extension of test pit 20, west of test pit 13, on the border of the south-western angle of the church, showed that there was no wall linking room L13 and the basilica. No wall either was found on the south side of the cist grave St17 one of its slabs partly covered by a white covering showing that it was reused. Many traces of carbonised wood at the west may have belonged to a wooden structure erected south of the grave, a structure that used a column base presumably reused as a support for a post (Fig. 17). Many flints were found scattered in the late backfills in the sector: traces of oxidation indicate that they may have been used to ignite fires, to light lamps and candles in and around the basilica. Test pit 14 touches the south wall of the basilica, where the narthex of the first basilica was situated. The clearing in phases and the excavation of the untouched plot that separated it from the test pit 13 confirmed however the use of a big recovered limestone slab as a step along the church, and the existence of a wall built during a later period against the pillar already known east of the test pit. Instead of a second intermediary pillar, before those found in test pit 13, scattered stone blocks draw a circle that was interpreted as a well, or at least as a water receiver, its water drainage system disco-

[6] Şahin – Okçu 2008: Fig. 4. -Fuchs – Delbarre-Bärtschi 2011a: Fig. 13 (wrongfully described as tomb T17 located on the west side of the second narthex).

vered the other side of the untouched plot (Fig. 18). Here, as in other areas excavated in 2012, it appears that the clearing of the rest of the sectors south as well as north of the basilica is absolutely necessary to understand better the organization of the remains and their succession in time. On the basilica's south-eastern side, a structure was brought to light during the 2001 sounding's cleaning. It remained unsolved until the excavation of both tombs outside located to the west of the church. It appears to be a stone-work tomb with terracotta slabs but unfortunately it is not documented. In 2001 again, an important quantity of material was collected on the whole site of the basilica. It is now stored in the Archaeological Museum of Bursa and we have proceeded to a first supervision of the material: the metal belt buckle that belonged to the tomb inside the church, small bells, several keys, one of which is probably the key to the church, hinges and stabilisers, glass flasks, Byzantine and Arab seals and a dozen coins: one is Hellenistic, at least three are Roman, seven are Byzantine and one is Arab; an Arcadius (383-408) is clearly identifiable, with the army Virtue on the reverse, crowned by Victory. The 2008 excavations have revealed thirteen coins. A first coin is the one bearing the effigy of Julia Domna[7]. Twelve others were discovered in soundings near the abside, in the layer linked to the chancel that was retrieved; they date back to the first half of the Vth century. These coins attest to an early Vth century occupation of the second basilica and therefore of the building of the first basilica during the IVth century.

With the planned publication of the excavations' results and the construction of a site's museum, the Derecik project constitutes an important step for the knowledge of a region still neglected by researchers. More questions still have to be answered: all the motifs of the pavement must now be examined in detail in order to understand the stylistic influences and development of the mosaic. According to the archaeological data, the dating is early for the first basilica's mosaic, near the middle of the IVth century to the second half of the IVth century CE at the latest. The second basilica can be dated to the beginning of the Vth century CE. Are these changes reflected in the pavement when the liturgy was probably modified inside this commemorative church? Other question: is the addition of tombs and of cells or exterior chapels the sign of a transformation from a commemorative church to a parish church or from a convent church to a hermitage? Did pilgrims come to Derecik, located next to the village called today Hacılar, meaning "pilgrimage" in Turkish?

We know that a sect of Novatians is attested on the Olympus Mount of Asia Minor[8]. One of its monks, Eutychianos was a hermit there before going to Constantinople in the year 340 CE. This name is known by Palladius of Ancyre in his Lausiaca History (about 420 CE). Could this explain the strong similarity of plans between the basilica of Derecik and Ayasofia in İznik? A radiating survey starting from the archaeological site should able us to locate more precisely the monastic complex development axis and should bring us new information about the situation of the structures dating back to the Roman period that must have existed before the Protobyzantine establishment. But several churches are known in the area called Bin Bir Kilise. 2 km north of the site, a field showing the same proportions, appearing clearly on the ground, could most certainly be covering the same type of church with an enclosure wall. The site is near to the village of Hacilar, an interesting name for an area where lived, in the Early Byzantine period, pilgrims and monks.

One of the main objectives of the Swiss Archaeological Mission in Turkey (MAST) was to display the mosaic at the origin of its intervention on the site of Derecik. Having learned about our wish and the specific issues related to it, an architecture firm approached us, directed by the Prof. Pierre Pellegrino and his wife, Dr. Emmanuelle Pellegrino-Jeanneret. Aware of the region where the museum would be built, they elaborated an evolving concept allowing a quick covering of the basilica to present as soon as possible this jewel that is the mosaic and to enable the restorers to work on it (Fig. 19). The enclosure wall that surrounded the basilica served to mark the limit of the museum, leaving some areas available for further excavations. As soon as the excavations are finished, some areas at the west, on the façade, will be included thanks to the extension of the pavilions system to house the rooms needed for the exhibition, the conservation and treatment of the collections. The

[7] Fuchs – Delbarre-Bärtschi 2011a: Fig. 4.
[8] Mitchell 1993: II, 96-100.

architecture of the building covering the basilica is designed in such a way that it reflects its Early Byzantine past as well as the geometric pattern of its pavement inherited from the Roman tradition and the evolution of the region in a Muslim world.

If a museum will present the mosaic of which a metric survey was done in 2009, the Derecik project is not concentrated only on the site of the church. It is part of an archaeological area that has revealed the existence of a village, close to many graves, a quarry, and a place covered in metallic wastes, close to a warm water spring. It must be underlined that the site of Derecik is, one could say, the tip of the iceberg of a region called the one-thousand-and-one churches. The area at the foot of the Mount Uludağ, the Mount of Monks, as it was called until the XIXth century, deserves to be scientifically explored and presented to the general public.

Let us end with thanks to entire team who was working on the site of Derecik, students of the University of Lausanne, of the University of Neuchâtel, of the University of Bursa, our assistants and translators Eren Başţaymaz and Ali Altin, the manager of the excavations, the architects, our co-director in 2012, Dr. Güven Gümgüm, our commissioner during the same year, Mr. Onur Arslan. We would like to address a special thank you to the general consulate and the embassy of Switzerland in İstanbul and Ankara, and especially Mr. Raimund Kunz for his support in 2012, the Director of the Archaeological Museum in Bursa, Mr. Enver Sağır, our colleague Professor Mustafa Şahin. Thanks also to the inhabitants of Derecik with our guardian and the muhtar Kadir Çiçek, to the Mayor of Büyükorhan, Mr. Türkmen, to the governor of the province of Bursa. We hope the best for Derecik.

BIBLIOGRAPHY

Fuchs – Delbarre-Bärtschi 2009	M. E. Fuchs – S. Delbarre-Bärtschi, "Fouilles suisses à Derecik, Büyükorhan, province de Bursa (Turquie). Rapport préliminaire 2007-2008", AntK 52, 164-179.
Fuchs – Delbarre-Bärtschi 2010	M. E. Fuchs – S. Delbarre-Bärtschi, "Fouilles suisses à Derecik, Büyükorhan, province de Bursa (Turquie). Rapport préliminaire 2009", AntK 53, 156-164.
Fuchs – Delbarre-Bärtschi 2011a	M. E. Fuchs – S. Delbarre-Bärtschi, "Derecik Project Excavation, Study and Restoration of a Protobyzantine Basilica near Büyükorhan, Province of Bursa", KST 32/4, 133-144.
Fuchs – Delbarre-Bärtschi 2011b	M. E. Fuchs – S. Delbarre-Bärtschi, "Derecik, Büyükorhan : Une église pour deux mosaïques",
Jones 2012	C. Jones, "Zeus Anabatênos and Zeus Kersoullos", ZPE 180, 233-236.
Mitchell 1993	S. Mitchell, Anatolia, Land, Men, and Gods in Asia Minor, Volume II, The Rise of the Church (Oxford).
Okçu 2007	R. Okçu, "Derecik Bazilikası Kurtarma Kazısı", M. Şahin (ed.), III. Uluslararası Türkiye Mozaik Korpusu Sempozyumu Bildirileri / The Proceeding of III. International Symposium of the Mosaic of Turkey, 8-10 Haziran/June 2006 – Bursa-Türkiye (Bursa), 37-44, 169-175.
Şahin – Okçu 2008	M. Şahin - R. Okçu, "Architecture and Mosaics in Recently Discovered Palaeochristian Basilicas", O Mosaico na Antiguidade Tardia, Revista de História da Arte 6, 78-87.

LIST OF FIGURES

Figure 1: Plan of the 2008 excavations. DAO MAST, C.-A. Paratte.

Figure 2: Granitic arenite and foundations of the antique walls in sounding n°8. (Photo MAST, C.-A. Paratte).

Figure 3: View of the second phase's remains: burnt layer south of the church, sounding n°3. (Photo MAST, Y. Mamin).

Figure 4: Plan of the 2009 excavations, soundings and trenches around the Derecik Basilica. (DAO MAST, S. Oesterlé, modif. J. Bernal).

Figure 5: On the granitic ground cleared under rooms L13 and L14, post holes reveal an occupation during the Roman or perhaps Greek period. (Photo MAST, M. Martinez de Tejada, 3D Archéotech, O. Feihl, Epalinges).

Figure 6: Trench dug north of the church, seen from the north. The bottom of the trench was occupied by several walls and structures belonging to earlier periods which were covered by a thick backfill followed which by the Early Byzantine occupation layer. (Photo MAST, M. Martinez de Tejada).

Figure 7: Small altar found in 2001 and dedicated to Zeus Anabatenos. (Photo MAST, M. Fuchs).

Figure 8: 3D presentation of the pavement in Derecik's basilica. (3D Archéotech, O. Feihl, Epalinges).

Figure 9: Dedication of the deacon Epituchanos on the border of the presbyterium, west of the apse. (Photo MAST, M. Fuchs).

Figure 10: North-west part of the mosaic pavement laid on the first narthex. (Photo Archéotech, O. Feihl, Epalinges).

Figure 11: Mosaic of the second narthex. (Photo Archéotech, O. Feihl, Epalinges).

Figure 12: Southern part of the church. (Photo MAST, M. Fuchs).

Figure 13: Soundings south of the church: rooms L14 and L15 with two small pillar bases; for one of them, an altar was reused. (Photo MAST, M. Fuchs).

Figure 14: South-east sounding S19, rooms L16 and L17. (Photo MAST, M. Martinez de Tejada).

Figure 15: Gold coin of the Emperor Marcianus: tremissis, 450-457, Constantinopolis, A: D N MARCIANVS PF AVG, R: VICTORIA AVGVSTORVM CONOB. (Photo MAST, M. Martinez de Tejada).

Figure 16: Stone-work tomb (T37) in the basilica's north-eastern corner, after cleaning in 2008. (Photo MAST, C.A. Paratte).

Figure 17: South-west corner of the basilica, south of the grave T17, column base presumably reused as a support for a post. (Photo MAST, M. Martinez de Tejada).

Figure 18: Test-pit 14, south of the basilica: pillar basis and well or water receiver. (Photo MAST, M. Martinez de Tejada, 3D Archéotech, O. Feihl, Epalinges).

Figure 19: Concept for an evolving archaeological museum on the site of Derecik. (DAO CRAAL, P. Pellegrino and E. Pellegrino-Jeanneret).

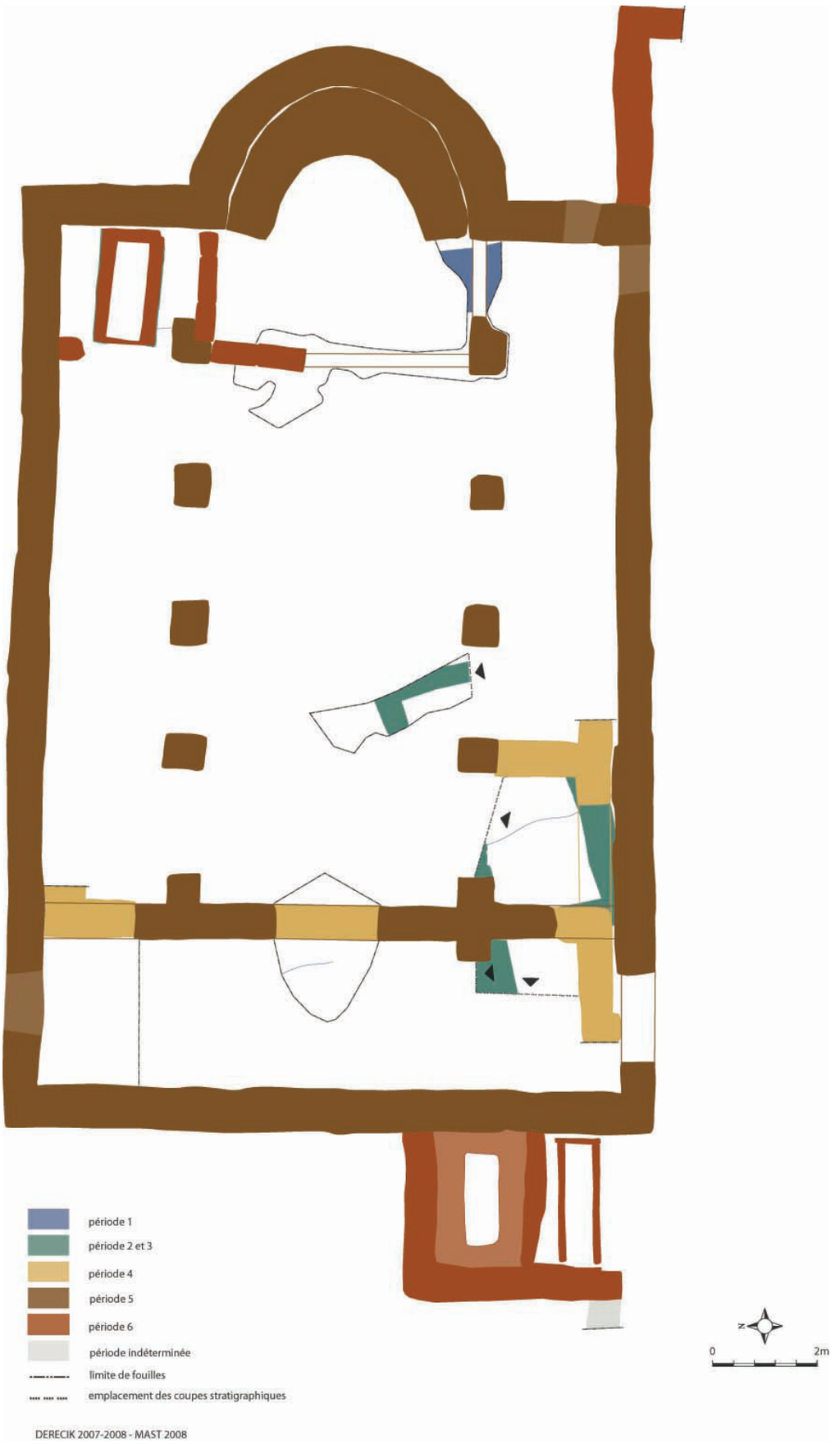

période 1
période 2 et 3
période 4
période 5
période 6
période indéterminée
limite de fouilles
emplacement des coupes stratigraphiques
N
0
2m
DERECIK 2007-2008 - MAST 2008

Figure 1

Figure 2

Figure 3

Figure 4

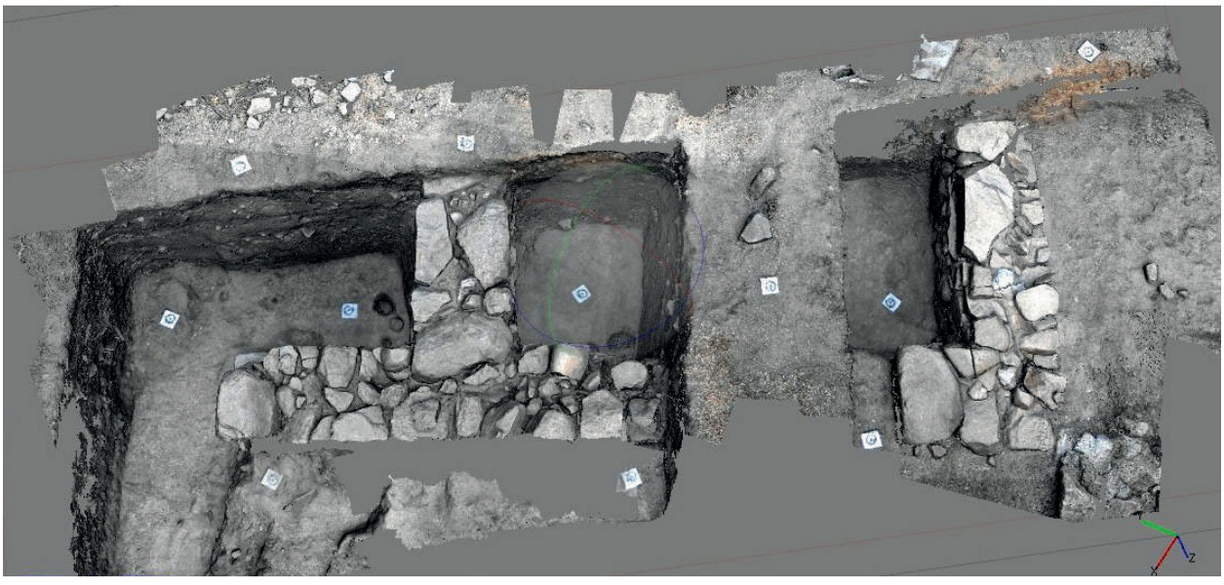

Figure 5

Figure 6

Figure 7

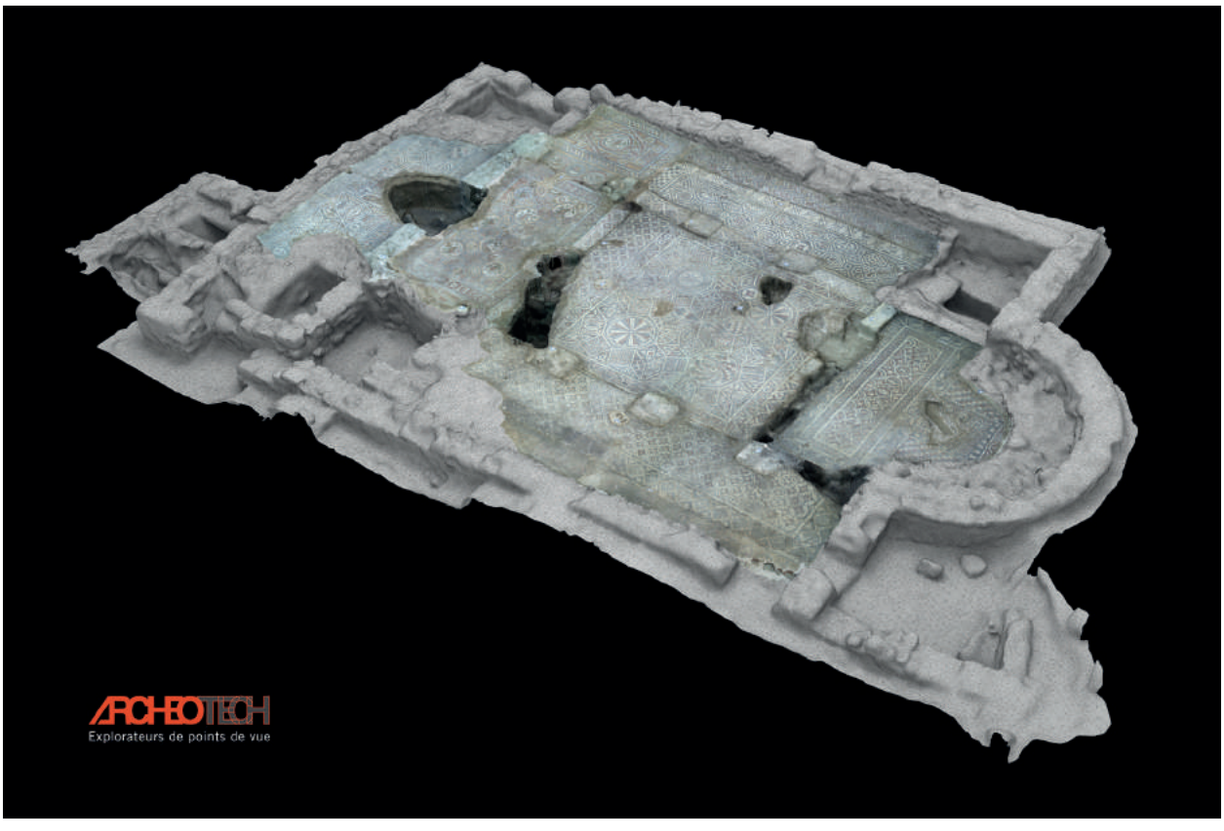

Figure 8

Figure 9

Figure 10

Figure 11

Figure 12

Figure 13

Figure 14

Figure 15a

Figure 15b

Figure 16

Figure 17

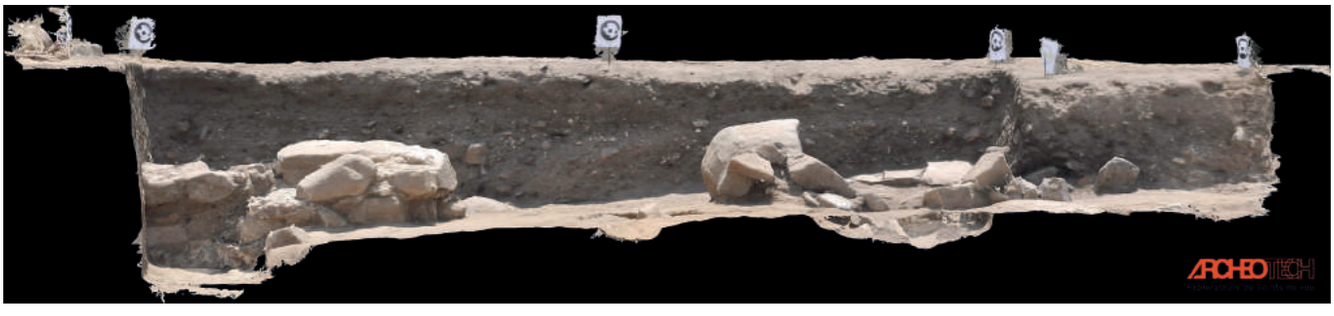

Figure 18

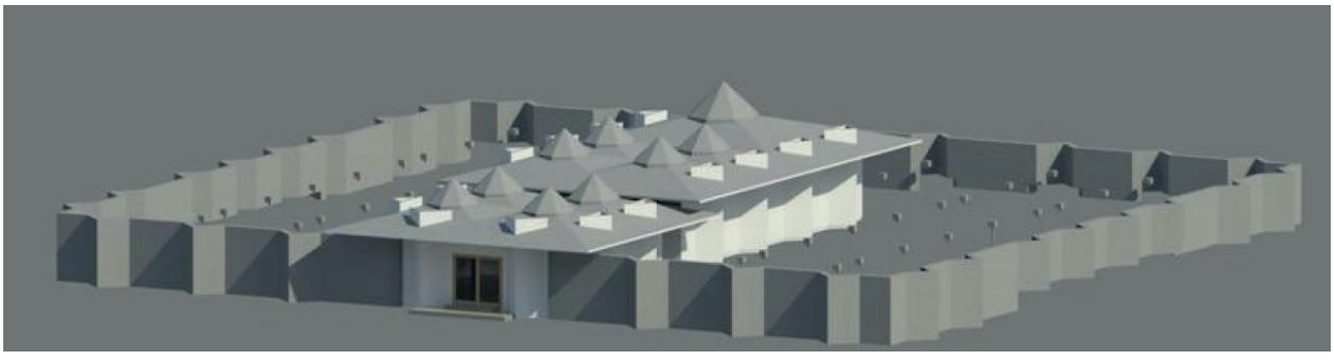

Figure 19

THE BURIAL GROUNDS OF COLOPHON*

Kolophon'daki Mezarlık Alanları

Benedikt Grammer**

Abstract

The aim of this paper is to give an overview on the research of the burial grounds of the ancient Ionian city of Colophon since the first exploration of the city until the recent campaigns of the Turkish-Austrian survey that has been carried out by the Mimar Sinan University of Istanbul and the University of Vienna. The focus will lie on the noteworthy burial mounds, which are a distinguishing feature in both the necropoleis and the surrounding area of Colophon.

Keywords: *Colophon, Ionia, Burial Mounds, Burial Grounds.*

Öz

Bu yazının amacı, şehrin ilk keşfinden İstanbul-Mimar Sinan Üniversitesi ve Viyana Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen Türk-Avusturya ortak çalışmalarına kadar antik bir İonia kenti olan Kolophon'un mezarlıklarının araştırılmasına genel bir bakış sağlamaktır. Odak noktası, hem nekropolde hem de Kolophon'un çevresindeki alanda göze çarpan bir özellik olan mezar tepelerinde yatmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kolophon, İonia, Mezarlık Alanları, Mezarlar.*

Introduction

Colophon is an Ionian city situated in the south of the Menderes plain to the south of modern Izmir, approximately 12 kilometers inland from the modern shoreline (Fig. 1). According to the written sources, it was famous for its riches in Geometric and Archaic times until a Lydian conquest in the first half of the 7th century BC[1]. In the Persian, Peloponnesian and Hellenistic wars the city played only a minor role and was thereafter known primarily for its strained relationship with its harbor port Notion and the fame of the related Apollon sanctuary at Claros. After a resettlement of the population to the city of Ephesos around 300 BC the city largely disappears from the written account. Only minor traces of occupation of a later date can be found at the site, with the urban settlement probably dissolving during the 3rd century BC[2].

Burial mounds in the territory of Colophon (Fig. 2)

In 1886 the ruins of Colophon were visited and correctly identified by Carl Schuchhardt and Paul Wolters. During their brief stay at the site they surveyed the city walls and identified two burial mounds close to the road from Colophon to Claros as the grave monument which was erected for the fallen soldiers of Colophon and Smyrna who had fought against Lysimachos' general Prepelaos in 302 BC They assumed that the larger of the two mounds was dedicated to the soldiers of Colophon, the smaller one to the soldiers of Smyrna, similar to the burial mounds at Marathon erected for the Athenians and their allies, respectively[3]. While this identification remains highly hypothetical, it is the

* This manuscript was submitted in 2014 and refers to the then current state of research. Extent and nature of the burial grounds are now considerably better known. Another burial ground was discovered on the prolongation of the Acropolis ridge (South West Necropolis). Further, a large number of isolated burial mounds have been identified in the interpretation of a LİDAR scan (Grammer et al. 2017). After the completion of the survey of the Turkish-Austrian team, there are now about 100 burial mounds known in the territory of Colophon. The typological and spatial considerations in this article still stand, but have to be seen in light of this new evidence. An updated account on the burial grounds can be found in Gassner et al. 2017. - Grammer 2017.

** Nussdorfer Straße 86/1, A-1090, Vienna/Austria. E-mail: benedikt.grammer@gmx.at

[1] For a summary of the city's history see Rubinstein – Greaves 2004: 1024–1032.

[2] Archaeological evidence primarily stems from the American excavations in Colophon in the 1920s and is summarized in Holland 1944. For the preliminary reports of the archaeological research undertaken by the Mimar Sinan University of Istanbul and the University of Vienna see Bruns-Özgan et al. 2011. -Muss et al. 2014a. -Muss et al. 2014b.

[3] Paus. 1,32,3. -Schuchhardt 1886: 415.

earliest reported evidence of burial mounds we have in the larger territory of Colophon. Another prominent but yet unidentified grave is the tomb of a Kodros' son, Andraemon, apparently located next to the crossing of the river Kalaon, which might possibly refer to another burial mound[4].

In 2006 Ole Aslaksen tried to locate the burial mounds mentioned by Schuchhardt and identified a mound next to the modern road leading from Colophon to Claros as one of them[5]. Additionally, he recorded a total of ten mounds in the vicinity of Colophon and Notion, not all of which are certain to be burial mounds[6]. The dating of the mounds is unclear, but at least in one case, Mound 10, the presence of cist graves and the stonework suggest a "Greek" dating[7]. Mound 10 was erected on top of a tall rock and consists of a krepis of cut stones of various sizes, forming an oval of 6 x 12 meters. The oval holds an up to 1,5 meters high filling of stones and earth. On the top of the mound two cist graves lay open.

Research on these burial mounds in the greater territory of Colophon, and in particular in the vicinity of the presumed roads to Claros, Smyrna and Metropolis, would be highly desirable, since we lack detailed information on most of those monuments at this point.

The phenomenon of burial mounds situated in the territory of a larger settlement, in several kilometers distance, and apparently not part of any necropolis, can also be observed in the area of the neighboring towns of Clazomenae[8], Metropolis[9] and Ephesos[10] as well as Thyaira, modern Tire[11] (Fig. 2). Those mounds remain mostly unpublished. They can be quite large, with a diameter of up to 25 meters, and often possess a krepis, a dromos and a grave chamber. It is evident that they have been easily spotted due to their size and the method of their construction; with the current state of research, their dating as well as their spatial context, in particular the existence of other graves or nearby settlements, are hard to assess. It should be noted though that highly visible burial mounds formed both a part of the territory of Colophon and the regional landscape[12] and, as evident by the writings of Pausanias, that at least some of them were actively connected to the mythological and historical past of the city during later times.

Necropoleis of the city of Colophon

More information on the burial grounds of the city itself has become available with the extended excavation campaigns undertaken by the American School of Classical Studies at Athens and the Fogg Art Museum of Harvard College in 1922 and 1925[13] (Fig. 3). The American archaeologists managed to identify three burial grounds of the Mycenaean, Geometric and Classical periods.

"Cemetery B"

A small burial ground was discovered in the area to the west and northwest of the city. During the Turkish-Austrian survey campaign in 2013 it was possible to approximate the location with the help of photographs from the American excavation documentation, but no traces of structures or pottery were found in the area[14]. The remains of a small tholos tomb were excavated under the direction of Hetty Goldman and

[4] Paus 7.3.5 notes it to be on the left of the road after crossing the river Kalaon. Since Mimnerm. fr. 9 West suggests that the river Kalaon is a starting point for the road to Smyrna from Colophon, the tomb was probably located in the area to the northwest of Colophon in relative proximity to the city. It would be tempting to assume Pausanias was referring to one of the many burial mounds known in the area, but any kind of tomb monument visible in the vicinity of the road seems likewise thinkable. I would like to thank Martin Gretscher for making me aware that during his travels in the early 20th century C. Picard noted tombs in the area to the immediate north of Colophon, among them one grave with a dromos (BCH 45: 561).

[5] Aslaksen 2007: 33f. The second mound is presumably not preserved.

[6] Aslaksen 2007: 30–37.

[7] Aslaksen 2007: 31f.

[8] Aydın 2006.

[9] Meriç 2009: 67.

[10] Several burial mounds, dated between the Archaic and Hellenistic times on the basis of their building technique, are known: Hellenistic burial mound of Kuştur (Varkivanc 1996–1997); Archaic/Classical burial mound of Kuru Tepe (Bammer 1988: 17); burial mound on Köprü Tepe (RE sv Ephesos 2779). Additionally, a group of three burial mounds with a "Greek" dating are known on the Kuyutepe, east of Ephesos, (Bammer 2007: 111; (probably identical to the one mentioned by Demus-Quatember 1958, 71f.). Another Archaic burial mound is mentioned by Demus-Quatember 1958: 71f). I would like to thank A. Bammer for pointing out to me that the round structures in the east of Selçuk on the Bademlik Tepe, which he originally interpreted as the foundation of towers, could also possibly be burial mounds. In one case, "Turm 2" lies immediately adjacent to what appears to be a rock-cut grave ("Grab 3") on the slope of the hill, which fits very well with the type and placement of burial mounds in Colophon, Smyrna and Klazomenai (see below). Another round structure with a diameter of 6,2 meters ("Turm 1") can be found on the top of the hill. It has a stratigraphic relation to a nearby wall, but remains harder to interpret. With the exception of the mound in Kuştur, there is no detailed information available for any of these burial mounds and the dating is largely based on the building technique and typology. Another well known burial mound, but already at a considerable distance (12 kilometers) from Ephesos, is the Tumulus of Belevi (Kasper 1976/77).

[11] Ramage – Ramage 1971: 155 note four burial mounds. Further mounds in the region are noted by Meriç 2009: 87 but not much information is available on most of them.

[12] As shown on Fig. 2. If a similar pattern can be observed in adjacent regions remains to be discussed, but this is far beyond the scope of this article. Burial mounds do frequently appear in Aeolia to the immediate north, in particular in the necropoleis of Pitane, Larisa and Magnesia; almost all Ionian cities harbor burial mounds in their burial grounds but, as far as can be told at this point, not in the frequency and wide distribution observed in northern Ionia and Lydia. Since information on the landscape beyond the major Greek poleis centers is mostly lacking, considerable further research is needed before any meaningful patterns can be discerned and interpreted.

[13] The results were only published partially by Holland 1944. Additional information on the American excavations can be gained by the study of the excavation documentation, which is most kindly provided to the public by the American School of Classical Studies at Athens. A more detailed analysis of the notebooks is currently undertaken by my colleague Martin Gretscher, to whom I am grateful for sharing the information concerning the necropoleis. Olivier Mariaud's analysis of the Geometric burial mounds, using the same sources (Mariaud 2012), will be discussed below. The naming of the necropolis used in this article uses a combined system: burial grounds which have been physically located in our survey campaigns between 2010 and 2013 have been named following geographic directions in relation to the city of Colophon. The burial grounds excavated by the Americans are referred to with the names used in the original documentation to indicate

published by Robert Bridges (Fig. 4). Its exact location remains unknown[15], but it possessed a diameter of 3,87 meters and a remaining wall height of 1,7 meters. A dromos was partially preserved with a height of 1,3 meters, 1,9 meters length and 1,5 meters width. At the time of the excavation, the entire structure was already badly damaged by grave robbers, and only parts of the walls were still standing upright. It was built entirely out of unworked stones, most of them slabs. No remains of the burial were discovered nor were there any finds other than sherds of pottery. The pottery finds have been lost, but the original estimation of Hetty Goldman classified them as Mycenaean, while a later note informs us about her dating the entire tomb to the Late Helladic III B or C period[16]. While the proportions of the entrance are unusually wide in respect to the diameter, building technique and general layout of the tomb have close parallels on Crete and Ialysos during this time[17].

The excavation diary indicates the presence of nine additional graves in the vicinity of the tomb[18]. Judging from the description and drawings in the diary, we can assume the existence of cist burials as well as inhumation pits and various small finds, but no dating estimate is given. In the case of Grave 12, a bronze head of an arrow or javelin might be dated roughly to the Archaic period, which would indicate that some of the graves could actually be of a considerably later date than the tholos tomb[19].

In 1925, additional trenches were opened in the area with the goal of uncovering more of the burial ground, and two more inhumation burials were found[20]. The graves consisted of carefully built walls of about 1 m height and were covered by large stone slabs. Pottery finds in the already robbed graves are mentioned in the notebooks, but no indication of their date is given. In the surrounding area, pits containing large amounts of tiles were excavated, but the connection to the graves, if any, is unclear. Since a similar type of cist burial graves was encountered in the Classical necropolis to the south (see below), it seems possible that these graves have to be related to a later period of the settlement than both the tholos tomb and the Archaic grave with the arrowhead, but due to their common occurrence, cist burials as such give no clear hint at a more specific dating.

The finding of the tholos tomb hints at the existence of a Late Bronze Age population in the area[21]. Against the background of some Colophonian foundation myths that mention a resident Cretan or "Greek" population led by a man named Rhakios[22], the findings of the necropoleis could easily lead to the assumption of a settlement continuity at the site since the Bronze Age[23]. However, no building structures of any kind have been found so far and our knowledge of the early settlement chronology of the city is basically non-existant. It is however possible that the existence of the tholos tomb, probably covered by a small mound and most likely still visible in the subsequent periods of the city, might have enabled the later population to use this burial ground as a means to establish a physical relationship with the city's mythical past. Similar reuse of graves, particularly of the Bronze Age, is attested in Attica and the Argolid as a form of ancestor and hero worship and is associated with strategies of affirming group identity[24]. The material connection to the graves of (alleged) predecessors serves as a legitimation of the presence or status of a particular social group or community.

that their location has not been confirmed through the find of material evidence, the exception being the North East Necropolis which can be securely identified with the "Valley Cemetery" (see below).

[14] Muss et al. 2014a.

[15] Bridges 1974: 266. When Robert Bridges tried to locate the area in 1972, he could not find any traces of the tombs.

[16] Bridges 1974: 265.

[17] Bridges 1974: 265. -Georgiadis 2003: 75., -Mee 1978: 125f. suggests a dating in the Submycenaean period based on typological similarities to Carian chamber tombs and an alleged misdating of the then already lost sherds found within the tomb. Since the Carian chamber tombs themselves seem to have their predecessors in Mycenaean chamber tombs, a dating on typological grounds alone does not appear particularly convincing, especially since the recent discovery of a chamber tomb of similar dimensions on Kos, apparently dated to LHIIIA2 and reused in LHIIIC (Georgiadis 2003: 74). Due to the high possibility that further Mycenaean finds originated from the same necropolis (see below), the original dating by Goldman and Bridges still seems more plausible.

[18] Goldman 1922: 66–91.

[19] I thank Martin Gretscher for providing the classification based on the sketch of Goldman in Goldman 1922: 73. The form of the arrowhead can be related to Baitinger's Group I A 1/2, even though it is about one cm longer than his examples, see Baitinger 2001: 8 f. Taf. I, 8–14. Examples from Chios and Old-Smyrna can probably be dated to the 7th century BC (Baitinger 2001: 8. n. 45. n. 46). The arrowhead and Grave 12 are also mentioned in Mac Sweeney 2013: 135, but erroneously attributed to "the slope cemeteries". The confusion stems from the fact that Goldman used consecutive numbers for all the graves she excavated: Graves 1–8 are located on "Cemetery Hill" / Cemetery A (see below), Graves 9–17 in Cemetery B in the plains to the northwest of the city. The arrowhead and Grave 12 are further featured in Mac Sweeney's unconvincing argumentation for ambiguous gender roles in Iron Age Colophon. Since the apparent confusion of both "male" and "female" objects featured in the same grave contexts is not unique to Colophon at all, this requires discussion beyond this very small local scope. For an argument about gender roles and gender-typical grave goods on the basis of the considerably larger and better documented sample of graves from the Iron Age Kerameikos see for example Houby-Nielsen 1995: 138–140; 165–172; for the general problem of grave goods "marking" gender see Mariaud – Delamard 2007.

[20] Cox 1925: 8 f.

[21] Further Mycenaean finds most likely originating from Colophon will be discussed, along with a more detailed account of the Late Bronze Age burial ground, by M. Gretscher in a forthcoming publication.

[22] Paus. 7.3.1. The foundation myths are discussed by Mac Sweeney 2013: 107f.

[23] RE XI 1 (1921): 1114-1119 s.v. Kolophon (L. Bürchner).

[24] For a discussion of the complex and intersecting phenomena of hero and ancestor worship see Whitley 1994. -Antonaccio 1995. -Morris 2000: 267–273. -Boehringer 2001. -Alcock 2002: 146–152. For a more critical approach which casts considerable doubt on some of the evidence in the Argolis see Ratinaud-Lachkar 1999. Tomb cults are not a universal phenomenon in Ancient Greece

Up to this day, our knowledge of the Bronze Age necropolis does not allow for this kind of interpretation, mainly due to the lack of chronological and stratigraphic information on the burials. However, similar to the presence of burial mounds in the territory, an integration of the Bronze Age graves into the (funerary) landscape of later periods of the settlement needs to be considered, since funeral monuments can only be understood in the context of both the landscape and the older visible funeral monuments, which they were juxtaposed with[25].

"Valley Cemetery" / North East Necropolis

As part of the American excavation efforts in 1922, Carl Blegen examined four burial mounds in the "Valley Cemetery" northeast of the city, two of which were subsequently excavated (Mound I (Fig. 5) and Mound II)[26]. Both were recorded as being exceptionally large, Mound I having a diameter of 30 meters and a preserved height of 9 meters and Mound II a diameter of 25 meters and a preserved height of 1–2 meters. In Mound I, the excavations uncovered three primary cremations and two child burials in vases, Mound II contained one primary cremation and four child burials, all grouped relatively close together. The primary cremations took place in a small pit, which in the case of Grave E of Mound II was fortified by small stones[27]. In the pit, sherds of pottery were mixed with fragments of bone and ashes, while additional sherds were found among the filling of the pit. Grave goods were apparently burned with the deceased while other pottery involved in the funerary rites was filled into the pit along with earth and stones. Afterwards, the pit was sealed off with a heap of stones or a layer of clay. The child burials were placed in undecorated, coarse pithoi or amphorai.

Since no stratigraphy was recorded, it is not possible to determine whether the burials were created simultaneously or not. In the case of such large earthen burial mounds without any means of outside access in the form of a dromos or other entryway, it seems unlikely that later burials would find themselves even roughly at the same height of the original burial(s) without disturbing them. This would effectively require repeatedly carefully digging up a sizable proportion of the mound and afterwards rebuilding the entire structure. The addition of later burials would therefore more likely take the form of only partial and shallow cuts into the structure of the mound. A possible explanation for the situation of Mound I would be that it was constructed only after the last of several burials took place, with the construction of a single large mound or the merging of several smaller mounds into a larger one[28]. If this was the case, the mound would have to be understood either as one particularly prominent grave marker for a single burial, with the other burials just being coincidentally covered by it, or as a grave monument "sealing off" the plot of a family group or other social unit that aligned its burials closely together[29].

The archaeological finds consisted of the grave goods themselves as well as additional material from a trench 1 meter to the north of Mound II. The trench is reminiscent of the "Opferrinnen" found in the Athenian 7th century necropolis of the Kerameikos[30]. Carl Blegen classified the bronze fibulae and various badly preserved vases from the burial along with the finer ware from the trench as Geometric; Olivier Mariaud suggested a refined dating between the Middle Geo-

and limited to particular regions and periods, but this might be partially related to a lack of documentation of later "disturbances" of original burials. Likewise, as I. Ratinaud-Lachkar demonstrated, not all finds of younger material evidence within or in the vicinity of tombs needs to be necessarily interpreted as remains of ancestor or hero worship. One of the few known examples for cult activity at a tomb in Ionia is the burial mound at Belevi, but both the Archaic dating of the mound and the interpretation of the later find material inside the dromos by Kasper 1976/77 as offerings are not particularly convincing.

[25] Another possible burial mound of the Mycenaean period is the Late Bronze Age chamber tomb of Bakla Tepe to the northwest of Colophon, which originally might have been covered by a mound as well. This is suggested by the excavators, but could no longer be determined due to the state of its preservation. With measurements of 5,15 x 2,83 meters, the mound could not have been particular large, but the dating of the find material suggests a use of the tomb up until the 13th century BC and it might have still been visible at the time of the earliest occupation of the city of Colophon. See Özkan – Erkanal 1999: 110–112.

[26] The following description rests on Olivier Mariaud's analysis of Blegen's excavation notebooks (Blegen 1922), see Mariaud 2012. The name of the burial ground stems from Goldman 1922: 117.

[27] It measured 2 by 2 meters and reached a depth of 1,25 meters. In the case of Grave 3 from Mound I, remains of post holes for a wooden structure, probably the pyre, were recorded in the corner of the pit.

[28] See also Mariaud 2012: 787.

[29] This issue will be explored in the forthcoming publication of the North Eastern necropolis by Olivier Mariaud.

[30] Mariaud 2012: 789.

metric and Late Geometric period[31].

Blegen mentions other Geometric graves in the area but gives no further details. During the survey of the Turkish-Austrian team between 2010 and 2013, it was possible to determine the location of the two large burial Mounds I and II (Fig. 6). Due to the impressive size of Mound I and Blegen's description of the physical relation between the mounds, this identification is fairly certain. In the vicinity of the mounds, several more large elevations were discovered, at least some of which can probably be considered as further burial mounds[32]. It seems likely that the mounds on the fields to the east of Mound I might have been reduced considerably in size by later agricultural activity. Nevertheless, none of the other mounds seems to have reached the exceptional height of Mound I. Therefore, its construction can be considered as a quite singular and unique event in the history of the Colophonian funerary landscape. On the adjacent fields to the east, traces of illegal excavations might also be related to the remains of cremation graves which would indicate a considerable extent of the Geometric necropolis[33].

"Cemetery Hill / Cemetery A"

Another burial ground was investigated by Hetty Goldman on the hills to the south of the ancient city. The exact location could not yet be determined as the survey of the area is still pending. The only clues given by diary notes of Hetty Goldman place it on the ridge to the east of the Acropolis and to the southwest of one of the towers of the city wall[34]. Since at one point a grave on another higher ridge in the east is mentioned, it seems probable that the excavation started on a western hill slope; at a later point, a grave is mentioned to be "overlooking Tratscha", the present day village of Çamönü to the southeast of Colophon. This would probably locate the burial ground on the foremost ridge of Kale Tepe (Fig. 3), from the top of which Çamönü would have been visible.

Goldman mentions a total of nine graves. At least two of them (Grave 1b and 2, Fig. 7) are apparently burial mounds: stone walls at the downslope of the hill form a circular structure filled with stones around the singular burial in a cist grave. The graves measure about 1,60 x 0,50–0,60 meters and are either constructed of unworked stones (Grave 1b) or partially constructed and partially dug into the bedrock (Grave 2). Both were covered by several large, unworked stone slabs. By using the grave as a size indicator, we can estimate that the total size of the burial mound amounted to about 5 meters and the northern walls were preserved to a height of about 1,2 meters. The information on the other graves is hazy. As far as it is discernible from the diaries, most of them were cist graves of some sort, often partially dug into the bedrock, covered with large stone slabs and containing remains of inhumation burials. From what can be seen on the few photographs, the other graves were not protected by burial mounds and did not possess any large visible grave markers[35].

Among the documentation of these graves there is also the peculiar case of a carefully built chamber tomb that is known from photographs and several sketches. It is probably the one passingly mentioned in Goldman's excavation diary of Cemetery A: "some (?) circular (?) tumuli, others rectangular chambers. One + painted fake (?) vault of (?)"[36]. The sketches by Holland show a vaulted chamber tomb of about 1,5 meters width, 1,9 meters length, and 1,8 meters height. The back wall of the chamber is built onto a dressed rock (Fig. 7). At the floor an apparently built rectangular cavity of 0,5 meters width, 0,5 meters height and 1,9 meters length probably served as a grave for an inhumation burial. The sketch of the ground plan gives dimensions of 3 meters width and about 5 meters length for the entire, apparently rectangular and built structure of the tomb, but details are not discernible from the sketch. No sign of any entryway or dromos can be seen, but the western part of the structure was apparently covered by tumble and, apart from a single wall, barely visible.

Another sketch by Holland shows a burial mound with a diameter of about 8 meters, consisting of an outer wall and a massive grave built of stone slabs (Fig. 7). It is likely that both the burial mound and the chamber tomb were discovered in the general area of Cemetery A, but the details remain elusive[37]. Most of the graves of Cemetery A had apparently been robbed

[31] Mariaud 2012: 790 f., After analysis of the fibulae finds mentioned in the American excavation notebooks, this dating might change to the 7th century BC (O. Mariaud, pers. communication).
[32] For the preliminary results see Muss et al. 2014a. -Muss et al. 2014b.
[33] Muss et al. 2014a.
[34] Goldman 1922: 43, 53. It is probably in the general area where Schuchhardt already noted an opened grave without giving much further information on his finding (Schuchhardt 1886: 403).
[35] Photos Nr. 144–147.
[36] Goldman 1922: 45. Transliteration by Martin Gretscher.
[37] A photograph (Nr. 163) of the chamber tomb with Goldman posing on top of it and with thick undergrowth surrounding the scene would more likely place it on the slope cemeteries than in the fields of the valley. On the sketch of the unnamed burial mound Holland notes two irregular "dug" areas which most likely indicate the activity of grave robbers. This could suggest that when Holland went to the "Cemetery Hill" to document the graves excavated by Goldman, he maybe made sketches of the chamber tomb and the burial mound, which were already visible either on the way to the hill or in the vicinity of Goldman's excavation. The lack of a more thorough description in the notebooks would therefore be explained by the fact that there was no actual excavation work carried out at both already robbed tombs.

already or, if intact, contained only relatively few finds; the American archaeologists quickly lost interest in the necropolis and instead choose to pursue their excavations on the Acropolis. Goldman mentions pottery sherds in the vicinity of the graves, among them black glaze pottery in the vicinity of Grave 1b and the filling of Grave 6. In Grave 4, several whole vessels survived, but no documentation of the finds exists. Grave 4 also contained a Colophonian coin in the proximity of the skeletal remains, dated by Goldman to the first half of the 4th century[38]. These finds led to the designation of Cemetery A as the "Classical" necropolis.

South West Necropolis

A small necropolis featuring several burial mounds is known to the South West of the city at the eastern slope of the ridge of the Sivridağ. Apart from its discovery in 2013, no archaeological documentation has taken place yet, but it probably needs to be understood in relation to the Acropolis which is situated on the same ridge to the north, and from where the South West Necropolis was easily accessible.

South Necropolis

Along with the rescue excavations carried out in conjunction with the construction of the nearby dam at Gümüldür (Tahtalı Barajı), the Museum of Izmir also undertook research in the area of Colophon[39]. In 1998 a larger burial ground to the south of the ancient city on the slopes of the Kale Tepe was explored and two burial mounds were excavated. They were rediscovered by the Turkish-Austrian survey team in 2011 and in 2013 a small architectural survey of the excavated areas was successfully conducted[40]. A general survey of the area of the South Necropolis resulted in the identification of at least 20 burial mounds with diameters ranging from 5 to 10 meters, consisting mostly of heaps of earth and stones; all of them have apparently been robbed (Fig. 8). The burial mounds are relatively sparsely distributed, with a distance of about 10 to 40 meters from each other. There are some clusters of burial mounds grouped closer together, one of which is the pair of mounds T6 and T7 about 600 meters to the south of the city wall. These mounds have been excavated thoroughly by the Museum of Izmir, but the results were not published subsequently. Both were therefore chosen for a more detailed documentation, since they were the most visible and easily accessible grave monuments found during the survey (Fig. 9). The mounds are surrounded by large and irregular heaps consisting mostly of small stones and a reddish, sandy soil; these heaps stem from the excavation and originally were part of the burial mound's filling.

T6

Mound T6 (Fig. 10) lies almost immediately adjacent to T7, about 3,5 meters to the east. It is composed of a round structure and two "walls" about 1 meter wide, extending about 3,75 meters to the south. Closer examination showed that they entirely consisted of a loose package of black earth and small to medium sized stones. It was not possible to determine the stratigraphic relation to the circular walls of the mound due to the large amounts of earth covering it, but the outside appearance was rather an accumulation of refuse than of a built structure. After the cleaning of the mound on the inside, it was possible to see the top surface of several large stones aligned in a roughly circular fashion. If we take this as the southern closure of the mound, we could therefore more plausibly reconstruct T6 as a circular structure with a diameter of 9 meters and thus almost the same proportions as the mound T7, without any further structures extending to the south.

The mound itself is built of very roughly worked and unworked stones of different shapes and sizes that were piled on top of each other, only vaguely resembling polygonal masonry. The best preserved part is the northern wall on the downslope of the hill, while the other sides are both more crudely built and in a considerably worse state of preservation. Similar to the mound T7, a package of small to medium sized unworked stones was reclining against the outer mantle of larger stones but can hardly be distinguished from the filling consisting mostly of smaller rubble stones. On the inside, no traces of a grave could be found and it is unclear if the remains of a burial have decayed or if the structure never held a burial[41].

[38] Goldman 1922: 53 (Coin 481). The type is probably reproduced as Milne 110b in Milne 1941: 65 and dated to the 5th period of Colophonian coins (330 to 285 BC). Since Milne's chronology rests mostly on stylistic arguments and the original coin is only known from a sketch by Goldman, a more precise dating is out of the question.

[39] Özkan – Erkanal 1999.

[40] The architectural survey was conducted by the author and students from the University of Vienna: Carina Hasenzagl, Andreas Hochstöger, Jasmin Scheifinger and Sara Wanek are to thank for their hard and meticulous work in documenting the burial mounds.

[41] The short report on the excavation issued by T. Özkan reads that the mound had already been robbed in the 1990s. Since the letters and diaries of the American archaeologists report extensive grave robbing around Colophon by the 1920s, this might have occurred a considerable time ago which would explain the complete lack of skeletal remains. The erection of a mound as a cenotaph is another possibility: Burial mounds or tholoi used as cenotaphs are not frequent, but do occasionally occur. Examples include the Archaic Menekrates monument on Corfu (Koenigs 1980: 42f.) and the large burial mound at Kyme probably dating to the 5th century BC (Verger et al. 2013).

Rock-Cut Grave

To the northwest of T6, almost adjacent to the outer wall, a rectangular incision cut into the bedrock is clearly visible. There are no remaining traces of a burial but the size of the incision of 2,3 x 0,5 meters suggests that it once contained the inhumation of an adult.

T7

The western Mound T7 (Fig. 11) is a round structure with a diameter of ca. 9 meters. The outer face of the stone wall consists of large rectangular blocks, measuring on average 0,60–0,80 x 0,30–0,50 meters; the largest block possesses a length of 1,28 meters. Up to three courses of the wall are preserved and show a very regular and careful, though not uniform making. The wall is preserved with a height of up to 1,5 meters. While the most blocks show a standard length of about 0,6–0,8 meters, some are of noticeably different proportions, with exceptionally large blocks on the downhill side (north and west) and the smaller blocks on the uphill side of the burial mound. This can probably be thought of as a construction measure to reinforce the part of the wall that was probably holding more courses of blocks and a greater part of the stress from the filling of the mound. The faces of the blocks show a rather rugged face with several sharp and pronounced ridges and noticeable bulges outwards. The sharp edges are a quality of the local dolomite rock that can be seen to splinter off naturally in sharp and clean breaks on the bedrock in exactly this way. It was not possible to determine any traces of stone cutting on the blocks which leads to the assumption that the stone was already broken off in roughly rectangular form and later only received minor or no reworking at all. Since only a few large stone blocks were found in the vicinity of the excavation, the walls of the mound were probably never particularly higher than today.

A tight package of medium to smaller rubble stones reclining against those outer large blocks builds the inner mantle of the wall. The filling of the burial mound was almost completely removed by the excavation, occasionally leaving the bare bedrock visible within. It consisted of a mix of sandy, reddish earth and a very large amount of small to medium rubble stones.

In the interior of the mound, three graves of about 2 meters length and 0,5–0,8 meters width lay open, two of them adjacent to the inner walls of the mound and one in a more central position. The graves were partially cut into the rock and partially build of small, flat stones, similar in technique to those mentioned earlier in Cemetery A (Fig. 12). Only at one grave some of the stone slabs originally covering the tomb were found on top of it. Lacking any kind of dromos or entryway, the graves were probably built into the bedrock and the mound was erected after the last grave had been built and the burial had taken place[42]. Due to the similar making and height of the burials as well as two of them being aligned to the outer wall, it is possible that the graves were constructed at the same time; if so, it might be possible to regard the burial mound as commemorating not only the death of at least three persons, but also the specific event in which they lost their lives[43]. The close grouping of the burial mounds T6 and T7 and the rock-cut grave suggest that the entirety of those three tombs can be conceived as a cohesive structure, forming a larger burial plot. Those are usually thought to be family plots but can sometimes be more plausibly interpreted to contain the burials of other social units, like priestly kinship groups, or to mark a particular form of death, e.g. death in war[44]. In the surrounding immediate area, no further graves could be found, but due to the large dimensions of the refuse heaps it is possible that they cover further burials.

The building material of both mounds is composed almost entirely of dolomite stone which was most likely won with relative ease from the immediate area in the vicinity of the mounds. However, no traces of these

[42] Probably similar to the situation of Mound I, see above.
[43] A case of similarly event-related burial mounds is given by those erected for the commemoration of war dead (see above).
[44] Houby-Nielsen 1995: 161. For an interpretation of the relationship of multiple burials covered by a single mound in Athens.

quarries could be identified with any certainty. Our geologist E. Draganits was able to identify a few singular examples of other locally available stone, but the vast majority of the material, and in particular all regular blocks, were of the same local dolomite variety.

The date of the burial mounds

Differences in the building technique of the burial mounds and the existence of the single grave next to T6 suggest that the complex evolved over a longer period of time and was not built in a singular construction phase. No further chronological distinction can be made due to the lack of both stratigraphic connection and of any artifacts within the structures, apart from a single stray find of a 5th century BC krater rim on the heap of the excavated filling[45]. Since the rim cannot be connected with certainty to the complex, the exact chronology of the structures remains elusive. However, the following circumstantial evidence can help us to confine the limits of the estimated dating.

Grave form

The form of the graves, partially built and partially cut into the rock, corresponds well with the American excavation reports of graves on the "Cemetery Hill". As outlined above, those graves are probably dating to the Classical period and are occasionally covered by burial mounds consisting mostly of stones. It seems possible that the graves excavated by H. Goldman actually just formed the southwestern outliers of the large, yet sparsely occupied South Necropolis, but only further research on the extension of the South Necropolis and the localization of "Cemetery Hill" could clarify this assumption.

A similar type of grave is known from the small Northern Necropolis (Nordnekropole) at Samos[46]. The burial ground is comparable to the South Necropolis and Cemetery A of Colophon in its general layout, with several small clusters of burials being found on terraces on the eastern slopes of the hill adjacent to the city. Additional similarities to the necropolis of Colophon are noteworthy in the form of the graves: some of them are likewise in part carved into the bedrock, in part constructed with small stones or tiles (Fig. 13). In one case, a monolithic stone slab was used as a lid; in another case, the roofing was made of tiles. Some of these graves contained fragments of Archaic pottery[47]. A later summary of the excavation mentions additional cases of natural crevices in the bedrock which were expanded and, in conjunction with built walls, used as graves[48]. While cist graves occur regularly in Ionia and there are, mostly undated, examples for rock-cut graves from Airai[49], Phokaia[50], Chios[51], Metropolis[52], Mélié[53] and Smyrna[54], the combination of both grave forms appears to be limited to Colophon and Samos[55].

Burial Mound Typology

Similar to the form of the graves, the closest analogies for the burial mounds themselves can be found within Colophon itself. The burial mounds of "Cemetery Hill", which are basically described as an accumulation of rocks stacked on top of each other, mirror the construction of mound T6 quite closely. T7 finds a close parallel in the unnamed burial mound with a more regular krepis of large blocks surround it that has been documented by Holland and can probably be placed in the area of "Cemetery Hill" (Fig. 7). None of these burial mounds have any find material associated with them, though the proximity of the other graves make a Classical date for them possible.

In general, Ionian burial mounds are primarily found in the Archaic period, more specifically the 6th century BC[56]. Besides the Colophonian examples, there are only about 85 mounds known from almost all Ionian cities, although this relatively low number is rather owed to the state of research than to their actual prevalence[57]. The following typological classification is not an entirely accurate representation of Ionian burial mounds[58]:

[45] Classification provided by V. Gassner.
[46] Boehlau 1898. -Tölle-Kastenbein 1976: 92–103. -Löwe 1996: 104.
[47] Tölle-Kastenbein 1976: 96.
[48] Tölle-Kastenbein 1976: 102f.
[49] Tuna 1986: 307–310.
[50] Mariaud 2007b: 19f.
[51] Yalouris 1986: 148f.
[52] Meriç 1982: 35.
[53] Kleiner et al. 1967: 161.
[54] Miltner – Miltner 1932: 158.
[55] Mariaud 2007a: 70f.
[56] Mariaud 2007a: 267.
[57] A summary of the Ionian burial mounds of the Archaic period is given by Mariaud 2007a: 259–275.
[58] Most typologies use size as the only distinguishing factor, see for example Lungu 2000/2001: 175 on the necropolis of the Histrian colony Orgamé (Histria being itself a foundation of Miletos) and its Archaic burial mounds. A notable exception is Mariaud 2007a: 265–267, who tries to distinguish between large isolated burial mounds and those within necropolis areas.

1. Exceptionally large mounds of above 20 meters in diameter. They often possess a tomb chamber and a dromos, are usually built on an isolated or elevated, prominent spot, and can reach considerable heights of several meters[59].
2. Medium sized mounds of about 8 to 20 meters in diameter usually consist of a krepis of stones and an earthen burial mound. They are often found in clusters at the slopes or on top of hills[60].
3. Very small mounds of about 3 to 8 meters in diameter can usually only be identified by the existence of their krepis or the very small remains of their mound. They are usually of small height and often found within larger burial grounds[61].

A more refined and clearer definition and typology of burial mounds in general is direly needed. A first point of confusion is the difference between the burial mound, which is solely the marker of a grave, and the entire monument of the tomb, including the grave, which is often subsumed under the same name. Since typologies already determine the perspective on any object, any clarification on which of the two is used as the starting point for the typology already sets up the first context burial mounds are placed in. While it is clear that for an understanding of mounds as monuments it is extremely relevant what is actually lying under the heap of earth, the main point of the construction of a burial mound is the creation of a permanent, visible marking of a grave; therefore it seems justified that our first interest when discussing burial mounds lies in the meaning that is associated both with their existence and visibility as well as the action of its construction as part of the funerary rites[62].

In part this approach is also guided by necessity: due to their preservation and visibility burial mounds are, in all regions where they appear, a primary concern of all survey efforts. Usually this takes the form of a passing mention or at best the documentation of the outer shape of the monument and its landscape context. Likewise, their visibility has usually led to burial mounds also being a primary target for all grave robbing activities, and undisturbed burial mounds with intact graves are with each passing day becoming more of a rarity.

A typology focusing on burial mounds as grave markers should take into account one of their main differences, the way in which it was possible for an observer to relate to them. Distinctive mounds at elevated or prominent positions could probably be related directly to specific burials, deceased or events and fulfilled a function as land marks for a wide group of recipients, beyond the immediate family or community of the deceased[63]. Isolated burial mounds appropriated a particular place with a specific meaning and were consciously not built within a burial ground. Mounds within clusters might have originally been remembered as belonging to specific individuals or families, but were also part of a general group of similar burials and would have to be understood in their direct relation to the other graves. They formed a cluster, which built a cohesive focus of identity as a place, the burial ground, for a larger social group, but served as individually relatable monuments within the context of the burial ground. Lastly, some mounds primarily served for the elevation and accentuation of a more common grave marker, the primary purpose being the distinctness from immediately adjacent graves[64], or they were used as a simple form of grave marking by itself. As such they need to be understood within the context of a particular burial ground in direct comparison and difference with the specific forms of grave markings used, but do not in themselves consist a noticeable marker in the landscape.

This differentiation partially coincides with the size of the mound, with isolated mounds often reaching larger proportions than those within a cluster of mounds, but this is not always the case. Both singular large mounds found within a burial ground and not positioned on a topographically prominent position,

[59] Smyrna: Grave of Tantalos (Miltner – Miltner 1932: 158–160. -Akurgal 1950: 80f) Grab 2 (Miltner – Miltner 1932: 160); Ephesos: Pygela (Varkıvanç 1996/1997); Kuru Tepe (Bammer 1998: 17); Belevi (Kasper 1976/77); Miletos: Löwengrab (Forbeck – Heres 1997); Chios: Latomi necropolis (Hunt 1940: 32).

[60] Old Smyrna: Miltner – Miltner 1932: 158–162. -Akurgal 1946. -Akurgal 1950: 79–82. -Cook 1974: 55. -Akurgal 1983b: 58 f.; Klazomenai: Hürmüzlü 2004: 78. -Hürmüzlü 2005: 47. -Aydın 2006: 99.; Teos: BCH 1925: 291.

[61] Small mounds appear in almost all Ionian cities whose burial grounds are explored; for Old Smyrna, Teos and Klazomenai see above. Mounds also occur on Samos (Boehlau 1898: 32–34) and Chios (Yalouris 1986: 144) as well as at Ephesos (Langmann 1967), Airai (Tuna 1986: 307–310) and on Kaletepe near Güzelçamlı (Kleiner et al. 1967: 37).

[62] Notable exceptions to this are the few burial mounds which become a center of ritual activity, usually connected to hero or ancestor worship, over prolonged periods of time. A well documented example is the mound T-A95 at Orgamé (Lungu 2000/2001). With the exception of the doubtable case of Belevi (see above) there are no indications for the existence of this phenomenon in Ionia.

[63] See above for the way in which prominent tombs, e.g. the mound of the fallen Colophonian soldiers or the grave of Andraemon, remained part of Pausanias' description of the landscape despite the demise of the city they were associated with. Prominent burial mounds or tombs retain their characteristic as memorable places into modern times despite all loss of their original context. Further examples in Ionia include "Taş Kule" near Phokaia or the "Tomb of Tantalos" at Smyrna.

[64] For example in the Kerameikos the grave markers on burial mounds are thought to be stelai or vases (Kurtz – Boardman 1985: 96). In Samos the find of statue fragments in the vicinity of the small burial mounds make an interpretation of the mounds as a pedestal for this particularly elaborate grave markers plausible (Boehlau 1898: 32–34).

as well as smaller mounds being situated on isolated places with a high visibility are known from Colophon[65]. While size can not be neglected as a factor in burial mound typology, the focus on size usually leads to an interpretation of the monuments as a means of social differentiation: the larger the mound, the higher the social status of the person buried there. While this is as straightforward as valid in certain contexts, this cuts short of the way burial mounds embedded meaning and history into a landscape. Any refined typology of burial mounds will need to reflect this or runs the risk of mixing up monuments with vastly different purposes under the same name. The main problem with any context based typology, which makes such an approach unfeasible on a large scale, is that the state of research in most Ionian burial grounds and the Ionian landscape does not provide much context for a lot of the known mounds[66].

The closest analogy to the examples from the Colophonian South Necropolis are medium sized burial mounds erected on the slopes of a hill immediately next to a city, which can be found at Smyrna and Clazomenae in great numbers. There are at least 16 examples known from Clazomenae, mostly dated to the Archaic period on the basis of survey finds and typology, and at least 35 examples from Old-Smyrna, which can only be approximately dated to the Archaic period, with single examples possibly stemming from the Geometric and Classical times. In both cases, no extensive documentation of the mounds exists, but a clear resemblance to the Colophonian examples can be seen in their size, their location in relation to the settlement, and the existence of rock-cut and cist-graves for the burials (Figs. 14-15).

However, they differ in the use of the building material, which in the case of the two mounds in the South Necropolis consists almost entirely of stones. The primary use of stones in the construction of burial mounds is also noted in Lycia. In the mountainous regions of Central Lycia, two varieties of the Colophonian mounds are known: one type with carefully constructed walls containing the filling of stones (Fig. 16) and another type that more closely resembles a heap of rocks[67]. The latter type is sometimes found on the slope of hills, forming a half circle which remains open towards the upward slope and which is very reminiscent of the mounds described on "Cemetery Hill", while the former type with walls containing a filling with rubble stones and graves covered by stone plates compares well with the Mound T7 in the South Necropolis. Most examples from Lycia are not well dated, but they seem to appear in the 7/6th century BC, become quite wide spread in the 6th and 5th century BC and phase out in Hellenistic times[68]. In other aspects, however, for example the frequent use of relatively large chamber tombs and dromoi as well as the larger variety of types in burial mound construction, the Lycian mounds show marked differences to the Colophonian mounds. A more detailed comparison would be interesting, but the similarities in building technique are probably owed to the ready availability of stone in the vicinity of the slope cemeteries. This does not exclude the possibility that the outer form of the mounds, originally based on functional considerations, did acquire a particular meaning and/or was specifically related to the respective regions where it appeared[69].

Another distinction is that at least one of the investigated mounds in Colophon possessed actual load-bearing walls that physically contained the entire filling of the burial mound. Usually, Ionian burial mound only possess a krepis as means of accentuating the extent of the mound and not out of functional necessity. Only in a few cases are walls of more than one or two courses height known, but the surrounding wall or stone circle forms a regular feature of most known burial mounds[70]. The typological differentiation between a stone circle as grave marker and as an actual, built tholos has been noted by W. Koenigs[71]. The use of tholoi as tombs can be traced sporadically since Archaic times and is connected by W. Koenigs

[65] The example for the former case is Mound I from the Geometric necropolis, the latter case was found to be well attested in the hills around Colophon during recent survey campaigns. Detailed information about the explored burial mounds will be published in the forthcoming book on the results of the survey.
[66] See above.
[67] Hülden 2006a: 115.
[68] Hülden 2006a: 128–131.
[69] It should be noted that in general, burial mounds as a phenomenon largely appear in the Archaic times both in Ionia and Lycia.
[70] Mariaud 2007a: 260–265. A krepis is not a standard feature of the Sardian burial mounds and does not appear at all with the Phrygian mounds (Il 2009: 147–150). Notable exceptions at Sardis include the three monumental mounds of Alyattes, Gyges and Kirmutaf Tepe, as well as the smaller mound Tumulus B III, although in the latter two cases the existence of a krepis remains open to discussion due to the bad preservation of the monuments, and in the case of Karniyarik Tepe the wall was found within the mound, covered by it. Il further notes 12 "Lydian" mounds in the Hermos Valley and the Yeldirmeni mound 40 kilometers north east of Sardis, who possessed at least a partial form of krepis. In most cases, however, this wall does not completely surround the mound.
[71] Koenigs 1980: 38–54.

to those of Prehistoric burial mounds and stone circles due to their round form, which are elaborated by the incorporation of refined architectural forms used in sacral architecture. Early examples are the Tomb of Menekrates on Corfu, which was constructed as a cenotaph and only contains an earthen filling[72], and the Archaic "Rundbau" from the Kerameikos[73]. Starting with Hellenistic times, tholoi, whose outward appearance is dominated by the impression of their carefully built walls, become more common as funerary monuments, but are usually still called "tumuli" or burial mounds in the archaeological literature. Examples in Anatolia are known in particular from Pergamon and Hierapolis, from the vicinity of Ephesos[74], and appear even earlier in Caria and Lycia[75].

Although T7 at Colophon does not seem to have had a built roof, it might be considered, due to its outer appearance and in terms of strict typology, as an actual tholos or "Rundbau", and not as burial mound. Similarly, some of the Archaic mounds at Smyrna and Clazomenae might have possessed load-bearing, built walls[76], while from the documented very low height of some of the other mounds in the South Necropolis of Colophon we can assume that burial mounds without actual walls, but only a small stone circle, might have been present as a form of grave marking at Colophon as well[77].

Conclusion

Considering the typological differences with the exceptionally large mounds in the Geometric Necropolis, as well as the similarities to the Classical graves and mounds of Cemetery A, we can assume that the South Necropolis was the Classical necropolis of Colophon[78]. Nevertheless, the similarities with the Ionian mounds of Smyrna and Clazomenae and the grave types of Samos in terms of size and typology indicate that the South Necropolis might have also contained burial mounds of the Archaic period. At this point, it must be stressed again that we do not have any tangible evidence that certainly dates any single burial within the South Necropolis. While at least one of the graves in the Late Bronze Age Cemetery B most likely belongs to the Archaic period and the same might be assumed for some of the other graves, the documentation of the American excavators suggests that the necropolis in the plain was not densely occupied. Despite concentrated efforts to discover more graves in the vicinity of the tholos tomb, the American expedition was not successful in their attempts to find many. This makes it likely that either another, yet undiscovered Archaic necropolis remains to be found in the vicinity of the city[79], or that the Archaic burials are located within the larger area of the South Necropolis. We do not have any direct material evidence that would support the latter assumption. Further, it is necessary to recall that our knowledge of the Archaic graves of Ionia far exceeds those of Geometric, Classical and Hellenistic times; therefore typological analogies are considerably more likely to be found within this time period and any attempts at dating based on typological similarities are severely limited in this regard[80].

Although the exact dating remains vague, it must be stressed that burial mounds were a continuous part of the Colophonian landscape from at least the Geometric period onwards, probably even preceding the existence of Colophon as a polis and surviving the demise of the city as monuments in the remembrance of travelers and locals. So far, almost all necropoleis discovered in the area contained burial mounds, sometimes in great numbers[81]. This can be partially explained by the high visibility of burial mounds during surveys and the bad preservation of the burial grounds in the plains, but still bears witness of the way that burial mounds formed a prevalent feature of the Colophonian cemeteries and death rituals.

---

[72] Koenigs 1980: 42. Dated around 600 BC by the means of an inscription.
[73] Koenigs 1980: 2–37.
[74] Varkıvanç 1996/1997.
[75] Hülden 2006a: 109–135.
[76] At least this is suggested by the description of Miltner for Smyrna, in particular the Tantalos tomb and the photographs published by Hürmüzlü 2004.
[77] A more detailed publication of the Colophon necropolis survey is forthcoming. Due to erosion and the refuse heaps from illicit excavations it is mostly impossible to tell whether or if at all the burial mounds originally possessed a walled structure or consisted simply of a stone circle.
[78] The demise of Colophon in early Hellenistic times makes the existence of extensive later cemeteries unlikely. Since details about the history of the settlement after the considerable reduction or abandonment in the 3rd century BC remain unknown, we can only speculate about the existence of Hellenistic and Roman cemeteries. It would however appear likely that a burial ground considerably closer to the new relocated or reduced village would be used, similar to the situation of a small Roman village and its nearby necropolis at Cevizcioğlu Çiftliği several kilometers to the Northwest of Colophon (Özkan – Erkanal 1999: 139f).
[79] Bruns-Özgan et al. 2011: 226–229. After the first survey campaign in 2010 it was suspected that the modern village of Değirmendere might have been partially built on top of one of Colophon's cemeteries. Another area suspected of containing burials is located to the East of the city in the direction of the modern village of Çamönü. No additional evidence for this has been found during our consecutive survey efforts, but due to the modern agricultural and building activity in both areas this is hardly surprising and the existence of additional necropoleis is still a possibility.
[80] Mariaud 2007a: 36 counts a total of 877 graves between 1050 and 300 BC. Of these 668 belong to the period between 680 and 500 BC. The majority of those graves belong to the Archaic necropoleis of Samos and Klazomenai, but even without those a significant rise in the number Archaic graves can be observed compared to the periods before and after, see Mariaud 2007a: 42. I thank Olivier Mariaud for informing me that his updated count of the graves now brings the total tally to 1165, with the pattern of the drastic increase in Archaic graves, to a total number of 919, remaining the same.
[81] With the possible exception of the Cemetery B, that might however have contained a mound covering the Mycenaean chamber tomb.

BIBLIOGRAPHY

Akurgal 1946	E. Akurgal, "Smyrne à l'époque archaïque et classique", Belleten 37, 72–80.
Akurgal 1950	E. Akurgal, Bayraklı Kazısı Ön Rapor (Ankara)
Akurgal 1983	E. Akurgal, Wohnschichten und Athenatempel, Alt-Smyrna I (Ankara).
Alcock 2002	S. E. Alcock, Archaeologies of the Greek Past. Landscapes, Monuments and Memories (Cambridge).
Antonaccio 1995	C. M. Antonaccio, An Archaeology of Ancestors Tomb Cult and Hero Cult in Early Greece (Lanham).
Aslaksen 2007	O. C. Aslaksen, Paths and Places: The Landscape Identity of Colophon 1300-302 BC, (Unpublished MA Thesis), University of Oslo (Norway). (Published online: https://www.duo.uio.no/handle/10852/23178? show=full).
Aydın 2006	B. Aydın, "A Survey of the Clazomenaean Close Territory in Turkey-İzmir-Urla 1997", E. Özgen - A. Erkanal-Öktü (eds.), Studies in Honor of Hayat Erkanal. Cultural Reflections / Hayat Erkanal'a Armagan. Kültürlerin Yansıması (İstanbul), 95-105.
Baitinger 2001	H. Baitinger, Die Angriffswaffen aus Olympia, OF 29, (Berlin).
Bammer 1988	A. Bammer, Ephesos. Stadt an Fluss und Meer (Graz).
Bammer 2007	A. Bammer, "Archäologische Überreste auf dem Bademliktepe bei Ayasoluk-Selçuk", Anatolia Antiqua / Eski Anadolu 15, 103-111.
Blegen 1922	C. Blegen, Excavation Notebook Colophon.
	Mercourios Georgiadis, The South-East Aegean in the Mycenaean Period. Islands, Landscape, Death and Ancestors, (Oxford).
Boehlau 1898	J. Boehlau, Aus ionischen und italischen Nekropolen. Ausgrabungen und Untersuchungen zur Geschichte der nachmykenischen griechischen Kunst (Leipzig).
Boehringer 2001	D. Boehringer, Heroenkulte in Griechenland von der geometrischen bis zur klassischen Zeit. Attika, Argolis, Messenien, Klio Beihefte N.F. 3 (Berlin).
Bridges 1974	R. A. Bridges, "The Mycenaean Tholos Tomb at Kolophon", Hesperia 43, 264–266.
Bruns-Özgan et al. 2011	C. Bruns-Özgan – V. Gassner – U. Muss, "Kolophon. Neue Untersuchungen zur Topographie der Stadt", Anatolia Antiqua / Eski Anadolu 19, 199–239.
Cook 1974	R. M. Cook, "Old Smyrna: the Clazomenian Sarcophagi", BSA 69, 55–60.
Cox 1925	D. Cox, Excavation Notebook Colophon.
Demus-Quatember 1958	M. Demus-Quatember, Etruskische Grabarchitektur. Typologie und Ursprungsfragen (Mainz).
Eckert 1998	A. Eckert, Ein Grab für Könige und Bürger. Studien zum monumentalen Tumulusgrab als Mittel der Selbstdarstellung mittelmeerischer Eliten vom 8. bis zum 6. Jahrhundert v. Chr, (PhD Thesis), Universitat Hamburg (Germany). (Published online: http://ediss.sub.uni-hamburg.de/ volltexte/1998/221/html/).
Forbeck – Heres 1997	E. Forbeck – H. Heres, Das Löwengrab von Milet, Winckelmanns programm der Archäologischen Gesellschaft zu Berlin 136 (Berlin).

Gassner et al. 2017 — V. Gassner - B. Grammer- M. Gretscher, O. Mariaud, U. Muss, "The Urban Organization of Kolophon and Its Necropoleis: The Results of the 2011–2014 Surveys", Hesperia 86, 43–81.

Georgiadis 2003 — M. Georgiadis, The South-East Aegean in the Mycenaean Period. Islands, Landscape, Death and Ancestors (Oxford).

Goldman 1922 — H. Goldman, Excavation Notebook Colophon.

Grammer 2017 — B. Grammer, "Material Culture as Marker of Ethnicity? The Burial Mounds of Kolophon and the Question of 'Lydian', 'Greek', and 'Ionian' Identity", E. Mortensen – B. Poulsen (eds.), Cityscapes and Monuments of Western Asia Minor, Memories and Identities (Aarhus), 207–228.

Grammer et al. 2017 — B. Grammer – E. Draganits – M. Gretscher – U. Muss, "LiDAR-guided Archaeological Survey of a Mediterranean Landscape: Lessons from the Ancient Greek Polis of Kolophon (Ionia, Western Anatolia)", Archaeological Prospection 24, 311–333

Holland 1944 — L. B. Holland, "Colophon", Hesperia 13, 91–172.

Houby-Nielsen 1992 — S. Houby-Nielsen, The Archaeology of Ideology in the Kerameikos: New Interpretations of the "Opferrinnen", R. Hägg (ed.), The Role of Religion in the Early Greek Polis. Proceedings of the Third International Seminar on Ancient Greek Cult, Swedish Institute at Athens, October 1992 (Stockholm), 41–54.

Houby-Nielsen 1995 — S. Houby-Nielsen, "Burial Language in Archaic and Classical Kerameikos", ProcDanInstAth 1, 129–192.

Hunt 1940 — D. W. S. Hunt, "An Archaeological Survey of the Island of Chios", BSA 40, 29–52.

Hülden 2006a — O. Hülden, Gräber und Grabtypen im Bergland von Yavu (Zentrallykien) Studien zur antiken Grabkultur in Lykien, 1, Antiquitas Reihe 3, Abhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte, zur klassischen und provinzial-römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums 45 (Bonn).

Hülden 2006b — O. Hülden, Gräber und Grabtypen im Bergland von Yavu (Zentrallykien) Studien zur antiken Grabkultur in Lykien, 2, Antiquitas Reihe 3, Abhandlungen zur Vor- und Frühgeschichte, zur klassischen und provinzial-römischen Archäologie und zur Geschichte des Altertums 45 (Bonn).

Hürmüzlü 2004 — B. Hürmüzlü, "Burial Grounds at Klazomenai. Geometric through Hellenistic Periods", Klazomenai, Teos and Abdera. Metropoleis and Colony. Proceedings of the International Symposium, Abdera 20 - 21 October 2001 (Thessaloniki), 77–95.

Hürmüzlü 2005 — B. Hürmüzlü, "The Organization and Utilization of the Burial Grounds in Klazomenai", Olba 12, 39–67.

Il 2009 — Ö. Il, Tumuli Asiae Minoris. Untersuchungen zu den lydischen und phrygischen Tumulusgräbern der Eisenzeit im zentralen und westlichen Kleinasien, (PhD Thesis), Universitat Heidelberg (Germany). (Published online: http://archiv.ub.uni-heidelberg.de/volltextserver/9909/).

Kasper 1976/77 — S. Kasper, "Der Tumulus von Belevi (Grabungsbericht)", ÖJh 51, 128–179.

Kleiner et al. 1967 — G. Kleiner – P. Hommel – W. Müller-Wiener, Panionion und Melie, JdI, Ergänzungs heft 23 (Berlin).

Koenigs 1980 — W. Koenigs, Rundbauten im Kerameikos: Ein Archaischer Rundbau, Der Rundbau am Eridanos. Ergebnisse der Ausgrabungen, Band 12 (Berlin), 1–56.

Kurtz – Boardman 1985 — D. C. Kurtz – J. Boardman, Thanatos. Tod und Jenseits bei den Griechen (Mainz am Rhein).

Langmann 1967 — G. Langmann, "Eine spätarchaische Nekropole unter dem Staatsmarkt zu Ephesos", Festschrift für Fritz Eichler zum 80. Geburtstag, ÖAI, 103–123.

Löwe 1996 — W. Löwe, "Die Kasseler Grabung 1894 in der Nekropole der archaischen Stadt", P. Gercke – W. Löwe (eds.), Samos - die Kasseler Grabung 1894 (Kassel), 23–107.

Lungu 2000/2001 — V. Lungu, "La tombe d'un Heros et l'organisation de la nécropole d'une cité milésienne du Pont Euxin: le tumulus T-A95 d'Orgamé", Talanta 32–33, 171–188.

Mac Sweeney 2013 — N. Mac Sweeney, Foundation Myths and Politics in Ancient Ionia (Cambridge).

Mariaud 2007a — O. Mariaud, Necroionia. Archéologie, espace et société. Recherches sur les nécropoles et les sociétés d'Ionie à l'époque archaïque (700-500 av. J.-C.), Volume I: Texte, (Unpublished PhD Thesis), Université Bordeaux 3 (France).

Mariaud 2007b — O. Mariaud, Necroionia. Archéologie, espace et société. Recherches sur les nécropoles et les sociétés d'Ionie à l'époque archaïque (700-500 av. J.-C.), Volume II: Annexes, (Unpublished PhD Thesis), Université Bordeaux 3 (France).

Mariaud 2012 — O. Mariaud, "The Geometric Graves of Colophon and the Burial Customs of Early Iron Age Ionia", From the Dark Ages to the Rise of the Polis. International Symposium in Memory of William D.E. Coulton (Volos), 785–799.

Mariaud – Delamard 2007 — O. Mariaud – J. Delamard, "Le silence des tombes. Masculin et féminin dans la documentation archéologique funéraire en Grèce géométrique et archaïque", V. S. Cuchet – N. Ernoult (eds.), Problèmes du genre en Grèce ancienne (Paris) 65–82.

Mee 1978 — C. Mee, "Aegean Trade and Settlement in Anatolia in the Second Millennium BC", AnSt 28, 121–156.

Mellink 1969 — M. J. Mellink, "Archaeology in Asia Minor", AJA 73, 203–227.

Meriç 1982 — R. Meriç, Metropolis in Ionien. Ergebnisse einer Survey-Unternehmung in den Jahren 1972 - 1975, Beiträge zur klassischen Philologie 142, (Königstein /Ts).

Meriç 2009 — R. Meriç, Das Hinterland von Ephesos. Archäologisch-topographische Forschungen im Kaystrostal, Ergh. ÖJh 12 (Wien).

Meritt 1935 — B. D. Meritt, "Inscriptions of Colophon", AJPH 56, 358–397.

Milne 1941 — J. G. Milne, Colophon and its Coinage, Numismatic Notes and Monographs 96 (New York).

Miltner – Miltner 1932 — F. Miltner – H. Miltner, "Bericht über eine Voruntersuchung in Alt-Smyrna", ÖJh 27, 127–188.

Morris 2000 — I. Morris, Archaeology as Cultural History, Words and Things in Iron Age Greece (London).

Muss et al. 2014a — U. Muss – A. Bammer – E. Draganits – V. Gassner – B. Grammer – M. Gretscher – O. Mariaud, Colophon 2013, Forum Archaeologiae 71/VI (http://farch.net).

Muss et al. 2014b — U. Muss – V. Gassner – B. Grammer – M. Gretscher, The Colophon Survey 2014, Forum Archaeologiae 73/XII (http://farch.net).

Özkan – Erkanal 1999 — T. Özkan – H. Erkanal, Tahtalı Barajı Kurtarma Kazısı Projesi/Tahtali Dam Area Salvage Project (İzmir).

Polignac 2005	F. de Polignac, "Perspectives et limites de l'analyse de l'incinération dans le monde grec", Ktéma 30, 173–181.
Prayon – Wittke 1994	F. Prayon – A.-M. Wittke, Kleinasien vom 12. bis 6. Jh. v. Chr., TAVO Bei. B 82 (Tübingen).
Ramage – Ramage 1971	A. Ramage – N. Ramage, "The Siting of Lydian Burial Mounds", D. G. Mitten – J. G. Pedley – J. A. Scott (eds.), Studies Presented to G.M.A. Hanfmann (Mainz), 143–160.
Ratinaud-Lachkar 1999	I. Ratinaud-Lachkar, "Les Argiens et leurs ancêtres: à propos des objets d'époque géométrique trouvés dans quelques tombes mycéniennes", J. Renard (ed.), Le Péloponnèse. Archéologie et Histoire (Rennes), 87–108.
Roosevelt 2006	C. H. Roosevelt, "Tumulus Survey and Museum Research in Lydia, Western Turkey: Determining Lydian- and Persian-Period Settlement Patterns", JFieldA, 61–76.
Roosevelt 2009	C. H. Roosevelt, The Archaeology of Lydia, from Gyges to Alexander (Cambridge).
Rubinstein – Greaves 2004	L. Rubinstein – A. M. Greaves, "Ionia", M. H. Hansen – T. H. Nielsen (eds.) An Inventory of Archaic and Classical Poleis (Oxford), 1053–1107.
Schuchhardt 1886	C. Schuchhardt, "Kolophon, Notion und Klaros", AM 11, 398–434.
Tölle-Kastenbein 1976	R. Tölle-Kastenbein, Herodot und Samos (Bochum).
Tuna 1986	N. Tuna, "Ionia ve Datça Yarımadası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları 1985-1986", AST 1, 307–329.
Varkıvanç 1996/1997	B. Varkıvanç, "Das Tumulus Grab von Kuştur bei Ephesos", Lykia 3, 102–114.
Verger et al. 2013	S. Verger – R. Pace – V. Jolivet, "La fouille du Kelebek Tepe. Un grand tumulus tardo-archaïque dans la nécropole nord de Kyme d'Eolide", Anatolia Antiqua / Eski Anadolu 21, 245–259.
Whitley 1994	J. Whitley, "The Monuments that stood before Marathon: Tomb Cult and Hero Cult in Archaic Attica", AJA 98, 213–230.
Yalouris 1986	E. Yalouris, "Notes on the Topography of Chios", J. Boardman (ed.), Chios. A Conference at the Homereion in Chios 1984, 141–168.

LIST OF FIGURES

Figure 1: Map of Ionia with large cities and sanctuaries. Map created by author, based on ArcGIS-Basemap satellite imagery and data from the Pleiades Project (http://pleiades.stoa.org).

Figure 2: Burial mounds in the territory of Colophon and Kaystros Valley. Map created by author. The terrain has been derived from the freely available EU-DEM in a resolution of 25 m (http://land.copernicus.eu/in-situ/eu-dem), the rivers from Open Street Map data with corrections by the author and the location of the major cities from the Pleiades Project (http://pleiades.stoa.org). The burial mounds and minor settlements have been obtained from own GPS data, the Schindler map of Ephesos (1906), the various maps given by Aslaksen 2007 and Meriç 2009: Plan 3. The absolute location of all places in the Kaystros Valley marked by Meriç is highly inaccurate, but were included nonetheless to give an impression of the burial mound pattern.

Figure 3: Necropoleis of Colophon. Map created by author, based on LIDAR data obtained by the FWF project "Neue Forschungen in Kolophon" and the Mimar Sinan University and the results of the Turkish-Austrian survey between 2010 and 2013.

Figure 4: Tholos tomb of Cemetery B (Bridges 1974: Pl. 52).

Figure 5: Excavation of Mound I in the "Valley Cemetery" (1922). © American School of Classical Studies at Athens, Archives, Colophon Excavations Archive.

Figure 6: Overview over the "Valley Cemetery" to the north east of Colophon. Map created by author, based on data obtained by the FWF project "Kolophon". The aerial photographs were made in 2013.

Figure 7: Sketch of Graves 1b and 2, the chamber tomb and an unnamed burial mound by L. B. Holland. © American School of Classical Studies at Athens.

Figure 8: Overview over the South Necropolis. Map created by author, based on data obtained by the FWF project "Neue Forschungen in Kolophon". The aerial photographs were made in 2013.

Figure 9: Ground plan of the burial mounds T6 and T7 in the South Necropolis of Colophon.

Figure 10: Photo of burial mound T6 in the South Necropolis.

Figure 11: Photo of burial mound T7 in the South Necropolis of Colophon.

Figure 12: Grave in burial mound T7 in the South Necropolis of Colophon, partially built and partially cut into the rock.

Figure 13: Grave from Samos Nordnekropole, excavated by Wrede in 1932. The graves are partially built, partially cut into the rock (Tölle-Kastenbein 1976: Taf. 15a).

Figure 14: Burial mounds of Smyrna (Miltner – Miltner 1932: Fig. 88).

Figure 15: Clazomenaean burial mounds (Hürmüzlü 2004: 67, Figs. 8-9).

Figure 16: Lycian burial mound T3 (Hülden 2006b: 76–78, Taf. 38).

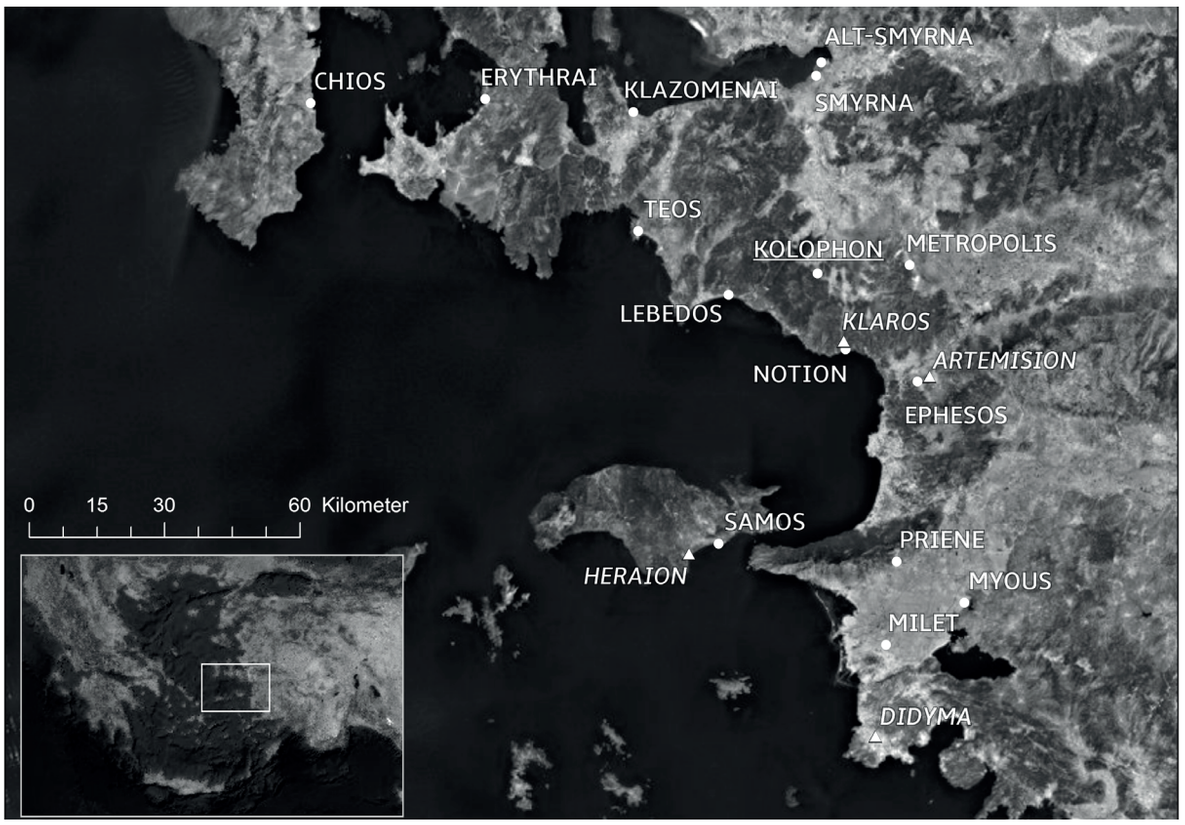

Figure 1

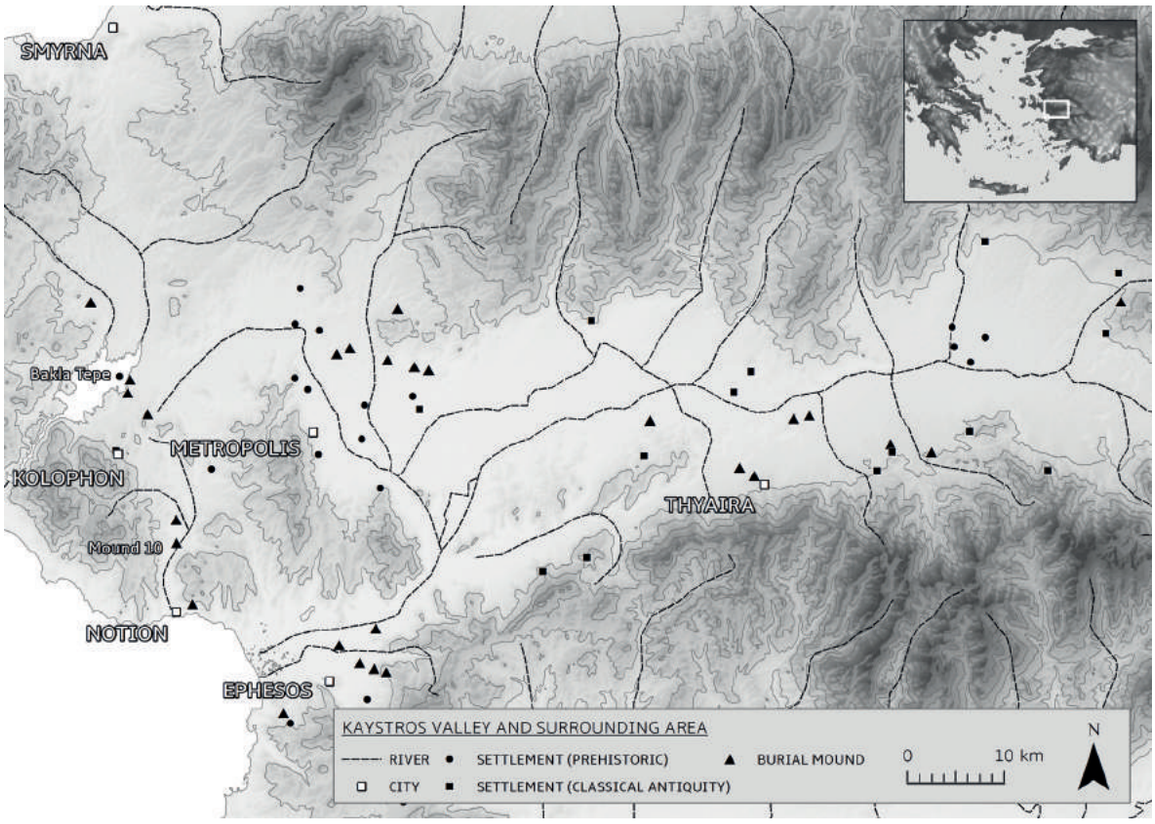

Figure 2

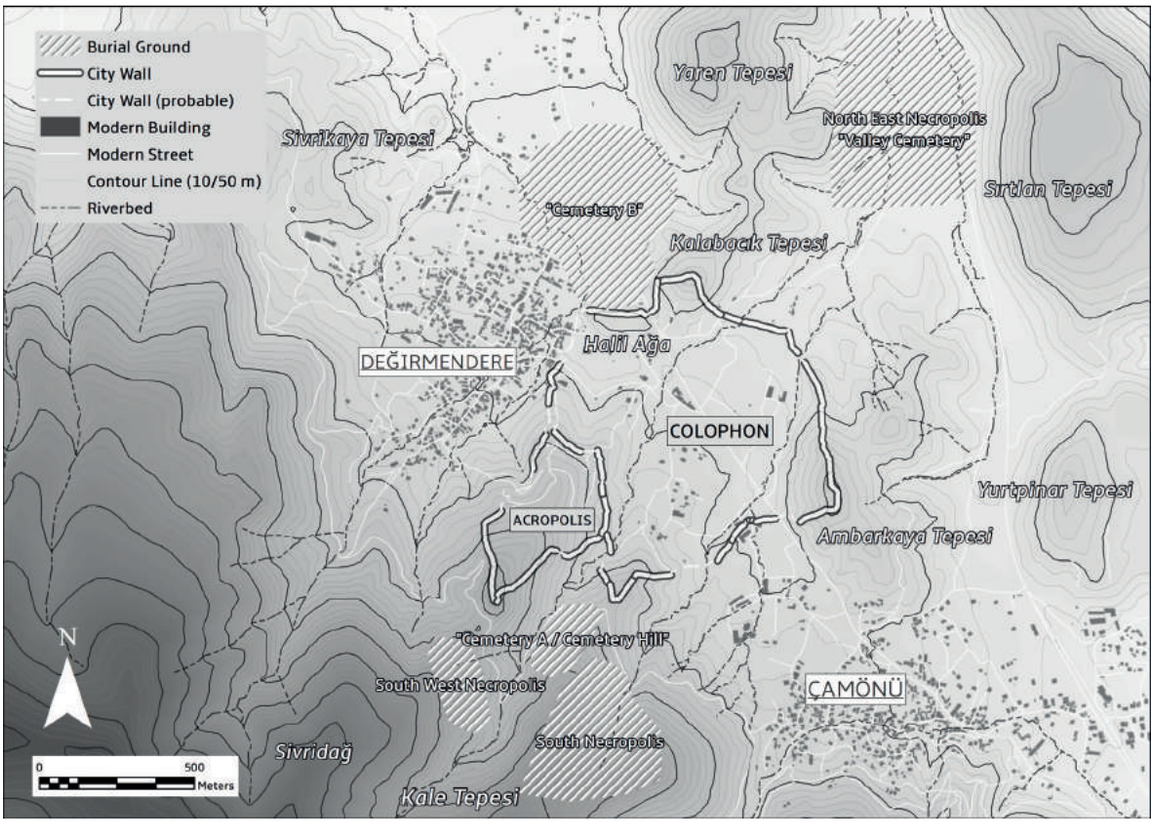

Figure 3

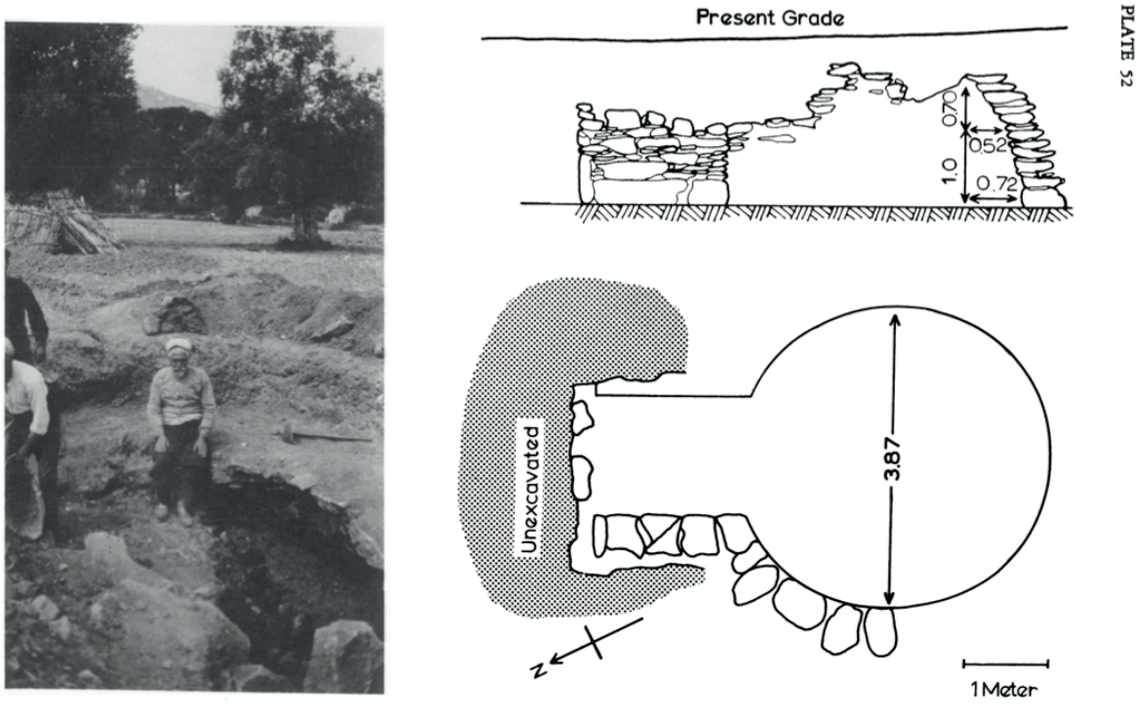

Figure 4

Figure 5

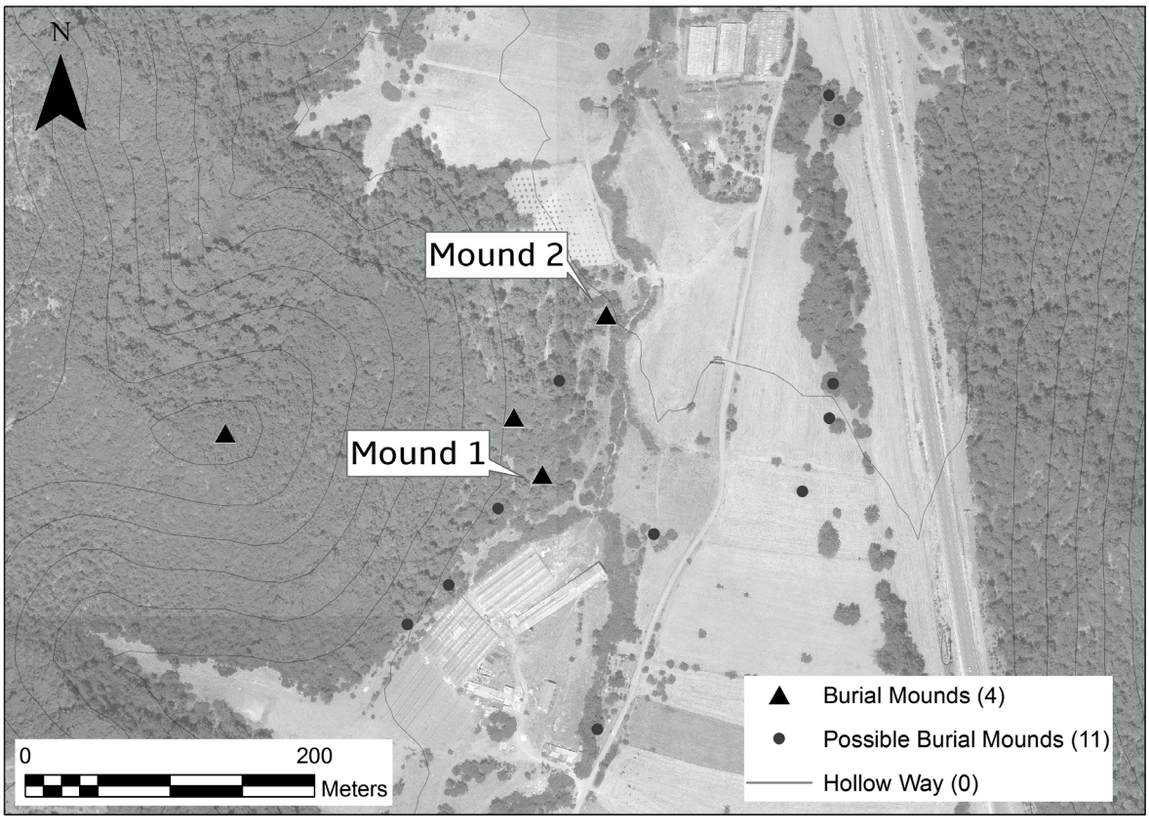
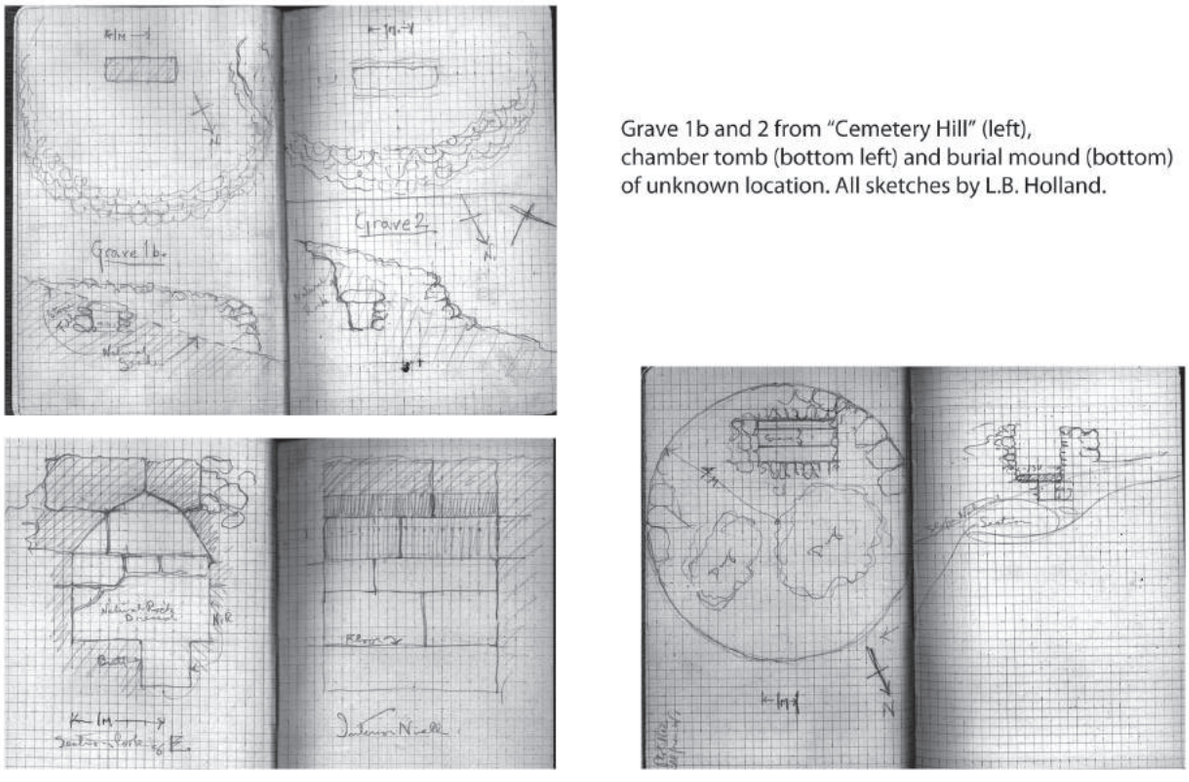

Figure 6

Grave 1b and 2 from "Cemetery Hill" (left), chamber tomb (bottom left) and burial mound (bottom) of unknown location. All sketches by L.B. Holland.

Figure 7

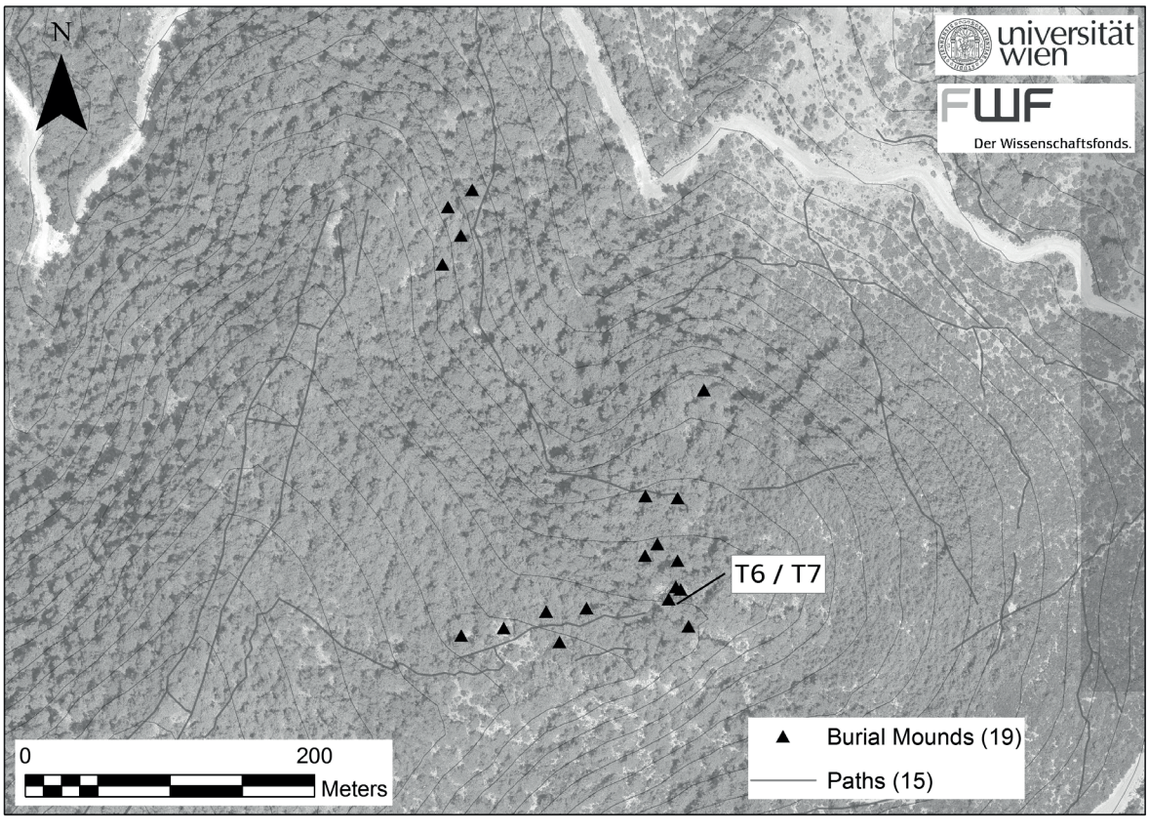

Figure 8

Figure 9

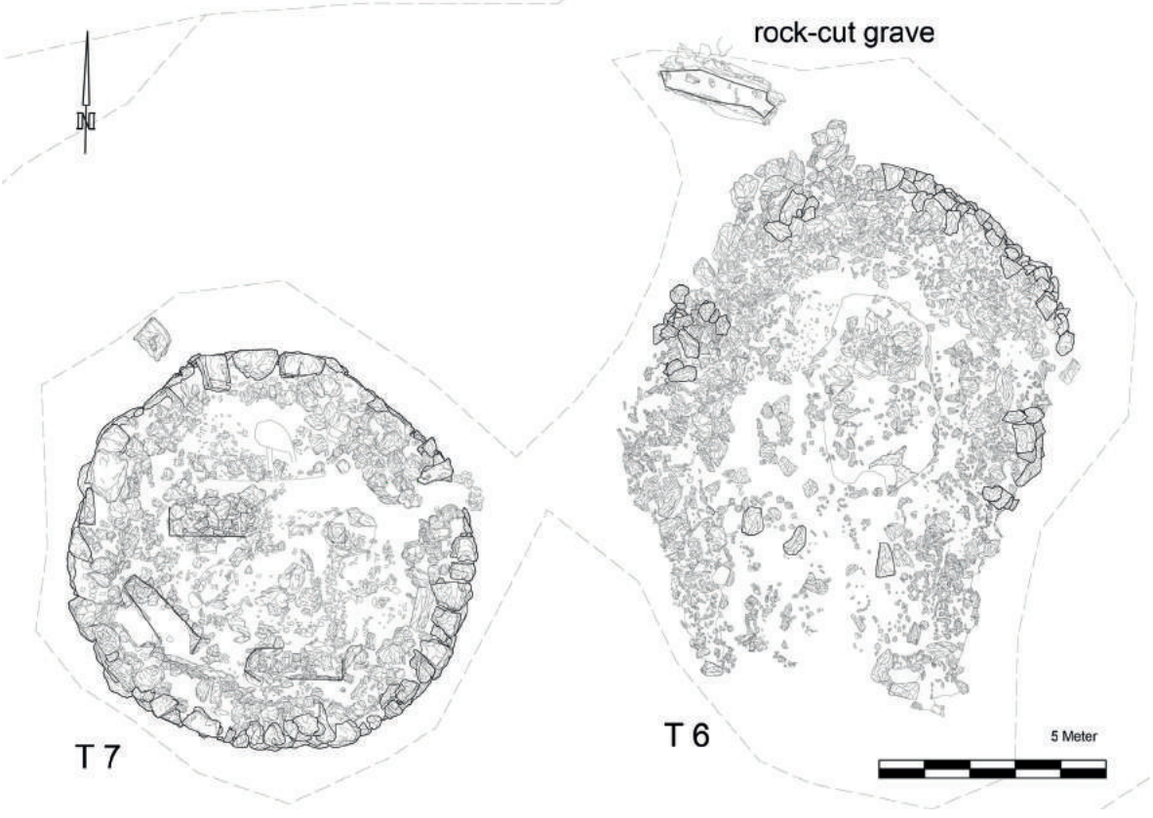

Figure 10

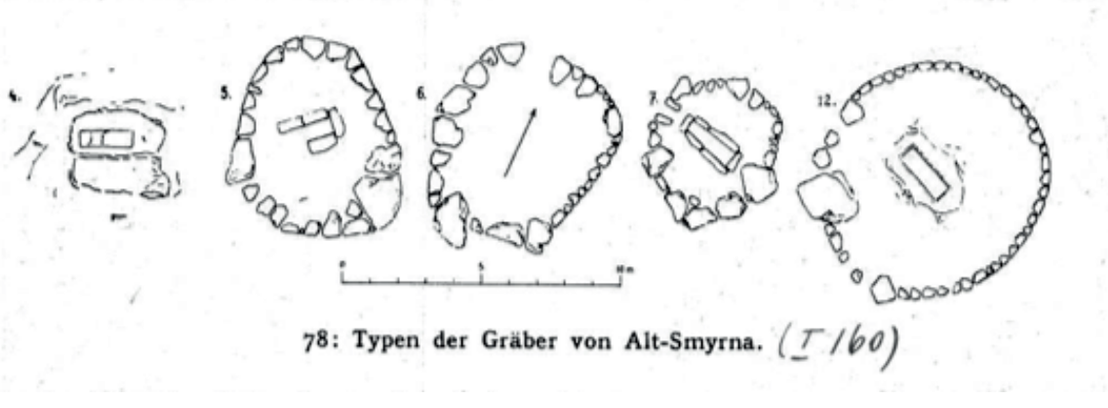
Figure 11

Figure 12

Figure 13

78: Typen der Gräber von Alt-Smyrna. (T 160)

Figure 14

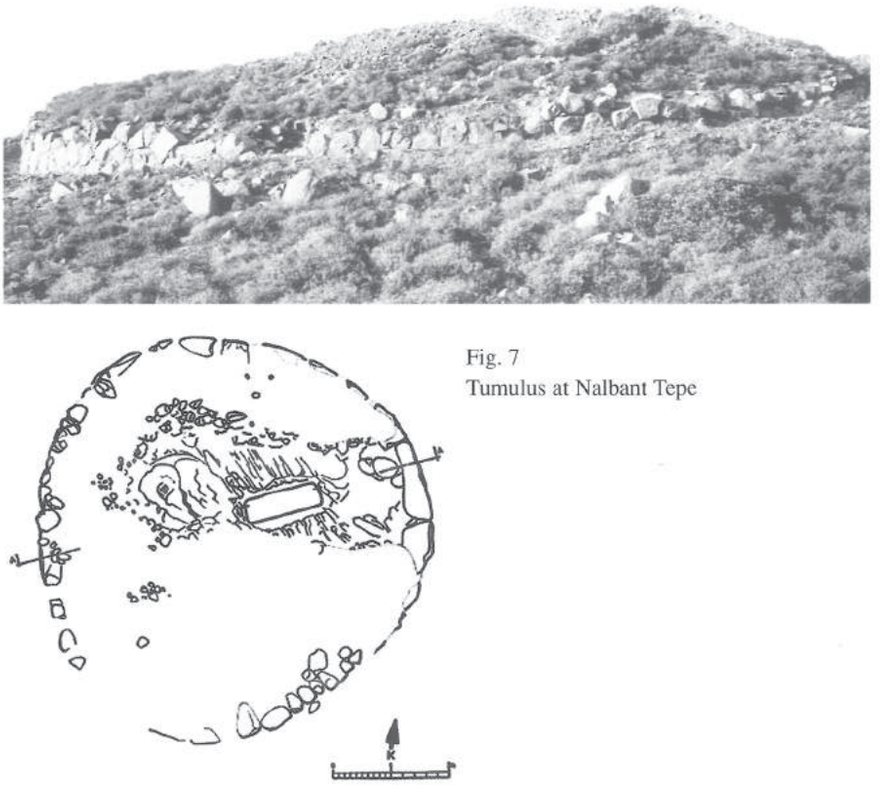

Fig. 7
Tumulus at Nalbant Tepe

Figure 15

AZİZ ABERKİOS MANASTIRI KİLİSESİNİN BUGÜNÜ

Current State of Hagios Aberkios Monastery Church

Filiz İnanan*

Öz

Bildirimiz, Bursa ilinin Gemlik (Elegmi) ilçesinde bulunan Hagios Aberkios Kilisesinin günümüzdeki durumunu belgelemeyi amaçlamaktadır. İnşa kitabesi bulunmayan kiliseyi, monografik bir çalışmayla tanıtan araştırmacı Cyril Mango, 1162 yılı tarihli bir typikonu esas alarak, 1162 yılı öncesine ve Komnenoslar dönemine tarihlendirmiştir. Bunun yanı sıra araştırmacı, Komnenoslar döneminin en popüler inşa tekniklerinden olan "gizli tuğla tekniği"nin, kilisenin duvarlarında kullanılmış olmasını, önerdiği tarihlendirmesinin destekleyici unsuru olarak göstermiştir. Doğu-batı doğrultusunda yerleştirilmiş olan, dikdörtgen planlı, tek nefli ve kubbeli yapının çizimi, resimleri ve ayrıntılı değerlendirmesi içeren bu yayın sonrasında 1990'lı yıllarda, Kurşunlu Hagios Aberkios Manastırı Kilisesi'nde, Kültür Bakanlığı tarafından temizlik ve kurtarma çalışmaları yapılmıştır. Bildirimizde, C. Mango'nun yayını ve kurtarma çalışmasının sonuçları ve yapının bugünkü durumu bir arada değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Aberkios, Manastır, Kurşunlu, Aziz, Elegmi.*

Abstract

Our paper aims to reexamine the Monastery Church of Saint Abercius which is located in Gemlik (Elegmi) district of Bursa. The church was examined by Cyril Mango in 1968. He was dated the church before 1162; during the Commenian Period in his monographic paper. He considered that the typicon which found out in Patmos and he supported his assertion by pointing out the character of the brick work which is of the "recessed course" type used in the church walls. According to Mango, this technique was highly popular during the Commenian Period. The church was situated east-west, has a rectangular plan which was domed. After this detailed study of Mango, an excavation was started in 1990's, under the direction of The Ministery of Culture. In our paper, we will evaluate both the study of Cyrill Mango with the results of the past excavations and the present situation of the church.

Keywords: *Abercius, Monastery, Kurşunlu, Hagios, Elegmi.*

Giriş

Antik Dönem coğrafyasında doğuda Paphlagonia, güneyde Phrygia ve Galatia, batıda Mysia bölgeleriyle komşu olan Bithynia Bölgesi[1] topraklarında bulunan Aziz Aberkios Manastır Kilisesi, Bizans Dönemi'nde Opsikion theması sınırlarındaki Katabolion bölgesi içinde kalan ve kaynaklarda Elegmi adıyla anılan mevkide konumlanmıştır[2]. Gemlik körfezinin güney sahilinde, Gemlik ile Mudanya arasındaki bir yamaç üzerinde[3], deniz seviyesinden yaklaşık 3,5 metre yükseklikte yer almaktadır. 1803 tarihli bir kitabesi bulunan Taxiarhis ve 1838 tarihli, bugün maalesef sadece temelleri görülebilen Theotokos kiliseleriyle birlikte bu çevredeki üç dini yapıdan biridir.

İnşa kitabesi bulunmayan manastırın varlığına bazı 9. ve 10. yüzyıl kaynaklarında rastlanmakla beraber, tarihçesine ilişkin esas bilgi Patmos adasındaki Ioannes Theologos Manastırı envanterlerinde cod. Patm. 265 numarası ile kayıtlı olan bir typikondan edinilmiştir. 12. yüzyıla (1162) ait olan typikonun tam metin çevirisi A. Bandy tarafından bilim dünyasında kazandırılmıştır[4]. Bu typikonda manastırın I. Manuel Komnenos (1143-1180) döneminde Nikephoros Mystikos adındaki kişi tarafından yeniden inşa ettirildiği yazmaktadır[5]. Yapının "Güneşin Altarı" namıyla anıldığı ve Theotokos'a adandığı da typikon bilgileri arasındadır[6].

Yapıyı monografik bir çalışmayla inceleyen ilk araştırmacı Cyril Mango olmuştur[7]. C. Mango'ya göre kilise 1162 tarihinden önce, Komnenoslar döneminde[8] inşa edilmiştir. Araştırmacı bu önerisini hem typikon[9] verileriyle hem de yapı duvarlarında kullanılan ve "gizli tuğla tekniği" ile desteklemiştir. Mango, gizli tuğla tek-

* Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Görükle Yerleşkesi, Bursa/Türkiye. E-posta: inanan@uludag.edu.tr

[1] Sevin 2013: 31.

[2] Bandy 2001: 1050.

[3] Marmara Denizi'nin doğu kıyılarında, doğuda Mudanya, batıda Bandırma arasındaki geniş bölgedeki kilise ve manastırlar ayrıntılı bir çalışmayla tanıtılmıştır. Trilye, Malkara üstü, Kurşunlu ve Yenice'de bulunan yapılarla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mango-Sevcénko 1973: 235-277. Gemlik yakınındaki Trilye (Zeytinbağı) bölgesindeki yapılar ayrıca başka bir çalışma içinde ayrıntıyla değerlendirilmiştir. Bk. Pekak 2000.

[4] Bandy 2001: 1050-1088.

[5] Bandy 2001: 1050.

[6] Bandy, Güneşin Altarı isminin pagan kültünü anımsattığına dikkat çekmiştir. Ramazanoğlu 1995: 440. -Bandy 2001: 1042.

[7] Mango 1968: 169-176.

[8] Komnenoslar Dönemi'nde, kiliselerin inşasında ve süslemelerinde gerçekleştirilen yenilikler ve değişimler hakkında ayrıntılı bilg için bk. Mango 2006: 158-209.

[9] Typikon'da "yıkılan kısımlar yeniden yaptık, diğerlerini destekledik. Temelden, masrafla mal olan birçok güzel yapı inşa ettik ve orijinal manastırı sağlam bir çevre duvarı içine aldık" cümleleriyle onarım anlatılmıştır. Mango 1968: 173.

niği kullanımının 11. ve 12. yüzyıllarla sınırlı olduğunu ifade etmiştir[10]. Yapı ayrıca Türkiye'de bulunan vakıf ve abidelerin katalog halinde tanıtıldığı kitap serisinde plan tipi ve inşa özellikleriyle tanıtılmıştır[11]. Manastırın adının geçtiği en erken belgelerden biri 9. yüzyıla ait olan Aziz Aberkios'un hayatını kapsayan vitadır. Belgede kiliseden çok burada görev yapan din adamlarından bahsedilmiştir. İkinci önemli yazılı kaynak ise Aziz Eustratius'un hayatıdır. Bu kaynaktan kilisenin, Aziz Eustratius'un kardeşi Nicholas tarafından yönetildiği ve Azizin kardeşini ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. 11. yüzyılda önem kazandığı düşünülen manastırın dini etkinliklerdeki yerine dair bazı kısa bilgiler, biri Aziz John veya Yohakim adına olan 1196 tarihli, ikincisi Aziz Andronikos Kontostephanos adına olan 1209 tarihli iki mezar kitabesi üzerinden yorumlanmıştır. C. Mango, kilisenin restorasyonundan sonraki zaman dilimine ait olan bu kitabelerin kayıp olduğunu belirtmiştir. Manastır adının geçtiği en geç tarihli kaynak ise Bithynia'daki Türk iskanının erken dönemleri olan 1306 yılına aittir. Ancak buradaki bilgi de son derece kısıtlıdır. Türk egemenliğinde uzun süre işlevini kaybeden kilise, 1652 sonrasından 1922 yılına dek bölgedeki Yunan topluluğunun himayesinde kalmıştır[12]. Kilisenin bugünkü adı M. Kleonymas ve Chr. Papadopoulas isimli iki gezginin yüzyıl önceki araştırma ziyaretlerinin ardından konulmuştur. Gezginler, mevcut kilisenin bir ortaçağ manastırıyla ilişkisi bulunduğu, tarihsel süreçte kullanımının durduğu ve ardından tekrar devam ettiği, bu kesinti sonrasında yeni bir isimle ibadetin sürdürüldüğü sonucuna varmışlardır. Onların önerisi sonrasında kilise Aziz Aberkios adıyla anılmıştır[13].

Aberkios'un kimliğine ilişkin en önemli kaynaklar Sabas ve Peter tarafından yazılan vitalardır. Araştırmacı S. P. Vryonis 7. yüzyıl boyunca, özellikle II. Justinianos'un 688/9 yıllarındaki Balkan seferinin ardından, Balkanlardaki bazı Bulgarları Küçük Asya'ya naklettiğine ve Bulgar halkın Abydos üzerinden gelip Opsikion temasında askerlik yapamaya başladıklarına dikkat çekmiştir[14]. Vryonis, Aziz Aberkios'un bu Bulgar halkın insanı olabileceğini belirterek, azizin Sabas isimli çağdaş yazarı tarafından kaleme alınan "vita"sındaki bilgileri yorumlamıştır. Sabas, Aziz Aberkios'un Apollonia Gölü'nün kuzey kıyılarında, Marykatos köyünde doğduğunu yazmıştır[15].

Aberkios'un hayatını aktaran diğer vita ise Peter isimli din adamı tarafından kaleme alınmıştır. C. Mango tarafından bu iki vitanın karşılaştırılması yapılmıştır. Çünkü vitalarda bazı bilgiler birbiriyle çelişmektedir. Örneğin Sabas[16] azizin doğum yılını 754-5, diğer yazar Peter ise 762 olarak kaydetmiştir[17]. Ancak yazarların çelişik bilgileri yanında azizin hayatındaki önemli noktaları aydınlatan pek çok ayrıntı mevcuttur. Özellikle Sabas tarafından yazılan vita, yazarın Aberkios ile aynı dönemde yaşamış olması ve onunla şahsenkonuşmuş olma ihtimalleri dolayısıyla daha fazla kabul görmüştür. Vitalardan edinilen bilgiler doğrultusunda 8. yüzyılda yaşamış olan Aziz Aberkios'un, ailesi tarafından başka işlere yönlendirildiği ve eğitim almadığı öğrenilmektedir. Okuma yazması olmayan genç Aberkios küçük yaşta orduya katılmış, imparator alayında önemli mevkilere yükselmiştir. Sabas'a göre bir süre ikonaklast olur. Ancak kaderi 792 yılında yapılan Markellai Savaşı'ndan sonra değişir[18]. Peter'ın anlatımında bu savaşta VI. Konstantinos'un hayatını kurtarmıştır[19]. İmparatoru kurtarmış olsun ya da olmasın, Bulgarlar yapılan bu savaşta arkadaşlarının kendi soyu tarafından öldürülmesi Aberkios'un gözünde pek çok şeyi değiştirmiş olmalıdır. Çünkü savaşın ardından ordudan ayrılır, hem de bir kaçak olmayı göze alarak[20]. Sonrasında aradığı huzuru Bithynia'daki Olympos Dağı'ndaki manastır yaşamında bulur, burada okumayı öğrenir ve kısa süre içinde peygamberlere has mucizeler gerçekleştirmeye başladığı söylenir. Aberkios burada arkadaşlarının ölümlerini önceden bilmesi, yılan ve ejderhaları öldürmesi gibi mucizeleriyle ruhani yani ağır basan bir şöhret kazanır. Ayrıca onun istediği an görünmez olabildiğine, vahşi hayvanları kontrol edebildiğine, hastaları tedavi edebildiğine dair pek çok ayrıcalığı olduğuna inanılmıştır. Bir süre sonra Aberkios huzur bulduğu dağdan ayrılıp dindar yaşamını dışarıda sürdürmek için yollara düşer[21]. Bu süreçte farklı yerlerde dini görevler üstlenir, Ephesos'a hac yolculuğu yapar ve Anadolu'nun birçok kentini ziyaret eder[22].

[10] Mango 1968: 172.
[11] Ötüken vd. 1986: 76-79.
[12] Mango 1968: 175-176.
[13] Mango 1968:174-175.
[14] Vryonis, Aberkios'un aile adının "Boilas" olduğunu belirterek ismin kökenini ve Bizanslılara verilen bir isim haline gelişini de açıklamaya çalışmıştır. Vryonis 1961: 246-247.
[15] Vryonis 1961: 246.
[16] Mango 1983: 393.
[17] Peter ve Sabas'ın vitalarının ayrıntılı karşılaştırması için bk. Mango 1983: 393-404.
[18] Sullivan 1998: 243.
[19] Sullivan 1994: 287.
[20] Sullivan 1998: 243.
[21] Sullivan 1998: 244.
[22] Mango 1983: 395-398.

Kilisenin Plan Özellikleri

Bizans mimarisinde Aziz Aberkios Kilisesi olarak tanına yapının bir manastıra bağlı olduğu belirtilirken, günümüzde sadece kilisesi ayaktadır. Kilisenin duvar cephelerinde, Komnenoslar Dönemi'nin önemli duvar tekniği olan "gizli tuğla tekniği" kullanılmıştır. Beden duvarları üç/beş sıra tuğla ile kaba taş dönüşümlü taş-tuğla düzenlemesiyle örülmüştür (Res. 1). Yapıda, apsis yarım kubbesi de dahil olmak üzere tüm örtü sistemlerinde, niş kemerlerinde, kapı ve pencerelerde kullanılan inşa malzemesi tuğladır. Dış duvar cephelerinde tuğlalarla yapılmış kör kemerler ve kademeli duvar cephelerinin kattığı az hareketli etki dışında bir süslemeye rastlanmamıştır. Doğu-batı doğrultusunda yerleşik olan dikdörtgen planlı, tek nefli ve kubbeli kilisenin naosukiborium tipinde olup, doğuda bema ve pastoforium odaları, batıda bir narteksi bulunmaktadır (Res. 2).

Çapraz tonoz örtülü nartekse giriş, batı ve kuzey kanatlarındaki çift kemerler içine yerleştirilmiş olan kapılarla, naosa ise narteksin doğu kısmındaki yuvarlak kemerli, sade kapı vasıtasıyla geçilmektedir. Bugün narteks in en iyi korunmuş kısmı güney kanattır. Diğer bölümleri parçalar halinde yıkılmıştır (Res. 3).

Kilisenin ibadet alanı 5x5 metrelik kare bir alandır. Bu ana mekan, kenarlardaki payelerden yükselen pandantif geçişlerin taşıdığı, tuğladan örülmüş olan bir kubbeyle örtülmüştür. Ancak pandantiflere kadar olan kubbe, örtü sisteminin bir parçası olarak tüm iç duvarları kuşatan profilli mermer silmeler hizasına dek yıkılmıştır (Res. 4).

İki yan duvarı kemerlerle genişletilmişse de epey küçük boyutlu olan mekan (5x5 m.) ile apsis arasında, kuzey-güney doğrultusunda yerleştirilmiş, düzensiz dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülü olan bema bölümü yer alır. Ana mekanın kuzeybatı köşesinde, yaklaşık 2x2 m. genişliğinde bir bölümde mermer kaplama zeminin kalıntıları korunmuştur (Res. 6). Bema kısmının $1m^2$'lik küçük bir alanda da zemin kaplamasından izler görünür. Bemanın kuzey ve güney kanatlarında açılan karşılıklı iki yuvarlak nişle pastoforium odalarına geçiş sağlanmıştır. Bu odalar dikdörtgen planlıdır ve sekiz dilimli, tam daire olmayan kubbelerle örtülüdür. Kubbeler hala ayaktadır. İki odanın küçük apsis kısımlarıyla kenar duvarlarında görülen apsidol ve yuvarlak nişlerle birlikte değerlendirildiğinde, odalara dört yapraklı yonca biçimli görüntü kazandırılmak istendiği fark edilir. Prothesis'in batı ve kuzeyinde küçük bir kapı, kuzey kapısının iki yanında dışa doğru açılan iki küçük pencere ile apsis duvarında bir küçük pencere bulunmaktadır (Res. 7-8). Denize bakan bu odadan olabildiğince ışık sağlanmasına çalışılmıştır. Diakonikon'da ise sadece apsis kanadında bir pencere ile güney duvarında bir kapı vardır. Bu kapı ile prothesisin batı kapısı, sonraki bir dönemde kapatılarak işlevlerini yitirmişlerdir. Kilisenin ana apsisi içten yuvarlak, dıştan ise beş cephelidir. Orijinalde ortadaki üç bölümün her biriminde bir pencere yapılarak kilisenin aydınlığı arttırılmıştır. Ancak bugün apsis kısmı sütun ve pençeleri tamamen yıkılmıştır (Res. 4-5-9), sadece C. Mango'nun yayınındaki resimlerle belgelenmiş olarak kalacaktır.

Kilisenin batı cephesindeki tek katlı nartekste bulunan ana giriş kapısının büyük kısmı yıkılmıştır. Ardında yükselen naosun ise, kuzey ve güney cephelerinde büyük kısım bugün yıkık vaziyettedir (Res. 3). Neredeyse tüm yüzeylerde duvarın kendi dokusu görünür hale gelmiş, sıvalar dökülmüştür. Ayrıca kazılarla ortaya çıkarıldığı belirtilen zemin döşemesi görülmemektedir.

Güney cephede üst kesimdeki yuvarlak kemerli üç pencereden ikisi bilinmeyen bir dönemde kapatılmıştır (Res. 1). Benzer görünümdeki kuzey cephede ise iki kademeli kör kemer içine alınmış orta kısmın üst kesiminde ortada büyük, iki yanında ise daha küçük birer yuvarlak kemerli pencere görülmektedir. Ancak bunlardan ortadaki büyük pencere örülerek kapatılmıştır. Kapatılan bu pencereyle aynı eksende ve altta yer alan bir kapı açıklığı mevcuttur (Res. 10). Aziz Aberkios Kilisesi gibi küçük boyutlu bir kilisenin, bu kadar fazla kapısı olması dikkat çekmektedir.

Doğu kanada bakıldığında ise ana apsis cephesinin bugün tamamen yıkık olduğu görülür. Diakonikon birçok özelliğini yitirmiş (Res. 11-12), Prothesisin ise kuzeyinde çift kademeli kör kemer içindeki yuvarlak kemerli bir penceresi görülebilmektedir. Ayrıca bu pencerelerin yanında birer küçük açıklık daha bulunmaktadır. Kilise içinin kullanım döneminde gün ışığını tamamıyla içeriye aldığı ve son derece aydınlık bir yapı olduğu açıktır.

Kazılar

1995 yılında beldede bir kültür evi ihtiyacı duyulmuş ve dönemin belediye başkanının önerisiyle kilisenin temizlenmesi ve onarılmasına yönelik bir çalışma başlatılmıştır. Bursa Müze Müdürlüğü başkanlığında, Doç. Dr. M. İhsan Tunay danışmanlığında yürütülen kazı çalışmasının ilk etabında, üst örtünün yıkımı, çevreden doğal sebeplerle kiliseye inen ve çevrede yapılan inşa-

atlardan buraya atılan toprak yığınları ile otların temizliği yapılmıştır. Temizlik çalışmaları sonrasında narteks ve pastoforium odalarının, geç dönemlerde ahşap çatıyla örtüldüğü sonucuna varılmış ve alçı pencere parçalarıyla çok sayıda pencere camı bulunmuştur[23].

Kilise içindeki dolgu toprağın boşaltılması sırasında çok sayıda tuğlanın ele geçtiği, bunlardan damgalı olanlar envanterlendiği belirtilmiştir. Ayrıca naos zemininin mermer blok taşlarla döşendiği görülmüştür. Orta kesimde ise "opus sectile" tekniğiyle yapılmış 0.66x0.52 cm ölçülerinde siyah-beyaz bir süsleme bulunmuştur. Narteks kısmında da bu tarz bir süsleme bulunduğu ve tahrip edildiği, ele geçen çok sayıdaki kafatası sebebiyle, zeminin deformasyona uğratılıp, gömü alanı olarak kullanıldığı düşünülmüştür.

Müze kurtarma kazısı çalışanları, bölgenin en önemli manastırının çevresinde farklı yapılar bulunması gerektiğini düşünerek yakın çevrede sondajlar yapmışlardır. Kilisenin güney çevresinde mermer döşeme bir zemin, yapının 1.90 metre uzağında, batıya devam eden bir duvar ve iki basamaklı bir merdiven tespit edilmiştir. Bu kısımda çok fazla sütun parçası da ele geçmiştir. Yapının diğer dış kesimlerindeki kalıntılar göz önüne alınarak, kilisenin altında daha erken tarihli başka bir kiliseye ait olabilecek tuğla örgülü apsis duvarlarının varlığı ifade edilmiştir. Ayrıca geç dönemlerde yapının çevresinin basit duvarlarla çevrildiği tespit edilmiştir. Kilise bahçesinin güneydoğusunda ise, 2.30x1.53 metre boyutlarında, 1.70 metre yüksekliğinde bir tuğla fırını temizlenmiştir[24].

Buluntular

1995 yılının kuşkusuz en önemli buluntusu bema kemeri altında, dört parça halinde bulunan ve C. Mango'nun kayıp olduğunu bildirdiği Olympos (Uludağ) Archimandrite'si[25] Yohakim (Joachim)'in Grekçe yazılı mezar kitabesidir[26]. Mango bu yazıtın 30 Aralık 1196 yılına ait olduğunu ve Yohakim'in çevredeki tüm manastırların yöneticisi olduğunu belirtmiştir[27].

Aziz Aberkios Kilisesi kurtarma kazılarında ele geçen bir cam kandil, az rastlanan bir örnek olması açısından hayli dikkat çekicidir[28]. Bizans yönetimindeki ve etkileşimde bulunduğu yerleşimlerde yapılan kazılarda, bilinen yaygın formların dışında, İslami tarza yakın kulplu kandiller bulunmuştur. Anadolu'da Kuşadası Kadıkalesi buluntuları arasında görülen, açık zeytin yeşili bu tip bir kandil, ilk bakışta İslam kandillerini anımsatmaktadır. Ters konik boyunlu ve armudi gövdeli Ortaçağ üretimi Bizans kulplu kandilleri açısından alışılmadık bir form sahiptir. Kandil kulpları, alışıldık görüntünün aksine gövde üzerine değil boyun kısmına aplike edilmiş ve bir ucu aşağı doğru uzatılarak gövde üzerine yapıştırılmıştır[29]. Ayrıca Anadolu'da Pergamon[30] ve Anadolu dışında Korinth yerleşiminin özellikle Frank işgal tabaklarında (13.-14. yy), benzer kulp biçimleri ve cam ipi bezemeli kandiller bulunmuştur[31]. Bu tip kandiller üzerinde bulunan dalgalı cam ipi bezemelerin İslam kandilleri üzerinde sıklıkla kullanıldığı ancak Ortaçağ Bizans cam eserlerde de kendini gösterdiği bilinmektedir. Benzer örneklerin buluntu alanları değerlendirildiğinde, Bizans camcılığının kendine pek uzak olmayan Müslüman komşularının beğenilerinden izler taşıdığı açıkça görülür. Gözden kaçırılmaması gereken nokta; bu kandillerin İslam benzerlerinin birebir taklidi olarak değil, kültürel etkileşimler sonucunda Bizanslı ustaların yeni yorumlarla şekillendirdiği kandiller kaplar olduklarıdır[32]. Şişkin, küresel gövdeli, konik boyunlu, ağız çevresinden konik boyuna uzanan üç adet kulpu bulunan, Aberkios buluntusu cam kandilin İslam kandil formlarıyla benzerliği hemen dikkati çeker[33]. Yukarıda belirttiğimiz benzer örnekleriyle bir arada değerlendirildiğinde, Aberkios buluntusu cam kandilin, 9. yüzyıl yerine, 13. yüzyıla tarihlendirilmesi daha uygun görünmektedir.

Yayınlanmış diğer buluntu ise bir seramik tabaktır ve araştırmacılar tarafından 10. yüzyıla tarihlendirilmiştir[34]. Bu tabak, 8.-11. yüzyıllar arasında tarihlendirilen Bizans beyaz hamurlu mallara büyük benzerlik göstermektedir ancak alçak halka kaideli ve yayvan formlu olan tabağın ayrıntılı incelemesi yapılamamıştır[35].

---

[23] Özeren-Çorum 1997: 151.
[24] Özeren-Çorum 1997: 153-154.
[25] "Archimandrite" kelimesinin, ilk olarak 4. yüzyılda, Suriye'de manastırların erken döneminde (4-6. yy) kullanıldığı düşünülmektedir. Hegoumenos (bir manastırın en yetkili kişisi) kelimesiyle yakın anlamlıdır. İmparator Justinian döneminde hegoumenos terimi, "archimandrite" kelimesi yerine kullanılmaya başlanmıştır. Ancak "archimandrite" ifadesi, bazı büyük manastırların yöneticileri için, 10. yüzyıla kadar kullanılmıştır. 6. yüzyıl sonrasında, bu ifadenin bir şehir veya bölgenin manastır federasyonları yöneticileri için kullanıldığını düşünen araştırmacılar bulunmaktadır. Bu bağlamda, "archimandrite" kelimesinin, Athos ve Olympos gibi kutsal dağların protos'u, veya tek bir şehirde bulunan bir grup manastırın başındaki yetkili kişi için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Talbot 1991: 156.
[26] Özeren-Çorum 1997: 152.
[27] Mango 1968: 175-176.
[28] Özeren-Çorum 1997: 158, Res. 7.
[29] Çakmakçı 2012: 114.
[30] Schwarzer 2009: 108, Tafel 1: 47-48.
[31] William-Zervos 1993: 24, Fig. 6: 18-23, Pl.7: 18a, Pl.8: 20a-b, Pl.9: 19, 23.
[32] Çakmakçı 2012: 114.
[33] Benzer İslami cam kandil örneği için bk. Köroğlu 2004: 131. Ayrıca cam sanatındaki kültürel etkileşimler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Olcay vd.2007: 42-47.
[34] Özeren - Çorum 1997: 159, Res. 9.
[35] Diğer kazı buluntularına erişim imkanımız olmamıştır. Bu sebepten tabağın ölçüleri, bezeme özellikleri ve tarihlendirilmesinin değerlendirmesi yapılamamıştır. Beyaz Hamurlu Bizans Seramikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Wallis 1907. -Hayes 1992.

Aziz Aberkios Kilisesi kurtarma kazılarının buluntuları içinde, sadece iskeletler ayrıntılı bir değerlendirmeyle yayınlanmıştır. Bu çalışmada, Aberkios topluluğundan elde edilen veriler, diğer Anadolu topluluklarıyla karşılaştırılarak aralarında biyolojik akrabalık olanların saptanmasına yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Buluntular içindeki 27 farklı bireyin, tamamının erişkin ve farklı kafa ve yüz biçimlerine sahip oldukları, erkeklerin 166.7, kadınların 150.5 santimetreden daha uzun boylu oldukları saptanmıştır. Akdeniz'in kaba ve narin ırkıyla uyumlu olan Aberkios topluluğunun Topaklı, Klazomenai, Boğazköy, Panaztepe ve İznik topluluklarıyla yakınlığı ifade edilmiştir. Zaman ve mekan açısından en yakın topluluk olan İznik Roma Tiyatrosu topluluğuyla karşılaştırılan bireylerin, genel benzerlikler taşımalarına rağmen, kafa boyutları açısından farklılıklar gözlendiği de belirtilmiştir[36].

Aziz Aberkios Kilisesi'nin Osmanlı himayesi sonrasında, bölgedeki Yunan Hıristiyan Cemaati tarafından yeniden kullanıldığı 1652-1922 yılları arasında, kilisenin iç yüzeyleri freskolarla süslenmiştir. 17.-18. yüzyıllarda tamamlanmış olması gereken bu freskoların, günümüzde hiçbir sahnesi görülememektedir. Sadece pastoforium odalarının giriş kemerlerinde ve yan duvarlarında bazı kalıntılar mevcuttur. C. Mango tarafından belgelenen sahneler bugün mevcut değildir. Mango, kuzeybatı payesi üzerinde "Ferisi ve Vergi Görevlisi"[37] sahnesi ile ayakta duran iki azizin bulunduğu freskoyu belgelemiştir. Paye üzerindeki freskolar tamamen tahrip edilmiştir. Araştırmacı tarafından belirtilen diakonikonun bema geçişi üzerinde, bir madalyon içinde Aziz Thomas (Res. 12), kuzey duvarda Aziz Georgios resimleri ise büyük tahribata karşın hala seçilebilen yegane örneklerdir (Res. 13).

Sonuç olarak, günümüzde orijinal görünümüne has özelliklerinin bir kısmını hala koruyan Aziz Aberkios Manastır Kilisesi'nin, geçmişte yapılan araştırmaların sonrasında, kurtarma kazılarından elde edilen verileri birleştirerek yeniden değerlendirmeyi amaçladığımız bildirimizde, ne yazık ki kazı verileri değerlendirme kapsamına istenilen ölçüde alınamamıştır.

C. Mango'nun yazılı kaynaklara ve inşa tekniğine göre Komnenoslar dönemine (1081-1185) tarihlendirdiği Aziz Aberkios Manastır Kilisesi, oldukça karışık bir inşa tarihine sahip olan ancak Komnenos Dönemi yapıları içinde değerlendirilen, İstanbul'daki Khora Manastırı (Kariye Camii) kilisesine benzerlik gösterir. Bu kilisenin kubbesi de doğrudan payeler üzerine oturulmuştur. Daha çok 7. yüzyılda kullanılan bu plan tipinin, 12. yüzyılda yeniden popülerlik kazanıldığı yaygın görüştür[38]. Bugün ayakta duran yapının tarihlendirilmesine ilişkin başka bir değerlendirme yapma gereksinimi duyulmamaktadır. Ancak monografik yayın ve kazı verileri bir arada değerlendirildiğinde önemli bir nokta ilgi çekmektedir. C. Mango tarafından ayrıntıyla değerlendirilen yazılı kaynaklardan özellikle bir tanesi, en erken tarihli olan ve Aziz Aberkios'un hayatını anlatan kaynak, tekrar incelenmelidir. Mango, bu kaynağın farklı araştırmacılar tarafından yapılan okumalarında bir yanlışlık yok ise, manastırın, küçük bir ihtimalle de olsa, 8. yüzyılda var olabileceği ihtimalini belirtmiştir[39]. 1995 yılında yapılan kurtarma kazısında, kilisenin kuzey cephesinde, doğu-batı yönünde uzanan duvarlar ile prothesis önünde tuğla örgülü bir apsis bulunmuştur. Aynı çalışmada narteksin ön kesiminde de duvar kalıntıları tespit edilmiştir. Bu durumda, bugün ayakta olan kilisenin alt kotlarında bir yan nef veya şapelin varlığına ilişkin veriler bulunduğu sonucuna varılmaktadır. Kazı çalışmasında bu apsis dışında taş örgülü ikinci bir apsis daha tespit edilmiş ve bu apsisin yeni bulunan nefle ilişkisi bulunmadığı bilgisi de eklenmiştir[40].

Dolayısıyla Mango'nun belirttiği 9. yüzyıl başına ait olan yazılı kaynak ile kurtarma kazısında saptanan mimari ögeler göz önünde tutulduğunda, Aziz Aberkios Kilisesi'nin geçmişine yönelik pek çok sırrı olduğu ortaya çıkmaktadır. Kurtarma kazılarında, kilisenin alt zemininde varlığı tespit edilen iki apsis, çok büyük önem taşır. Eğer Mango'nun aktardığı yazılı kaynakta adı geçen kilise veya manastır Aberkios ise, bugün ayaktaki kilise yerine, yazılı metinde, 1995 yılında tespit edilen bu iki apsisten herhangi birinin ait olduğu kilise veya manastır işaret edilmiş olabilir. Yaptığımız ön incelemede, daha önce kazılmış olan kısımların yeniden bitki ve kısmen toprak altında kalması sebebiyle bir görsel elde edilememiştir. Büyük bir kısmı hala ayakta olan ancak kendi kaderine bırakılan bu manastır kilisesinin, kendi geçmişine ilişkin birçok yanıtı sakladığı açıktır. Bu yanıtların alınması için, yapı ve yakın çevresinde sistemli bir kazı yapılması gerektiği aşikârdır.

---

[36] Erdal 2000: 23-41.

[37] Luka incilinde aktarılan bir bölümdür (Luka 18: 9-14). İncil'de aktarıldığına göre, "Hz.İsa inançlarına çok güvenen kişilere şunu anlattı: İki adam dua etmek için tapınağa gitti. Biri Ferisiydi, öbürü ise gümrük vergisi topluyordu. Ferisi ayağa kalkıp kendi kendine şöyle dua etti: "Ey Tanrı, öbür insanlara, kapkaççılara, aldatıcılara, zina işleyenlere ya da gümrük vergisi toplayan şu adama benzemediğim için sana şükran duyuyorum. Haftada iki kez oruç tutarım. Tüm kazancımın yüzde onunu veririm." Gümrük vergisi toplayan adam ise uzakta durup gözlerini göğe kaldırmak bile istemedi. Yalnız göğsünü dövüyor, "Ey Tanrım, ben günahkâra acı!" diyordu. Size temin ederim ki, ilki değil ama bu adam evine doğrulukla donanmış biri olarak döndü. Çünkü kendini yükselten alçaltılacak, kendisini alçaltansa yükseltilecektir."

[38] Khora Manastır Kilisesi (Kariye Camii) tarihlendirilmesi için bk. Akyürek 1996: 21-27. -Mango 2006: 205-206.

[39] Mango 1968: 174.

[40] Özeren - Çorum 1997: 154.

KAYNAKÇA

Akyürek 1996	E. Akyürek, Bizans'ta Sanat ve Ritüel (İstanbul).
Bandy 2001	A. Bandy (trans.), "Heliou Bomon: Typikon of Nikephoros Mystikos for the Monastery of the Mother of God ton Heliou Bomon or Elegmon", Dumbarton Oaks Studies XXXV, Byzantine Monastic Foundaion Documents, Vol. 1 (Washington), 1042-1091.
Çakmakçı 2012	Z. Çakmakçı, "Kültürlerarası İletişim ve Etkileşim Açısından Ortaçağ Bizans Camcılığına Bakış", Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Dergisi 2/1, 107-132.
Erdal 2000	Y. S. Erdal, "Hagios Aberkios Kilisesi İskelet Topluluğunun Antropolojik Açıdan İncelenmesi", Belleten 64 (239), 23-41.
Hayes 1992	J. W. Hayes, Excavations at Saraçhane in İstanbul, Volume 2, The Pottery (New Jersey).
Köroğlu 2004	G. Köroğlu, Yumuktepe in the Middle Ages, Mersin Yumuktepe a Resappraisal (Lecce), 103-132.
Mango 1968	C. Mango, "The Monastery of St. Abercius at Kursunlu (Elegmi) in Bithynia", Dumbarton Oaks Papers Vol. 22, 169-176.
Mango 1983	C. Mango, "The Two Lives of St. Ioannikios and the Bulgarians", Harvard Ukranian Studies Vol.7, 393-404.
Mango 2006	C. Mango, Bizans Mimarisi, M. Kadiroğlu (çev.) (Ankara).
Mango - Ševcénko 1973	C. Mango – I. Ševcénko, "Some Churches and Monasteries on the Southern Shore of the Sea of the Marmara", Dumbarton Oaks Papers Vol. 27, 235-277.
Olcay vd. 2007	Y. U. Olcay – V. Bulgurlu – Ö. Çömezoğlu, "Lüks Üretimde ve Günlük Kullanımda Cam Sanatı", Kalanlar, 12. ve 13. yüzyıllarda Türkiye'de Bizans (İstanbul), 42-47.
Ötüken vd. 1986	Y. Ötüken – A. Durukan – H. Acun – S. Pekak, Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserker IV (Ankara).
Özeren - Çorum 1997	Ö. Özeren – B. Çorum, "Kurşunlu Hagios Aberkios Manastırı Kilisesi 1995 Yılı Temizlik ve Kurtarma Kazısı Çalışmaları", VII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 8-10 Nisan 1996, Kuşadası (Ankara),149-160.
Pekak 2000	S. Pekak, Trilye (Zeytinbağı) Fatih Camisi Bizans Kapalı Yunan Haçı Planı (İstanbul).
Ramazanoğlu 1995	M. Ramazanoğlu, "Eine Kleine Kirche in Bithynien", Actes (Pepragmenon) du IX. Congrés, Int. Des Studes Byzantin Salanique 1953 (Atina), 440-442.
Schwarzer 2009	H. Schwarzer, "Spätantike, byzantinische und islamische Glasfunde aus Pergamon, Late Antique/Early Byzantine Glass in the Eastern Mediteranean", E. Laflı (ed.), Colloqvia Anatolica et Aegaea – Acta Congressus Internationalis Smyrrnensis II (İzmir), 85-109.
Sevin 2013	V. Sevin, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I (Ankara).
Sullivan 1994	D. Sullivan, "Was Constantine VI Lassoed at Markellai?", Greek, Roman and Byzantine Studies 35, 287-291.
Sullivan 1998	D. Sullivan, "7. Life of St. Ioannikios", A. M. Talbot (ed.), Byzantine Defenders of İmages, Eight Saints' Lives in English Translation (Washington), 243-352.

Talbot 1991 — A. M. Talbot, "Archimandrite", Oxford Dictionary of Byzantium Vol. I, 156.

Vryonis 1961 — S. Vryonis, "St. Ioannicius The Great (754-846) and the 'Slavs' of Bithynia", Byzantion 31, 245-248.

Wallis 1907 — H. Wallis, Byzantine Ceramic Art, Notes on Examples of Byzantine Pottery Recently Found at Constantinople with Illustrations (London).

William - Zervos 1993 — C. K. Williams – O. H. Zervos, "Frankish Corinth: 1992", Hesperia 62 (1), 1-52.

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Aziz Aberkios Manastır Kilisesi, güneyden genel görünüm.

Resim 2: Kilisenin planı (Mango 1978: 171).

Resim 3: Kilisenin batı cephesi, dıştan görünüm.

Resim 4: Kilise içinden doğuya bakış.

Resim 5: Doğu cephe, dıştan görünüm.

Resim 6: Naos zemin kaplaması.

Resim 7: Prothesis giriş kapısı.

Resim 8: Prothesis kuzey duvarı.

Resim 9: Yıkılan apsis cephesinden batıya bakış.

Resim 10: Kilisenin kuzey cephesi, dıştan görünüm.

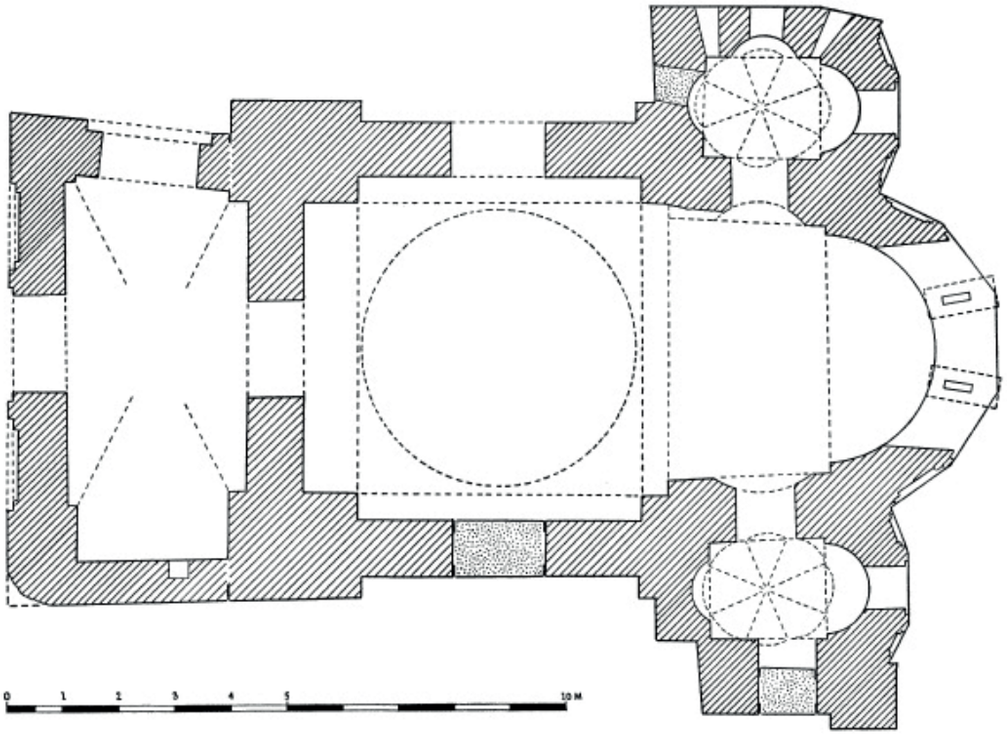
Resim 11: Diakonikon giriş.

Resim 12: Diakonikon girişi, Aziz Thomas freski.

Resim 13: Diakonikon, Aziz Gregorius freski.

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

KUZEY PROPONTİS'TE YÜZEY ARAŞTIRMALARI VE YENİ BULGULAR

Archaeological Surveys and New Findings in the North Propontis

Zeynep Koçel Erdem*

Öz

Tekirdağ Merkez ve Şarköy İlçeleri'nde 2008 yılından beri yürütülen "Tekirdağ Ganos Dağı Yüzey Araştırmaları"nda yerleşim ölçeğinden, kült alanlarına, nekropollerden kale ve savunma sistemlerine ve tekil buluntulara dek, birbirinden farklı karakter ve döneme ilişkin birçok kültür varlığı saptanmıştır. Özellikle önemli bir kutsal alanı barındıran Tekirdağ'daki kutsal Ganos Dağı'nın (Işıklar Dağı) çevre yerleşmeleri ile olan ilişkileri, yol ağları ve Güneydoğu Trakya'daki (Kuzey Propontis) iç kesim yerleşmelerinin karakterlerinin ve bölgedeki kutsal alanların araştırılmasını hedefleyen çalışma alanına, 2013 yılında Çanakkale Gelibolu Yarımadası da (Trakya Khersonesos'u) dahil edilmiştir.
Makalemizde, yeni bulguların ışığında bölgenin kültürel varlıkları ve bazı yeni tespitler genel olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Trakya, Tekirdağ, Gelibolu, Ganos, Propontis, Tümülüs, Kutsal Alan.*

Abstract

Tekirdağ Ganos Mountain Archaeological Survey, which is conducted since 2008 in Tekirdağ province and Şarköy district, many cultural assets related to different character and period from the settlement scale, cult areas, necropoleis to fortress and fortification systems and particular finds were identified. The research aims to investigate the relations of the sacred Ganos Mountain (Işıklar Dağı) which has a particularly important sanctuary with its environmental settlements of Tekirdağ, road networks and the characters of the interior settlements of the Southeastern Thrace (Northern Propontis) and the sanctuaries in the region. In 2013, the Gallipoli Peninsula of Çanakkale (Thrace Chersonesos) was included in this researched area.

In our paper, the cultural assets of the region in the light of new findings and some new detections will be evaluated in general.

Keywords: *Thrace, Tekirdağ, Gallipoli, Ganos, Propontis, Tumulus, Sacred Area.*

Giriş

Prehistorik Devirlerden beri yerleşilen, Apsinthiler, Dolonkhiler, Besler, Odrysler gibi çok çeşitli boylar halinde yaşamış olan ve genel olarak "Traklar" olarak adlandırılan topluluklara ve onların yanı sıra, Yunan, Roma halkları ve bir takım yerel topluluklara da ev sahipliği yapan Trakya toprakları halen bilinmezlerle doludur. Trakya'nın Bulgaristan ve Yunanistan topraklarında kalan kesimlerindeki araştırmaların çokluğuna karşılık Türkiye Trakya'sı çalışmaları oldukça yenidir.

Türkiye Trakyası'nın güneydoğusu, diğer bir deyişle Propontis'in kuzey kıyılarındaki yerleşmelerin antik kaynaklar ve bazı modern araştırmalar tarafından daha etraflıca tanınmasına karşılık[1], daha önce detaylı incelenmemiş olan iç kesimler ve özellikle Tekirdağ'daki kutsal Ganos Dağı (Işıklar Dağı) ve teritoryumunun araştırılması, yerleşmelerin topografya üzerindeki dağılımının belirlenmesi ve arkeolojik malzemeye dayalı olarak çeşitli niteliklerinin saptanması, 2008 yılından beri bu bölgede sürdürdüğümüz arkeolojik yüzey çalışmamızın çıkış noktası olmuştur[2].

Araştırma bölgesi sınırlarını kuzeyde Tekirdağ-İstanbul Karayolu, güneyde Marmara Denizi (Propontis), doğuda Tekirdağ Merkez İlçe, batıda ise Çanakkale Gelibolu Yarımadası ile sınır olan Kızılcaterzi Köyü oluşturmaktadır (Res. 1).

Araştırmamızda şimdiye kadar, tekil buluntulardan yerleşim yerlerine, nekropol alanları ve mezar tiplerinden savunma sistemlerine dek birbirinden çok farklı karakterde, yaklaşık üç yüze yakın kültür varlığının belgelenmiştir.

Saptamalarımız, Yerleşmeler, Kutsal Alanlar, Kale ve Savunma Sistemleri, Mezar Tipleri ve Nekropoller ve Tekil Buluntular ana başlıkları altında gruplanabilir.

Yerleşmeler:
Kıyı ve İç Kesim Yerleşmelerinin Özellikleri

Propontis kıyısındaki ilk yerleşmelerin, İÖ 8. yüzyıl so-

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Bomonti Yerleşkesi, İstanbul/Türkiye. E-posta: zerdem@gmail.com

[1] Sayar 1993: 153-173. -Archibald 1998. -Kurtuluş 2006. -Külzer 2008.

[2] "Tekirdağ Ganos Dağı Arkeolojik Yüzey Araştırması" Tekirdağ İli Merkez ve Şarköy İlçeleri ve köylerine yürütülmektedir. Araştırma bölgesine 2013 yılından beri de Çanakkale Gelibolu Yarımadası da (Trakya Khersonesos'u) dahil edilmiştir. Çalışma Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi öğretim üyeleri ve öğrencilerinden oluşan bir ekiple başkanlığımda yürütülmektedir. Araştırmamıza Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Başkanlığı ve Tekirdağ ve Çanakkale Müzeleri çeşitli ölçülerde katkı sağlamaktadırlar.

nundan itibaren başlayan koloni hareketi ile beraber, özellikle Yunanlı yerleşimciler tarafından kurulduğu yönündeki yaygın kanının aksine, Prehistorik Devirlere uzanmakta oldukları görülmektedir. Araştırma bölgesi genelinde, Prehistorik Devirlere ait buluntu veren höyüklerin sayısı Şarköy çevresinde, özellikle de Gelibolu Yarımadası sınırına doğru artmaktadır. Tarih öncesi höyükler Trakya'da çok yüksek tepeler şeklinde olmayıp genellikle tarım çalışmaları sonucu eritilip düzleştirilen alçak tepeler şeklindedir. Erken devirlerde iskan edilen bu tepelerin çoğunun da, daha sonrasında Roma Devri'ne kadar kullanıldığı yüzey bulgularından anlaşılmaktadır.

Araştırmamız sırasında saptadığımız Avşar Köy Çakıllar Mevkii yerleşmesi, bölgenin iç kesimlerinde yer alan ve çanak çömlek buluntularına dayanarak en erken Kalkolitik Devir'e tarihlenen bir alandır[3]. Şarköy'de Gölcük Köyü Yel Değirmeni Mevkii yerleşmesi ise, çeşitli taş aletler ve çok sayıda seramiğin ele geçtiği bir tarih öncesi yerleşmesidir.

Propontis kıyı yerleşmeleri genelde çok uzun süre ile iskan edilen yerleşimlerdir. Bu yerleşmeler arasında Bisanthe (Barbaros), Ganos (Gaziköy), Hora (Hoşköy), Peristasis (Şarköy) gibi Ksenophon ve Strabon gibi antik yazarların da söz ettiği yerleşmeler dışında, Paleor (Güzelköy-Melen), Şarköy Şenköy Bezirci Deresi Mevkii, Kızılcaterzi Fener Karadutlar ve Buruneren yerleşmeleri gibi antik adları bilinmeyen birçok yerleşme birimi de bulunmaktadır (Res. 2). Kıyı yerleşmelerinde karşımıza çıkan arkeolojik malzemeler iç kesimlere göre daha çoktur ve çeşitlilik göstermektedir. Örneğin seramik, cam, sikke, figürin, kandil benzeri küçük buluntular ile heykel parçası, yazıt ve mimari parçalar yerleşmelerin nitelik ve niceliklerini ortaya koymaktadır. Günümüzde çoğu alan modern yerleşimler tarafından iskan edilmiş ve modern yapılaşma altında kalmış durumdadır. Ayrıca, Trakya'da arkeolojik araştırmaların ve kazıların azlığı bu antik yerleşmelerin niteliklerinin az bilinmesinin nedenleri arasındadır.

Çok sayıda buluntu veren söz konusu bu kıyı yerleşmelerine karşılık, bölgenin iç kısımlarında Roma-Geç Roma ve Bizans Devri yerleşmelerin sayısı artmakta ve bölge genelinde çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunlar genellikle büyük ölçekli yerleşmeler değil, ancak kasaba, köy ya da çiftlik karakterindeki küçük çaplı kırsal birimlerden oluşmaktadır. Bu alanlardaki yüzey bulguları arasında özellikle yalın, kaba günlük kullanım seramikleri ile sigrafitto tekniğinde yapılmış sırlı Bizans Devri seramikleri oldukça fazladır ve bölgenin Bizans Devri'nde nerdeyse tümüyle iskan edildiğinin bir göstergesidir. Ancak bu kırsal ve küçük çaplı yerleşmeler dönemlerinde hiç de izole yaşam birimleri olmamışlar, tam aksine, bir yandan kıyıya yakınlıkları, diğer yandan da hemen kuzeyden geçen ve Roma Devri'nin çok önemli ana kara yolu olan Via Egnatia'ya yakınlıkları onları pek çok olanağa sahip kılmıştır. Oldukça geniş bir araziye yayılı Avşar Köy Çakıllar Mevkii'ndeki yerleşme ile Yeniköy Mermer'de belgelediğimiz yerleşme iç kesimlerde saptadığımız en önemli iki alandır. Mermer Höyük, özellikle yüzeyde ele geçen çok miktardaki sigillata seramikleri ile önemli bir Roma Devri yerleşmesidir[4] (Res. 3). Bu yerleşme çok yakınında yapımı süren Naip Barajı'nın tehdidi altındadır.

Gelibolu Yarımadası ise, bir yandan Propontis'e diğer yandan da Saros Körfezi'ne (Melas Kolpos) kıyısı olması nedeniyle, coğrafi bakımdan yerleşmeler için çok elverişli koşullara sahiptir. Ayrıca, Ege ve Marmara arasında yer alan konumu da bölgeyi stratejik açıdan son derece önemli kılmaktadır. Yarımadanın özellikle kıyılarında çok sayıda yerleşim kurulmuştur. Birçoğunun adı antik kaynaklarda da geçen yerleşmelerin kesin lokalizasyonları konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Tekirdağ Şarköy Bölgesi ile Gelibolu Yarımadası sınırında, yerleşmeler ve mezar tiplerinde kültürel bir süreklilik gözlenmektedir. Gelibolu Yarımadası'nın Propontis kıyılarında kurulan yerleşmeler, Tekirdağ-Şarköy kıyılarındaki yerleşimler gibi, yüzey malzemeleri daha bol olan ve Arkaik Devir'den Bizans'a kadar uzun süreli iskan gören alanlardır. Seramikler ışığında değerlendirildiğinde, özellikle Klasik - Hellenistik Devir malzemeleri Atina-Karadeniz ticaret hattı üzerinde yer alan tüm yerleşmelerde benzer özellikler göstermektedir. Roma Devri'ne ait çok sayıda nitelikli sigillata seramik de yoğun ticaret ağının devamlılığının göstergesidir[5].

Kutsal Alanlar (Kutsal Dağlar ve Kaya Kutsal Alanları)

Bölgede daha önceki yıllarda gerçekleştirilen çeşitli araştırma ve Tekirdağ Müzesi tarafından gerçekleş-

[3] Koçel Erdem 2010b: 84, Res. 2.
[4] Koçel Erdem-Tercan 2014: 44.
[5] Yüzey araştırma bölgesinden elde edilen Yunan ve Roma Devirleri seramiklerinin değerlendirileceği yayın çalışmaları devam etmektedir.

tirilen birkaç kurtarma kazısı, genellikle yerleşme ve mezar tiplerinin araştırılmasına (özellikle tümülüsler) odaklanmış olup, kutsal alan/kült merkezleri konusunda herhangi kapsamlı bir çalışma yapılmamış, buna karşılık bölge kültleri ve kutsal alanların varlığı başlıca antik kaynak, sikke, epigrafik malzemelere dayalı olarak yorumlanmıştır.

Araştırmamızda saptanan kutsal alanlar, öncelikle topografyaya bağlı olarak, alanların fiziksel şekillerine göre sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma çerçevesinde, dağ zirvelerinde ve bölgenin en yüksek tepelerinde konumlanan kutsal alanlar ile kayalık alanlar üzerinde ve çevresinde oluşturulmuş kutsal alanlar olmak üzere iki ana kategori saptanmıştır.

Dağ zirvelerinde yer alan kutsal alanlar arasında en önemlisi Tekirdağ'ın en yüksek noktası olan Ganos Dağı'nın zirvesi olan Kartaltepe/Bakacaktepe'dir (Res. 4). Dağların Traklar tarafından kutsal sayıldığı bilinmektedir[6]. Burası bir kutsal dağdır (Hieron Oros) ve adı antik kaynaklarda da geçen, bölgedeki en önemli kutsal alandır[7]. Bu dağ yakınında bulunmuş olan bir adak yazıtına dayanarak, burada "Ganea" adlı bir tanrıçanın kutsandığı anlaşılmaktadır[8].

Bu alanda Tekirdağ Müzesi tarafından 1984 yılında yapılmış olan, çok kısa süreli kurtarma kazısında ele geçen buluntular, özellikle seramik, figürin, fibula, pişmiş toprak ağırşaklar, Bulgaristan'daki Doğu Rodop Dağları kutsal alanları buluntuları ile benzerlik göstermektedirler[9]. Buluntular arasındaki en erken örnek, el yapımı pişmiş toprak bir erkek idolü olup, Demir Devri'ne tarihlenmektedir[10]. Hem bu kazı sırasında ele geçen ve Tekirdağ Müzesi'nde korunan, hem de araştırmamız sırasında ele geçen tüm buluntular alanın Demir Devri'nden Bizans Devri'ne kadar kullanıldığını işaret etmektedir.

Dağ zirvesi, aynı zamanda, antik kaynaklardan da bilindiği üzere, Klasik Devir'de (özellikle İÖ 4. yüzyılda) Trak boyları arasında özellikle en güçlüleri haline gelmiş olan Odrys Sülalesi krallarının savunma kalesi konumunu taşımıştır. Daha sonrasında da, Bizans'lı Palaiologoslar Dönemi'nde bir kale yerleşmesi olarak kullanılmıştır[11]. Alanda, kaleye ait savunma duvarı ve kapı yapılarına ait in situ taş bloklar gözlemlenebilmektedir. Tekirdağ Müzesi'nin kurtarma kazısı sırasında ele geçen buluntular arasında, metal objeler, çok sayıdaki taş gülle ve metal silah (ok ve mızrak uçları, kurşun sapan taşları) alanın savunma işlevini doğrulamaktadır.

Bölgedeki diğer önemli bir kutsal alan da, Tekirdağ'ın en yüksek ikinci tepesi olan Şarköy Dolucatepe üzerinde yer alan Apollon kutsal alanıdır. Burasını, hem yakınında yer alan Tepeköy'deki (antik adı Toronte?) eski kilisenin duvarında devşirme olarak kullanılan ve Apollon Torontenos'a adanmış bir adak yazıtına[12], hem de daha önceki yıllarda bu alanda bulunmuş iki mermer torso ile alanda tarafımızdan tespit edilen heykel ve stel parçaları ile seramik vs. türünde çeşitli buluntuya dayanarak, bir Apollon kutsal alanı olarak yorumlanmaktayız. Günümüzde çeşitli devlet kurumlarına ait radar, alıcı, baz istasyonu ve antenlerle kaplı olan bu tepede olasılıkla bir Apollon Tapınağı bulunuyor olmalıdır. Zira tanrı Apollon, antik çağda Troas Bölgesi'nde önemli ölçüde tapınım gören bir tanrıdır. Denizden de çok belirgin olarak gözlemlenen bu tepe, özellikle Çanakkale Boğazı'ndan Propontis'e girişte tüm görkemi ile göze çarpmaktadır. Dolucatepe üzerinde halen toprak kesitlerinde görülebilen ve Demir Devri'nden Roma Devri'ne kadar tarihlenen çok sayıda seramik, alanın uzun dönemler boyunca yoğun kullanımının bir göstergesidir.

Dolucatepe kutsal alanına ulaşan yol ağları ve sahil yerleşmeleri ile olan ilişkiler de incelenmiştir. Kutsal tepeye en yakın liman yerleşmesi olan Eriklice (Herakleia) limanında bulunan seramiklerin Dolucatepe'de ele geçen rastlanan seramikler ile bire bir örtüşmesi, kutsal alana çevre merkezlerden getirilen malların kıyıdaki bu liman yerleşmesinden Dolucatepe'ye taşındığını kanıtlamaktadır. Antik Çağ ticaretinin en önemli göstergesi olan amphoralar arasında Thasos, Herakleia Pontike, Sinope, Kos, Rhodos, Mende gibi merkezlerde üretilen amphoralara rastlanması, kutsal alana bu amphoralarla şarap taşındığını kanıtlamaktadır. Tüm bu buluntular bölgenin çevresi ile olan ticari ilişkilerini de ortaya koymaktadır[13].

[6] Theodossiev 2002: 325-329.
[7] Külzer 2009: 41-52.
[8] Theodossiev 1995: 371-384.
[9] Nekhrizov 2005: 153-158. -Zdravkova-Dimitrova 2006-2007: 493-507.
[10] Koçel Erdem-Tercan 2014: 69. Bu kurtarma kazısına ilişkin herhangi bir bilimsel rapor bulunmamaktadır. Tekirdağ Müzesi'nde korunan buluntular tarafımızdan yayına hazırlanmaktadır.
[11] Koçel Erdem 2010b: 91.
[12] Sayar 1998: 585-590.
[13] Koçel Erdem 2012: 74.

Ayrıca, Dolucatepe'de ele geçen çok sayıda kantharos ve kyliks türünde pişmiş toprak içki kabı parçaları da kutsal alanlarda çok önemli olan şarap sunularının belgeleridir. Ganos Bölgesi ve territoryumunda antik çağda olduğu gibi bağcılık ve şarap üretimi günümüzde de devam etmektedir[14]. Trakya'nın bereketli toprakları, bağcılık ve şarabın tanrısı olan tanrı Dionysos'un bu topraklarda neden çok saygı gördüğünü yadsınamaz bir biçimde ortaya koymaktadır.

Bölgede "kutsal alan" olarak nitelendirdiğimiz diğer alanlar ise, büyüklü küçüklü, alçak ve yüksek bir takım kayalar üzerinde, sunu çukurları, platformlar ve kanalların görüldüğü alanlardır[15]. Anadolu'da Friglere özgü ana tanrıça Kybele için oluşturulan açık hava kaya kutsal alanlarını hatırlatan bu tür alanlar, Türkiye Trakyası'nın kuzeybatısında, Istranca Dağları, Edirne ve Kırklareli çevresinde oldukça yaygındır[16]. Ancak çevrede çok fazla sayıda arkeolojik buluntu elde edilemediğinden, bu alanların hangi tarih aralığında kullanıldıkları konusu açıklık kazanamamaktadır. Çevrede ele geçen çok az sayıda Roma ve Geç Roma Devri seramikleri ise, bu alanların bu devirlerde de kullanılmış olduklarının göstergesidir.

Ayrıca bu alanlarda gerçekleştirilen kült uygulamalarının şekli konusunda da bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Güneş gibi doğa güçlerine ve çeşitli doğa varlıklarına tapan Traklar, yayıldıkları topraklardaki yerel tanrılar ile Yunan ve sonrasında Roma tanrılarını da inanç dünyalarına almışlardır. Ayrıca, bir takım göksel varlıkları, ay ve yıldız hareketlerini izleyerek astronomik ve astrolojik gözlemler yaptıkları bilinmektedir[17]. Böylelikle karmaşık bir pantheon (tanrılar dünyası) ortaya çıkmıştır[18].

Şarköy Kapıkaya/Harmankaya/Kiraztarla Mevkii'lerinde[19] ve Gelibolu Yarımadası Yeniköy Arıtaşı Mevkii'nde saptadığımız, her ikisi de geniş bir vadi içerisinde yer alan bu tür alanlar kayalıklar üzerinde oluşturulan kült alanlarına örnektir (Res. 5).

Arazi şekillerine göre yine birer kutsal alan olarak kullanıldığını düşündüğümüz diğer alanlar ise, Şarköy Yazır İzkayalar Mevkii'nde, Şarköy Palamut Köyü'nde ve Şarköy Sufunya Mevkii'lerinde saptanmıştır. Ancak bu alanlarda arkeolojik küçük buluntu yok denecek kadar azdır ve yüzey bulguları genelde amorf ve sağlıklı tarihleme vermeyen birkaç seramik parçasından oluşmaktadır. Bu nedenle alanlarının işlevlerinin anlaşılabilmesi amacıyla daha detaylı araştırmalara gereksinim vardır[20].

Savunma Sistemleri

Ganos Bölgesi'nin boğazlardan Marmara'ya geçişi sağlayan bir bölge oluşu, sahilden iç kısımlara ulaşan yol ağına sahip oluşu, bir yandan Gelibolu Yarımadası (Trakya Khersonesos'u) ile olan ilişkiler, diğer yandan da Saroz Körfezi yoluyla Ege ile olan bağlantılar dolayısıyla stratejik önemi büyüktür. Bu nedenle hem kıyılarda, hem de iç kesimlerde kale yerleşmeleri ve bunlarla bağlantılı savunma sistemlerine (ön karakollar) önem verilmiştir.

Bölgenin en önemli kaleleri arasında, bugün çok az bir kısmı kalabilmiş Bisanthe (Barbaros) kıyı kalesi, iç kısımlarda Geç Antik Devir'e ait kalıntılarıyla kısmen iyi durumda kalabilmiş olan Naip Kalesi, Odrys Sülalesi krallarından Kral Kersobleptes'in, Büyük İskender'in babası olan Makedonya'lı kumandan II. Philippos'un saldırılarından kaçarak sığındığı Kartaltepe/Bakacaktepe Kalesi (ki aynı zamanda öncesinde bir kutsal alandır), yine tepelerde yer alan Beyoğlu Kalesi, Saros Körfezi'ne ve buradan gelen yollara hakim Cintepe/Cinbasar Tepe Kalesi ve kıyıya hakim Şarköy Sufunya Kalesi sayılabilir.

Şarköy Sufunya Kalesi araştırmalarımız sırasında ilk defa tespit edilen bir kale yerleşmesi olup, Propontis'e hakim yüksek bir sırt üzerinde konumlandırılmıştır[21]. Tepe üzerinde, doğal taşlarla kuru duvar tekniğinde örülen savunma duvarına ait in situ kalıntılar görülebilmektedir (Res. 6). Burası, yüzeyde ele geçen çok sayıdaki seramiklerin niteliği ve konumu açısından Kartaltepe/Bakacaktepe Kalesi gibi öncesinde bir kutsal alan, sonrasında da Ksenophon'un Anabasis'te söz ettiği Propontis kıyılarını koruyan Trak kalelerinden biri olmalıdır.

Bölgede genelinde değerlendirildiğinde, Propontis'e hakim konumda olan, aynı zamanda da hem deniz

[14] Günsenin 1992: 193-201.
[15] Koçel Erdem 2015: 48 vd.
[16] Beksaç 2007: 183-201. -Sivas 2007: 77-140.
[17] Stoev-Muglova 2003: 323-334.
[18] Koçel Erdem 2015: 42.
[19] Koçel Erdem 2014b: 446.
[20] Tekirdağ Ganos Dağı ve çevresindeki kutsal alanların, 2015 yılında gerçekleştirdiğimiz TÜBİTAK projesi kapsamında detaylı olarak araştırılmıştır. Ayrıca Ganos Bölgesi kutsal alanlarına ilişkin, XI. Uluslararası Trakoloji Kongresi'nde sunulan "Sacred Areas in the Surroundings of Ganos Mountain" (Ege Yayınları) ile Uluslararası Avrupa Arkeologlar Birliği (EAA) Toplantısı'nda sunulan "The Cult Places in Northern Propontis" (Cambridge Scholars Publishing) adlı bildiriler makale şeklinde yayına teslim edilmiştir.
[21] Koçel Erdem 2013: 57, Res. 8-9-10.

hem de iç kesimlerden gelen yolları kontrol eden kalelerden günümüze kalanlar, genellikle Geç Antik Devir'e ait harçlı duvar örgüleri ile çevrelerindeki sırlı ve kaba seramiklerdir. Ancak stratejik öneme sahip bu kontrol noktaları ve kaleleri kuşkusuz daha erken devirlerden beri de savunma/gözetleme işlevleri ile var olmuş olmalıdır.

Mezar Tipleri ve Nekropol Alanları

Trakya'nın karakteristik mezar tipi, tüm Trakya'da çok yaygın görülen tümülüs tipi mezarlardır. Bölgede tekil tümülüsler dışında, birkaç tümülüsün yan yana konumlandırılarak oluşturulduğu "tümülüs nekropolleri", Oruçbeyli, Beyoğlu, Tatarlı ve Ormanlı ve Gölcük Köyleri çevrelerinde saptanmıştır.

Mezar tipleri arasında Şarköy Yeniköy Akalan Mevkii'nde tespit edilen, doğal kayaya oyulmuş, içi klineli, arkoslumlu Roma Devri mezarı, Tekirdağ-Şarköy Bölgesi'nde saptadığımız tek örnektir[22]. Bu örnekten yola çıkarak, Gelibolu Yarımadası tarafına doğru genişlettiğimiz araştırmalar sırasında, Koruköy civarında üç adet tümülüs (Koruköy köy içerisindeki tümülüs, Koruköy Kekliktepe Tümülüsü ve Koruköy Çıraktepe Tümülüsü) incelenmiştir[23]. Bu tümülüsler aynen Yeniköy Akalan mezarında olduğu gibi, kayaya oyulmuş -ancak kaya zeminine oyulu tip değildir- bir kaya mezarı üzerine toprak yığılarak oluşturulmuş şekilleri ile Türkiye Trakyası'nda ilk defa tespit edilen bir tümülüs türüdür[24]. Dromoslu, iki odalı ve klineli tümülüslerin içleri çok karıştırılmış olduğundan herhangi bir buluntu elde edilmemiş, çevrede ise çok az amorf Roma Devri yalın seramik parçaları ele geçmiştir (Res. 7).

Tümülüs mezarlar dışında, bölgede antik çağ boyunca kullanılmış olan çok sayıda mezar tipi bulunmaktadır. Örneğin bölge yakınında yer alan ve önemli bir mermer ocağına sahip Prokonnesos'ta (Marmara Adası) Roma Devri'nde üretilen mermer lahitler ile bu lahitlere ait parçalar bölgenin her yerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır[25].

Şenköy Yağcılı Çiftlik Nekropolü ve Gelibolu Yülüce Nekropolleri, kist mezar, lahit mezar gibi çeşitli mezar tiplerinin bir arada görüldüğü büyük nekropol alanlarıdır. Gelibolu Evreşe Taşağıl Nekropolü ise, yol çalışması sırasında iş makinaları tarafından tahrip edilen, taş levhalarla çevrelenmiş kist (sandık) mezarların saptandığı bir Roma Devri nekropolüdür. Bölgede tespit ettiğimiz diğer nekropol alanları ise, çoğunlukla Bizans Devri'ne tarihlenen nekropol alanlarıdır. Arazilerin genellikle tarım amaçlı tesviyesi sonucu ortaya çıkan bu antik mezarlıklarda, insan kemikleri, pişmiş toprak kavisli mezar kapak parçalarına ait çok sayıda parça ve sırlı seramiklere ait parçalar ortalığa dağılmış haldedir[26].

Tekil Buluntular

Araştırmamız sırasında çeşitli arazilerde rastlanan, köylerdeki çeşitli yapılarda, mezarlıklarda devşirme olarak kullanılan, mermer sütun parçaları, kaideler, çeşitli mimari elemanlar, yazıtlar vs. oluşturduğu tekil buluntular arasında, bölge genelinde Bizans Devri'ne ait mimari parçalar çoğunluktadır.

Yine çeşitli arazilerde yüzeyde rastlanan Dardanos, Parion, Kyzikos, Konstantinopolis darbı Yunan ve Roma Devri sikkeleri de bölgeler arası ilişkilere dair diğer önemli küçük buluntulardır[27].

Bölgedeki Diğer Kültürel Değerler

Tekirdağ-Şarköy Bölgesi, yalnızca arkeolojik kültür varlıkları ile değil, Naip Şelalesi ve Sufunya Vadisi gibi flora ve faunasıyla olağanüstü güzelliklere sahip doğal alanları ile, ayrıca, Uçmakdere, Yeniköy, Gaziköy, Hoşköy gibi yerleşmelerdeki eski taş ve ahşap evleri, kaldırım taşlı eski sokak dokuları, çeşme ve eski camileri ile; ayrıca 1930'lu yıllara kadar bölgede varlığını sürdüren Rum yerleşmelerinin izlerini taşıyan Eriklice Kilisesi ve Hoşköy Manastırı gibi anıt yapılar ile farklı kültürel zenginlikleri de barındırmaktadır[28]. Bölgenin "kutsallık" vasfının, Ortaçağ'da inşa edilen çok sayıda manastırla yaşatılmış olduğu ve Tekirdağ-Şarköy Bölgesi'nin bu devirde bir manastırlar bölgesi haline geldiği söylenebilir.

Trakya'da çok yoğun olarak sürdürülen tarım çalışmaları, kıyı bölgelerindeki yapılaşma, yol yapımı, yanı sıra hiçbir zaman hız kesmeyen kaçak kazılar bölgeyi gün geçtikçe hızla tahrip etmektedir. Bu nedenle büyük önem taşıyan belgeleme çalışmalarına önümüzdeki yıllarda da devam edilecektir.

[22] Koçel Erdem 2013: 58, Res. 11.
[23] Koçel Erdem 2014b: 447 vd., Res. 10-11.
[24] Bu tümülüslere ilişkin araştırmalarımız ve yayın çalışmamız devam etmektedir.
[25] Koçel Erdem 2010c: 72, Res. 10.
[26] Koçel Erdem 2014a: Res. 13.
[27] Koçel Erdem-Tercan 2014: 47.
[28] Koçel Erdem-Tercan 2014: 58.

KAYNAKÇA

Archibald 1998	Z. H. Archibald, The Odrysian Kingdom of Thrace Orpheus Unmasked (Oxford).
Beksaç 2007	E. Beksaç, "Kuzeybatı Anadolu ve Trakya'da Erken Kültistik Kaya (Kaya Oyma ve Megalit) Anıtları ve Kült Alanları Projesi: Edirne ve Kırklareli İlleri 2005 Yüzey Araştırması", AST 24/1, 183-201.
Danov 1976	C. Danov, Altthrakien (Berlin).
Fol 2007	V. Fol, Rock Topoi of Faith in the Eastern Mediterranean and in Asia Minor During the Antiquity, Studia Thracica 10 (Sofia).
Günsenin 1992	N. Günsenin, "Ganos: Centre du production d'Amphores a l'Epoque Byzantine", Anatolia Antiqua / Eski Anadolu II, 193-201.
Koçel Erdem 2009	Z. Koçel Erdem, "Preliminary Report of the Tekirdağ Ganos 2008 Survey", Anatolia Antiqua / Eski Anadolu XVII, 411- 426.
Koçel Erdem 2010a	Z. Koçel Erdem, "Tekirdağ Ganos 2009 Survey", Anatolia Antiqua / Eski Anadolu XVIII, 305-320.
Koçel Erdem 2010b	Z. Koçel Erdem, "Tekirdağ Ganos Dağı Araştırmaları, 2008", AST 27/2, 79-107.
Koçel Erdem 2010c	Z. Koçel Erdem, "Tekirdağ Şarköy'ün Arkeolojik Değerleri", A. Orak - E. Bahar (eds.), Tekirdağ İli Şarköy İlçesi Değerleri Sempozyumu (Tekirdağ), 61-72.
Koçel Erdem 2011	Z. Koçel Erdem, "Tekirdağ Ganos Dağı 2009 Yüzey Araştırması", AST 28/2, 385-408.
Koçel Erdem 2012	Z. Koçel Erdem, "Tekirdağ Ganos Dağı Arkeolojik Yüzey Araştırması 2010 Yılı Çalışmaları", AST 29/3, 71-93.
Koçel Erdem 2013	Z. Koçel Erdem, "Tekirdağ Ganos Dağı Arkeolojik Yüzey Araştırması 2011 Yılı Çalışmaları", AST 30/1, 51-68.
Koçel Erdem 2014a	Z. Koçel Erdem, "Tekirdağ Ganos Dağı Arkeolojik Yüzey Araştırması 2012 Yılı Çalışmaları", AST 31/1, 313-332.
Koçel Erdem 2014b	Z. Koçel Erdem "Tekirdağ Merkez ve Şarköy İlçeleri ile Gelibolu Yarımadası (Trakya Khersonesos'u) Yüzey Araştırması 2013 yılı Çalışmaları", AST 32/1, 437-460.
Koçel Erdem – Tercan 2014	Z. Koçel Erdem - S. Tercan, Ganohora'nın İzleri. Tekirdağ Ganos Dağı Arkeolojik Yüzey Araştırması, Arkeolojik Araştırma ve Fotoğraf Sergisi (İstanbul).
Koçel Erdem 2015	Z. Koçel Erdem, "Traklarda Kült Törenleri", Navisalvia Sina Kabaağaç'ı Anma Toplantısı 2013, Toplumlar, Adetler, Törenler (İstanbul), 40-70.
Kurtuluş 2006	İ. H. Kurtuluş, Tekirdağ, Mürefte-Şarköy Kıyı Şeridi Monografisi (İstanbul).
Külzer 2008	A. Külzer, Ostthrakien (Europe), TIB 12 (Wien).
Külzer 2009	A. Külzer, "Das Ganos-Gebirge in Ostthrakien (Işıklar Dağı)", P. Soustal (ed.), Heilige Berge und Wüsten: Byzas und Sein Umfeld (Wien), 41-52.
Nekhrizov 2005	G. Nekhrizov, "Cult Places of the Thracians in the Eastern Rhodope Mountains (End of the 2nd-1st Millenium BC)", J. Bouzek - L. Domaradzka (eds.), The Culture of Thracians and Their Neighbours, Proceedings of the International Symposium in Memory of Prof. Mieczyslaw Domaradzki, with a Round Table Archaeological Map of Bulgaria (Oxford), 153-158.

Sarıkaya 2009 — B. Sarıkaya, Epigrafik Buluntular Işığında Trakya'da Kültler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Edirne).

Sayar 1993 — M. H. Sayar, "Doğu Trakya'da Epigrafi ve Tarihi-Coğrafya Araştırmaları", AST 10, 153-173.

Sayar 1998 — M. H. Sayar, "Weichung für Apollon Torontenos", U. Peter (ed.), Stephanos Nomismatikos. E. Schönert-Geiss zum 65. Geburtstag (Berlin), 585-590.

Sivas 2007 — T. T. Sivas, "Batı Frigya'da Frig Yerleşmeleri ve Kaya Anıtlarının Araştırılması. Survey of Phrygian Settlements and Rock-Cut Monuments in Western Phrygia", H. Sivas (ed.), Friglerin Gizemli Uygarlığı - The Mysterious Civilization of the Phrygians (İstanbul), 77-140.

Stoev - Muglova 2003 — A. Stoev - P. Muglova, "An Archaeoastronomical Investigation of the Harmankaya Rock-Cut Megacomplex in the Region of Dolna Chobanka Village, Momchilgrad Municipality", Thracia 15, 323-334.

Theodossiev 1995 — N. Theodossiev, "The Sacred Mountain of the Ancient Thracians", Thracia 11, 371-384.

Theodossiev 2002 — N. Theodossiev, "Mountain Goddesses in Ancient Thrace: The Broader Context", Kernos 15, 325-329.

Zdravkova-Dimitrova 2006-2007 — Y. Zdravkova-Dimitrova, "From Late Bronze to Early Iron Age-Thracian Sanctuaries in the East Rhodopi Mountain-Bulgaria", Anados 6/7, 493-507.

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Araştırma Bölgesini ve bazı saptamaları gösteren harita.
Resim 2: Ganos (Gaziköy) Akropol.
Resim 3: Mermer Höyük seramikleri.
Resim 4: Kartaltepe/Bakacaktepe(Hieron Oros) Kutsal Alanı.
Resim 5: Şarköy Harmankaya kaya kutsal alanı. Sunu çukuru.
Resim 6: Şarköy Sufunya Kalesi, duvar.
Resim 7: Koruköy içerisindeki tümülüs.

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

TLOS ANTİK KENTİ VE TERİTORYUMU PREHİSTORİK YERLEŞİMLERİ

Prehistoric Settlements of Tlos Ancient City and its Territory

Taner Korkut*, Gül Işın, Turan Takaoğlu***, Bilsen Özdemir******

Öz

Likya Bölgesi sahip olduğu tarihi ve doğal zenginlikleriyle Anadolu uygarlıkları içerisinde önemli bir konuma sahiptir. Tarihçi Herodot Likyalıların Girit'ten göç ettiğini belirtmiştir. Homeros İlyada Destanı'nda Likya ordusunun Troya savaşları esnasında Sarpedon ve Glaukos önderliğinde Akhalara karşı kahramanca mücadelesini anlatır. Ayrıca hem Hitit tabletleri hem de Mısır hiyeroglifl erinden Likyalıların Kadeş Savaşı'nda Hititlerin yanında savaştıkları da bilinmektedir. Likya halkının Demirçağ öncesinde bu topraklardaki varlığı yakın zamana kadar arkeolojik buluntularla belgelenememiştir. Böylece kendilerine özgü bir dili ve sanatı olan Likyalıların tarihsel geçmişi hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Tlos Antik Kenti ve yakın çevresindeki Tavabaşı - Girmeler mağaralarında yapılan araştırmalar Likya Bölgesi'ndeki yaşamın Hititler zamanından daha önce başladığını göstermiştir. Tlos Antik Kenti merkezinde yürütülen kazı çalışmaları esnasında Kalkolitik Dönem ve Tunç Çağı'na ait yerleşim kalıntılarına ulaşılmıştır. Girmeler Mağarası önünde tespit edilen höyükteki en erken yerleşim katmanı seramiksiz Neolitik Dönem'e tarihlenmektedir. Tavabaşı Mağaraları da benzer şekilde Neolitik Dönem'den itibaren bölge insanının sosyal yaşam detaylarını içeren arkeolojik veriler sunmaktadır. Mağaraların dış yüzeylerinde bulunan farklı ikonografideki kaya resimleri prehistorik dönemlere ait Tavabaşı yerleşiminin önemli kanıtlarındandır.

Anahtar Kelimeler: *Likya Bölgesi, Tlos Antik Kenti, Girmeler Mağarası/Höyüğü, Tavabaşı Mağarası, Prehistorik Yerleşim Alanları.*

Abstract

Lycia is a prominent region among the Anatolian Civilizations with its history and nature. Historian Herodotos reports that the Lycians had immigrated from Crete. Homeros describes the heroic warfare of the Lycian army lead by Sarpedon and Glaukos during the Trojan War. Further, it is also known through both the Hittite tablets and the Egyptian hieroglyphs that the Lycians were allies of the Hittites during the famous Battle of Kadesh. Until recently, the existence of Lycians in this area before the Iron Age had not been verified with archaeological evidence, and consequently various opinions had emerged about the historical background of the Lycians who had their own language and art. Studies at Tlos, and the nearby caves of Tavabaşı – Girmeler revealed that life in this area had actually begun long before the Hittite period. Excavations carried out at the centre of the ancient city of Tlos revealed Chalcolithic and Bronze Age ruins. The earliest settlement of the mound located in front of the Girmeler Cave dates back to Aceramic Neolithic period. The Tavabaşı Cave also provides archaeological data about the social human activity in this area from the Neolithic Period onwards. The iconographically diverse rock paintings on the outer walls of the caves are among the important evidences of this prehistoric Tavabaşı settlement.

Keywords: *Lycia Region, Tlos Ancient City, Girmeler Cave/Mound, Tavabaşı Cave, Prehistoric Settlements.*

Muğla İli'ne bağlı Seydikemer İlçesi'nin yaklaşık 15 km güneydoğusundaki Yaka Köyü sınırları içerisinde kalan Tlos Antik Kenti[1], savunmaya elverişli dağlık arazi yapısı ve Eşen Vadisi'ne hâkim konumuyla öne çıkan önemli Likya Bölgesi yerleşimlerindendir (Res. 1). Akdağlar'ın sarp yamaçlarında başlayan tarihi yerleşim alanı batı yönde Eşen Nehri'nin getirdiği alüvyonlarla oluşmuş vadi düzlüğüne kadar ulaşır. Ayrıca güney yönde kalan Saklıkent Kanyonu ile kuzeybatıda bulunan Seydikemer İlçesi antik kentin egemenlik sınırlarını çizer. Tlos Antik Kenti'nin komşuları arasında kuzeyde Araxa, kuzeydoğuda Oinoanda, kuzeybatıda Kadyanda, güneyde Xanthos, güneybatıda Pınara ve batıda Telmessos şehirleri yer almaktadır (Res. 2).

Eski Yunan mitoslarına göre her antik kentin bir kuruluş efsanesi ve bir de kurucu kahramanı bulunmaktadır. Tlos'un kuruluş efsanesinde kent adının Tremiles ile Praxidike'nin dört oğlundan biri olan "Tloos"dan geldiğine inanılmaktadır. Ve hatta Pinaros, Xanthos ve Kragos'un da onun kardeşleri olduğu kabul edilmektedir. Ancak Tlos isminin Hellenler'le hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır. Tlos kent adı Likçe bir ifade olan "Tlawa"

* Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Antalya/Türkiye. E-posta: tkorkut@akdeniz.edu.tr
** Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Antalya/Türkiye. E-posta: gulisin@akdeniz.edu.tr
*** Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Çanakkale/Türkiye. E-posta: takaoglu@comu.edu.tr
**** Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Nevşehir/Türkiye. E-posta: bilsenercan@gmail.com

[1] Genel olarak Tlos Antik Kenti için bk.: Korkut 2016.

kelimesinden türetilmiştir. Tlawa ismi ise, İÖ 15. yüzyıldan itibaren Hitit metinlerinde sıklıkla karşılaştığımız Lukka toprakları içerisindeki "Dalawa" yerleşimi ile özdeştir[2]. Dalawa isminin geçtiği Hitit kaynakları arasında Konya-Yalburt'da bulunan ve üzerinde büyük Hitit kralı IV. Tuthaliya'nın Lukka Ülkesine düzenlediği seferin anlatıldığı açık hava tapınağı ortostatları büyük önem taşımaktadır. Söz konusu ortostatlardan 14. ve 15. bloklar üzerinde: "Dalawa Ülkesi'ne indim. Dalawa Ülkesi'nin kadınları ve çocukları önümde eğildiler. Erkeklerini beraberimde götürdüm. Öküzleri ve koyunları boldu", ifadesi okunmaktadır[3]. Yalburt hieroglif yazıtlarından ayrıca tüm Likya Bölgesi'nin Büyük Hitit Krallığı dönemindeki varlığı ve Hititlerle olan yakın ilişkisi açıkça okunmaktadır.

Yazılı belgelerde Tlos için belirleyici olan Hitit Dönemi yerleşim antik kentte ele geçen arkeolojik buluntularla da desteklenmektedir. Özellikle Geç Tunç Çağ'a tarihlenen buluntular arasında taş balta ve küçük el aletleri ile farklı formlar gösteren bronz baltalar, hançer ve ok uçları öne çıkmaktadır[4]. Bunlardan başka Stadyum düzlüğündeki kazılar esnasında mimari bir konteks ile birlikte gün ışığına çıkartılan seramikler de bu dönemin habercilerindendir.

Tlos'da yaşayan ilk insanların geçmişi hem kent merkezinde gerçekleştirilen kazılarda ele geçen arkeolojik veriler, hem de Tlos teritoryumunda yer alan Arsa ve Girmeler mağara/höyük buluntuları ışığında Hititler zamanından çok daha öncesine geri gitmektedir. Tlos akropolünde sürdürülen kazılar esnasında herhangi bir mimari konteks ile bağlantısı henüz tespit edilemeyen radyolarit ve obsidiyenden üretilmiş mikrolitler (Res. 3) ele geçmiştir[5]. İki farklı form altında değerlendirilen bazalt taş balta örnekleri (Res. 3) ise akropoldeki diğer prehistorik buluntu grubunu oluşturur. Akropolün doğu eteğindeki Stadyum düzlüğünde gerçekleştirilen kazı çalışmaları farklı noktalardaki doğal kaya oluşumlarına entegre edilmiş mimari yapı kalıntılarının varlığını göstermiştir. Söz konusu yapı kalıntıları arasında çok sayıda seramik parçasının (Res. 4) yanında çakmaktaşı ve obsidiyenden yapılmış mikrolitler ile çakmaktaşı çekirdekler (Res. 5) bulunmuştur[6]. Günışığına çıkartılan seramik parçaları iki ana grup altında değerlendirilir. İlk grubu kabaca işlenmiş, bol katkılı ve düşük ısıda fırınlanmış farklı formlar gösteren seramik örnekleri oluşturur. İkinci gruptaki seramikler ise yüksek ısıda fırınlanmış olup ince cidarlı, bol kum ve kireç katkılıdır. İlk grupta değerlendirilen seramik formları Kalkolitik ve Tunç Çağlarında yaygın olarak kullanılmış, benzerlerine Tavabaşı ve Girmeler yerleşimlerinde de rastlanılmıştır. İkinci grup seramikler ise Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağ'da yaygın kullanılan monokrom seramik örnekleridir. Mikrolit el aletlerinin üretiminde genelde yerel radyolarit ve çakmak taşının kullanıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca obsidiyenden imal edilmiş mikrolit örnekleri de ele geçmiştir. Obsidiyen mikrolitlerin üretiminde hem Melos hem de Orta Anadolu obsidiyeni tercih edilmiştir. Bunlardan başka taş balta örnekleri ile faklı ölçülerdeki havanlar ve süs eşyaları gibi diğer buluntular da stadyum düzlüğündeki kazılar esnasında ele geçmiştir (Res. 6). Diğer yandan stadyum zemininde yapılan kazı ve araştırmalar esnasında Erken Demir Çağ, Geometrik ve Arkaik Dönem gibi farklı yerleşim katmanlarına ulaşılmıştır. Bahsi geçen dönemlere ait mimari kalıntıların yanında farklı tipolojide seramik gibi arkeolojik buluntular da gün ışığına çıkarılmıştır. Böylece bu düzlüğün stadyum alanına dönüştürülmeden önce Tlos'un erken dönemlerine ait yerleşiminin merkezini oluşturduğu kesinlik kazanmıştır.

Girmeler Mağarası Tlos Antik Kenti'nin kuşbakışı yaklaşık 5 km kuzeybatısında yer almaktadır (Res. 7). Likya Bölgesi'nde bilinen az sayıdaki prehistorik yerleşimden biri olan Girmeler Mağarası, Eşen Vadisi kıyısındaki bir tepenin batı yüzünde konumlanmıştır[7]. Mağara yerleşimi her biri görkemli ayrı girişi bulunan iki farklı galeriden oluşmaktadır. Doğu yönde yer alan ve A mağarası olarak adlandırılan kısmın giriş açıklığı 16 m olup iç derinliği yaklaşık 40 metredir. Tek bir ana mekândan oluşan ön alanın arka kısmında, kaya kütlesinin içine doğru ilerleyen yaklaşık 100 m uzunluğunda bir koridor daha uzanmaktadır. Batı yöndeki B mağarası yaklaşık 150 m uzunluğundadır. Ortada dar bir geçitle birbirine bağlanan iki ayrı koridor şeklindeki mağaranın içinde, bu koridora yanlardan birleştirilen oda niteliğinde mekânlar da bulunmaktadır. Ön giriş açıklığı 10 m olan mağaranın iç genişliğinde farklılıklar görülmekle birlikte, en geniş noktası 15 metreye kadar ulaşır. Ayrıca mağaranın arka kısmında, ikinci bölüme giriş sağlayan 7.5 m genişliğinde başka bir açıklık daha yer almaktadır. Her iki mağaranın batı yö-

[2] Carubba 1993: 11-25.
[3] Poetto1993: 70-74, Lev. 20.
[4] Bronz balta, hançer ve ok uçları için bk.: -Przeworski 1939: 30-49, Lev. IX, 8-10. -Stronach 1957: 89-125. Kazılar esnasında ele geçen taş balta ve küçük el aletleri için bk.: -Korkut 2016: 18-21.
[5] Korkut 2012: 458-459, Res. 7.
[6] Korkut 2013: 192-193, Res. 9-10.
[7] Girmeler Mağara/Höyük yerleşiminin dört farklı noktasında 2010 yılından itibaren kazı ve araştırmalar yürütülmektedir, bk: -Korkut 2012: 463-464, Res. 12-13. -Korkut 2014: 108-109, Res. 8-10. -Takaoğlu vd. 2014: 111-118.

nünü oluşturan düzlük alan kare plana yakın olup, 80 x 75 m ölçülerindedir. Bu düzlükte yapılan araştırmalar esnasında, 1985 yılındaki kaçak hafriyat çalışmasıyla[8] tamamen tahrip edilmiş bir höyüğün kalıntıları tespit edilmiştir. Höyüğün orijinalde günümüz yüzey düzleminden yaklaşık 7 m yükseldiği ve çapının 55 metreye kadar ulaştığı anlaşılmıştır.

Girmeler Mağarası yerleşimi prehistorik çağlardan günümüze kadar uzanan süreçte buluntular içermesiyle Likya Bölgesi yerleşim tarihine önemli katkılar sunmaktadır. Höyük kalıntılarında yapılan araştırmalar alanın en geç İÖ 9. binin ikinci yarısında, Neolitik Dönem'in seramiksiz evresinde iskân edildiğini ortaya koymuştur[9]. Bu tarihleme odun ve kemik örnekleri üzerinde yapılan karbon analizleri ile de desteklenmiştir. Akeramik Neolitik olarak adlandırılan bu döneme ait mimari kalıntıların dışında mikrolit, havan, kemik bız, boncuk gibi çok sayıda küçük arkeolojik buluntuya da rastlanılmıştır. Mikrolitlerin içindeki ince uzun narin dilgiler, yuvarlak kazıyıcılar ve deliciler Epi-Paleolitik gelenekli bir çanak çömleksiz Neolitik kültüre işaret etmektedir (Res. 8). Höyük yerleşimin doğu kenarındaki kazılar esnasında tespit edilen, sağ tarafına dönük hocker tarzda gömü de bu döneme ait kalıntılardandır.

Girmeler Mağarası Anadolu'nun batısında akeramik yerleşim üzerine Geç Neolitik ve Kalkolitik Dönemlerde de yaşam izleri veren sayılı bölgelerden biridir ve çevresindeki doğal kaynaklardan faydalanan tarımcı bir topluluk tarafından iskân edilmiştir. Bu topluluk Neolitik ve Kalkolitik Dönemlerde mağaralar önünde bir höyük yerleşimi oluşturmuştur. Höyüğün farklı kullanım dönemlerine ait kültür katmanları özellikle A ve B mağaralarının önündeki düzlüğün 4 farklı noktasında yapılan kazı çalışmaları esnasında tespit edilmiştir. Girmeler yerleşimindeki buluntular arasında Geç Neolitik Dönem'den itibaren tarihlenen ve Hacılar - Kuruçay seramikleriyle yakın benzerlik gösteren çömlek parçaları da yer almaktadır (Res. 9). Kalkolitik Dönem sonrası yerleşim izleri ise büyük oranda tahrip olmuştur. Höyüğün tahrip edilmemiş kayalık kenarlarında, yüzeye yakın katmanlarda daha çok Demirçağ, Roma, Bizans ve son olarak Osmanlı Dönemi buluntularına rastlanılmıştır.

Bölgenin Hitit dönemi öncesi yerleşim tarihine ışık tutan buluntularının tespit edildiği diğer bir alan ise Arsa Köyü sınırları içerisindeki Tavabaşı Mevkii mağaralarıdır (Res. 10). Tavabaşı mağaraları da benzer şekilde prehistorik dönem insanının sosyal yaşam detaylarını sunan arkeolojik buluntular içermektedir[10]. Mağara içlerinde ve çevresinde bulunan kalıntılar Neolitik Dönem'e kadar tarihlenmektedir. Ayrıca mağaraların dış yüzeylerinde bulunan farklı ikonografideki kaya resimleri erken dönemlere ait Tavabaşı yerleşiminin diğer kanıtlarındandır[11].

Deniz seviyesinden yaklaşık 900 m yükseklikte yer alan ve tırmanış için güvenlik donanımı gerektiren yerleşim Tavabaşı I ve Tavabaşı II olmak üzere iki ayrı mağaradan oluşmaktadır. Tavabaşı I Mağarası 19 m eninde geniş bir girişe sahiptir (Res. 11). Mağara girişinin önünde bulunan büyük kaya kütlelerindeki çökme ve kopmalardan dolayı ulaşım zaman içinde zorlaşmıştır. Mağaranın çok geniş olan giriş açıklığının batı yönündeki kayalığının hemen önünde iki adet Erken Bizans Dönemi sarnıcın varlığından, girişteki göçüklerin günümüzden en az bin yıl önce gerçekleştiği düşünülmektedir. Mağara önündeki kaya kütlelerinin kopmasının ardından mağaranın kullanımı sona ermiş olmalıdır. Oldukça kalın sıvalarla yalıtılmış olan sarnıçlardan ilki yaklaşık 2,80 m, ikincisi ise 2 m çapında oval plan gösterir. Mağaranın ana girişinden yaklaşık 22 m sonra, 1,5 m genişliğindeki dar bir geçitle ilk geniş galeriye ulaşılır. Daha sonraki 2. geçit dar ve zahmetli bir yol verir ve o da geniş ve ferah olan ikinci galeriye ulaşır. 3. geçitten sert bir tırmanışla çıkıldıktan sonra ulaşılan küçük bir odacıkla mağara açıklığı son bulur. Burada mağara oluşumuyla bağlantılı sarkıtlar tüm görkemiyle günümüze ulaşmıştır. Galeri ve geçitlerin zemininde rastlanılan çanak çömlek parçaları (Res. 12) Neolitik Dönem'den Bizans Dönemi'ne kadar farklı zaman dilimlerine tarihlenmektedir[12].

Tavabaşı II olarak adlandırılan mağara diğer mağaraya göre kayalık yüzeyin bir alt kodunda yer almaktadır (Res. 13). Tavabaşı I mağarasına göre daha küçük ve tek bir odadan oluşan bu mağaranın zemin kesitinde farklı yerleşim katmanları tespit edilmiştir (Res. 14). Söz konusu yerleşim tabakaları genellikle karbon birikimi ile birbirinden ayrılmıştır. Değişik tabakalarda gözlemlenen seramikler içerisinde Tunç Çağı örnekleri olabildiği gibi Neolitik ve Kalkolitik Çağlara tarihlenen seramikler de mevcuttur. Yüzeye yakın tabakalarda özellikle Demirçağ ve sonrası seramiklere rastlanılmıştır. Üst seviyede ele geçen en geç seramik grubunu boyalı Bizans seramikleri oluşturmaktadır. Mağara girişinin hemen üst kısmındaki freskolar da Bizans Dönemi'ne tarihlenmektedir (Res. 15).

[8] Köktürk 2000: 39-45.
[9] Takaoğlu vd. 2014: 111-118.
[10] Tavabaşı mağaralarında 2010 yılında yüzey araştırmalarına başlanmıştır, bk. -Korkut 2012: 464-465, Res. 14-15. -Korkut 2013: 195-197, Res. 14. -Korkut 2015: 641-644, Res. 11-12. -Korkut vd. 2018.
[11] Korkut 2012: 464-465, Res. 1. -Korkut 2013: 195-197, Res. 14. -Korkut 2016: 160-169. Tavabaşı Mağarası kaya resimleri ile ilgili kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır, bk. -Korkut vd. 2015: 37-49.
[12] Korkut 2012: 464-465, Res. 15.

Demirçağ öncesi Likya kültür tarihi için büyük önem arz eden Tavabaşı Mağaraları Batı Anadolu arkeolojisinin en az bilinen dönemlerinden biri olan Orta Kalkolitik Dönem yerleşim izlerini de barındırmaktadır. Güneybatı Anadolu'da söz konusu Orta Kalkolitik Dönem yalnızca Karain Mağarası ile Elmalı ovasında Aşağı Bağbaşı ve Kızılbel gibi yerleşimlerden[13] bilinmektedir. Özellikle Tavabaşı II mağarasının kesitlerinden alınan radyokarbon örnekleri de bu dönemin aydınlatılması için önemli veriler sunmaktadır. Mağara içerisinde tespit edilen prehistorik çanak çömlek arasında Orta Kalkolitik Dönem'e tarihlenen örnekler yüksek bir orandadır. Bilindiği üzere Batı Anadolu'da az bilinen Orta Kalkolitik Dönem Göller Bölgesi Hacılar çok renkli seramik geleneği ile tanımlanan nitelikli Erken Kalkolitik kültür ile daha çok Beycesultan erken evreleriyle özdeş tutulan ve genellikle koyu renkli seramik geleneği ile temsil edilen Geç Kalkolitik kültür arasındaki geçiş dönemidir. Elmalı Ovası'nda belirlenen söz konusu Orta Kalkolitik Dönem ile ilgili bilgilere Tavabaşı II Mağarası'nın katkı sağlaması bu bakımdan önemlidir. Genellikle kısa dönemli iskânlar ile karakterize edilen Orta Kalkolitik Dönem yerleşim tipleri arasında Tavabaşı örneğinde olduğu gibi mağara tipi yerleşimlerin yer alması da ayrıca ilgi çekicidir. Çanak çömlek açısından bakıldığında Tavabaşı'nın Batı Anadolu bütününde görülen Orta Kalkolitik çanak çömlek geleneği ile çok yakından ilişkili olduğu da söylenebilir.

Tavabaşı II Mağarası'nın kuzeydoğuya bakan cephesindeki kaya resimleri büyük mağaraya doğru ilerleyen yol boyunca doğu-batı doğrultulu olarak anakaya yüzeyi üzerinde görülür durumdadır (Res. 16). Resimsel anlatımların bulunduğu bu alanın kaya resimleri için uygun hale getirilmesi amacıyla kabaca tıraşlandığı da gözlemlenmiştir (Res. 17). Mağara yerleşiminin önündeki korunaksız kaya yüzeyinde bulunan söz konusu resimler binlerce yıldır özellikle yağmur, kuvvetli güneş ışığı, nemli kaya yüzeyi ve bu etkenlere bağlı olarak kaya yüzeyinin parçalanması gibi olumsuz pek çok doğal tahribata maruz kalmıştır. Ayrıca mağaraların çobanlar tarafından sığınak amacıyla kullanılması da tahribatın etkilerini arttırmış ve kaya resimleri bugün büyük oranda zarar görmüştür. Günümüze kadar ulaşabilen kaya resimleri yoğunlukla soluk bir boya dokusu gösterir. Genel olarak şematik bir üslupla verilen anlatımlarda çoğunlukla kırmızı rengin tercih edildiği, sadece tek bir alanda sarı rengin de kullanıldığı görülmüştür. Resimlerin tümlenemediği alanlarda gri gibi daha açık tonların da kullanıldığı tahmin edilmektedir. Tahribata rağmen genel hatlarıyla takip edilebilir durumdaki kaya resimleri içerik olarak kısmen de olsa çözümlenebilmesine olanak sağlamıştır (Res. 18). Kaya yüzeyine yerleştirilme durumları göz önünde bulundurularak dokuz farklı küme içerisinde değerlendirilen kaya resimleri başlangıç grubundan itibaren sırasıyla doğal peyzaj, mekân, soyut anlatımlar, insan ve hayvan anlatımlarını içermektedir (Res. 19). Ayrıca ikonografik olarak anlaşılır durumda olan bu konuların yanında tam olarak tanımlanamayan, soyut ve düzensiz çizgisel anlatımlar da bu kümeler içerisinde yer almaktadır. Söz konusu resimsel anlatımlar içerisinde bir konu birlikteliği saptamak güçtür. Ancak özellikle altıncı kümeden sonra başlayan insan betimlemelerinin olduğu alanların mekân ve hayvan figürleri ile birlikte resmedilişi göz önünde bulundurulduğunda, bu tasvirlerin günlük yaşama dair bazı anlatımları içerdiğini söylemek mümkündür. Ayrıca sekizinci küme içerisindeki sahnenin en sonunda yer alan, boyut ve biçem olarak diğer insan resimlerinden rahatlıkla ayrılabilen figürün de tanrısal bir karakteri temsil edebileceği düşünülmektedir (Res. 20).

İnsan Tasvirleri:

Kaya resimlerinin en belirgin anlatımını oluşturan insan şeklindeki betimlemeler doğu-batı doğrultulu resim sırasının orta aksına denk gelen altıncı kümeden itibaren görülmektedir. İnsan figürü olarak tanımlanan anlatımlar toplam altı adet insan resminden oluşmaktadır. Söz konusu anlatımlar 8. ve 9. kümelerde olduğu gibi yalnız figürler (Res. 21-22), 6. ve 7. kümelerde olduğu gibi grup anlatımları (Res. 23), ya da 7. kümede olduğu gibi insan-hayvan grupları şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Res. 16). Genelde ayakta duran ve cepheden ya da profilden verilmiş anlatımlardan oluşan insan betimlemeleri şematik bir üslupla resmedilmiştir. Dik bir çizgiyle belirtilen baş ile gövde üzerinde iki yana açılan çizgisel kollar ve aynı stille ters "U" formunda belirtilen ayaklar figürlerin genel yapısını oluşturmuştur. Ancak bu figürlerin bazılarında kol ve bacak detaylarının oluşturulmasında küçük farklılıklar dikkat çekmektedir. İnsan betimlemelerinin boyutları sekizinci kümede yer alan ve yüksekliği 31 cm olan tanrısal anlatım dışında, 15-18 cm arasında değişkenlik göstermektedir. Kendi içlerinde boyama stiline sahip olan bu figürlerin cinsel uzuvları belirtilmemiştir. Ancak Latmos ve Beldibi mağara resimleri gibi benzer örneklerle yapılan karşılaştırmalar sonucunda bir cinsiyet ayrımı yapmak mümkündür[14]. Buna göre yedinci ve dokuzuncu kümeler içerisinde ayakta yalnız ya da bir hayvan betimlemesi

[13] Mellink 1975: 355. -Eslick 1980: 8. -Eslick 1992.
[14] Latmos kaya resimleri için bk. Peschlow-Bindokat 2006.

ile bağlantılı olarak duran figürlerin erkekleri sembolize ettiği; sekiz numaralı küme içerisinde yer alan, boyut ve stil olarak diğer örneklerden farklı verilmiş figürün ise bir kadını betimlediği düşünülmektedir. Sekiz numaralı küme içerisinde yer alan ve yüksek tutulmuş boyutuyla diğerlerinden ayrılan figür belirgin kafa yapısı, iri betimlenmiş gövdesi, yanlara açılan yay biçimli kolları ve ellerinde tuttuğu spiral formlu atributlarla (yılan?) diğer insan betimlemelerinden ayrılmaktadır. Erkek anlatımları olarak yorumlanan diğer resimlerden belirgin biçimde ayrılan bu figürün bir kadın betimlemesi olması olasılığı yüksektir. Ayrıca figürün boyutunun diğer örneklerden daha büyük tutulması ve konum olarak da resim kompozisyonunun en sağında yer alarak diğer anlatımlara yönlendirilmesi tanrısal bir karakterde olmasıyla açıklanabilir. Diğer yandan özellikle altıncı kümeden sonra betimlenmiş insan ve insan-hayvan anlatımlarının bu figüre doğru yönlendirilmiş olmaları da oldukça dikkat çekicidir.

Hayvan Figürleri:

İnsan betimlemelerinden sonra Tavabaşı mağarası kaya resimlerinin en dikkat çekici anlatımlarını hayvan tasvirleri oluşturmaktadır. Genel kompozisyon içerisinde altıncı ve yedinci kümelerde tekil ya da insanlarla bağlantılı olarak betimlenen hayvan figürleri Tavabaşı kaya resimlerinin şematik karakterine uygun biçimde profilden ve çizgisel bir üslupla verilmiştir (Res. 23). Düz çizgisel bir gövde, bu gövde üzerinde yükselen boyun ve boyundan öne doğru uzanan yine düz bir çizgiyle gösterilmiş baş hayvan figürlerinin genel karakteristiğini oluşturmaktadır. Ayrıca yedi numaralı kümede yer alan iki hayvan betiminde olduğu gibi gövdeden dışa uzatılan çizgiyle bazı örneklerde kuyruk vurgusunun da yapıldığı gözlemlenmiştir. Hayvan anlatımlarının yüksekliği 10-15 cm, genişlikleri ise 10-19 cm arasında değişmektedir. Genelde hayvanlar iki ayaklı olarak resmedilmiştir. Sadece bir hayvan betimlemesinde dört ayak gösterilmiştir. Olasılıkla bir hareketin vurgulandığı bu anlatımda hayvan figürünün ayakları üçgen formunda açılarak betimlenmiştir. Hayvan anlatımları içerisinde dikkat çeken diğer bir unsur da özellikle yedi numaralı küme içerisinde yer alan hayvan figürlerinin gövdelerinin orta aksından yükselen düz çizgidir. Hayvan anatomisiyle bağlantısı olmadığı açıkça görülen bu dik çizgilerin şematik biçimde verilmiş insan tasvirlerini sembolize ettiği düşünülmektedir. Genel kompozisyon içerisinde insan ve mekan anlatımlarıyla iç içe hayvan üstünde insan, hayvanın yanında insan ya da tekil olarak betimlenen hayvan figürlerinin bir avdan ziyade günlük yaşam içerisindeki yerleri burada vurgulanmış olmalıdır. Hayvan resimlerinde türlerine yönelik detayların çok az verildiği görülür. Ancak bazı örneklerde anlatım tarzlarından faydalanılarak bir tahmin yapmak mümkündür. Örneğin altı numaralı küme içerisinde insan figürüyle yan yana verilen boynuzlu hayvanın bir yaban keçisi olduğu tahmin edilmektedir.

Doğal Peyzaj Anlatımları:

Kaya resimlerinin doğu yöndeki başlangıç noktasında yer alan ilk küme içerisindeki anlatım birbiriyle bağlantılı iki farklı konudan oluşmaktadır. Betimlemelerin ilkinde kısmen dağınık boyama kalıntılarıyla takip edilebilen ve genel kontur çizgilerinden kütlesel bir anlatım olduğu anlaşılan bir tasvir söz konusudur (Res. 24). Bu kütlesel tasvirin üst çizgisinden itibaren, 37,5 cm genişliğinde devam ettiği gözüken ve sadece noktalama işaretleriyle vurgulanan ikinci bir resim alanı oluşturulmuştur. Bazı yerlerde düzensiz olmakla birlikte, genelde üst üste üç nokta şeklinde oluşturulan bu kuşak geniş bir yay çizerek açılır. Boyamanın genişlediği noktalı alanın sonuna doğru bazı yerlerin kesik ve dağınık çizgilerle sonlandırıldığı görülür. Anadolu'da Neolitik Dönem'de Çatalhöyük ve daha sonra Kalkolitik Dönem'de Norşuntepe gibi yerleşimlerin duvar resimlerinde görülen doğal peyzaj anlatımlarının karakteristik bir biçimde noktalı olarak vurgulandığı bilinmektedir[15]. Her iki örnek ışığında Tavabaşı kaya resimlerinin başlangıç noktasındaki bu anlatımın bir dağlık bölgeyi sembolize ettiği düşünülmektedir.

Mimari Betimlemeler:

Tavabaşı kaya resimleri içerisindeki diğer bir grubu mimari anlatımlar olduğu düşünülen betimlemeler oluşturmaktadır. Genellikle insan ve hayvan kompozisyonlarıyla birlikte üçüncü kümeden itibaren karşılaştığımız bu betimlemeler farklı mimari formlarda verilmiştir. Bu anlatımların ilkinde, üçüncü grup içerisinde yer alan ikiye bölünmüş dikdörtgen formlu yapılar öne çıkmaktadır (Res. 25). Dalgalı çizgilerle bir köşesi apsidyale yakın verilen 10x13 cm ölçülerindeki bu yapıların içerisinde aynı zamanda düzensiz konumlandırılmış noktaların yer aldığı da görülür. Büyük olasılıkla bu noktalarla mekan bölümlemesi oluşturulmuştur. Mimari anlatım olduğu düşünülen diğer bir grup ise altıncı kümede yer almaktadır. 12x10 cm ölçülerinde kare planlı iki örnekten oluşan mimari anlatımlarda dikkat çekici olan, bu yapıların üst kısmında üçe bölünmüş küçük mekanlar bulunmakta ve diğer örneklerdeki noktalı bölümlemeler burada tercih edilmemiştir (Res. 26). Mimari anlatımlar içerisinde en dikkat çekici örnek yedinci kümede verilmiştir. Alanın en üst noktasında konuşlanan betimleme diğer örneklerden farklı olarak mimari plandan ziyade bir cephe görüntüsünü içermektedir (Res. 23). Buna göre

[15] Çatalhöyük evleri doğal peyzaj anlatımları için bk.: -Hodder 2006: 162-163, Res. 67.

altta dikdörtgen bir mekan ve bu mekan üzerinde elips formuna yakın, iç kısmı düzensiz çizgilerle belirtilmiş bir örtü sistemi dikkat çekmektedir. Neolitik Dönem'den itibaren kullanılan yapı kavramının bölgede nasıl algılandığı konusunda önemli veriler sunan bu resimle, olasılıkla basit bir kerpiç düzeneğiyle oluşturulmuş ve bitki dallarıyla örtülü bir üst döşeme sahip konutlar vurgulanmıştır.

Soyut Resimler:

Kaya resimleri içerisinde soyut düşünceye işaret eden farklı biçimlerdeki tasvirler de kullanılmıştır. Spiraller, özensiz daireler, düzensiz çizgi kümeleri ve stilize geometrik motifler olarak gruplanan bu anlatımların hemen hemen her küme içerisinde tercih edildiği görülür. Resim kompozisyonu içerisinde özellikle üçüncü ve altıncı kümeler arasında yoğunluk gösteren anlatımlar arasından en dikkat çekici olanı farklı boyutlarda resmedilen spiral betimlemeleridir (Res. 27). Başlangıç noktaları hem düz çizgiyle bazı örneklerde ise içi boş bir yuvarlak şeklinde betimlenen spiraller genellikle iki sarmal yaptıktan sonra bitiş çizgileriyle başka figürlere bağlanmıştır. Spiral betimlemeleri dışında beşinci ve altıncı kümeler içerisinde kullanılan bir başka anlatımı ters "U" formunun ortasına eklenen üçüncü çizgiyle şematize edilen şekiller oluşturur (Res. 27). Diğer tasvirlerden bağımsız biçimde resmedilen bu şekiller stilize edilmiş el figürlerini anımsatmaktadır. Ancak küme kompozisyonu içerisinde diğer anlatımlarla olan bağlantısı anlaşılamamıştır. Benzer şekillere Göller Bölgesi polikrom seramikleri üzerinde sıkça rastlanılır ve bu betimlemeler genel olarak soyut ve fantastik anlatımlar olarak yorumlanmaktadır. Tavabaşı kaya resimleri içerisinde sıkça tasvir edilen bir başka soyut figür, düz bir çizginin karşılıklı iki tarafına kısa çizgiler atılarak oluşturulan "tarak" formuna benzer motifidir (Res. 23). Üç, dört, beş ve yedi numaralı kümeler içerisinde tercih edilen bu motif çoğunlukla bağımsız olarak tasvir edilmiş olmasına rağmen, beşinci küme içerisinde olduğu gibi spiral betimlemeleriyle bağlantılı olarak da kullanılmıştır. Farklı kümeler içerisinde bu motifin yatay, çapraz ya da dikey konumlarda yerleştirilmiş olması da dikkat çekicidir. Özellikle yedinci küme içerisinde yer alan örnek diğer benzerlerinden boyutu ve genel yapısındaki farklılıklarla ayrılmaktadır. 13x24 cm ölçülerindeki motif dikey bir biçimde betimlenmiş olup uzun dikdörtgen gövde yapısı üzerine karşılıklı yerleştirilen yatay çizgilerden oluşturulmuştur. Ayrıca bu motif resim kompozisyonu içerisinde hayvan betimlemelerinin tam karşısında betimlenmiştir. Sözkonusu motifin insan, hayvan ve mekan anlatımlarıyla birlikte kullanılmış olması bunun da bir hayvan figürü olabileceğini düşündürmektedir. Bunlardan başka kaya resimleri içerisinde karışık çizgi ve düzensiz noktalarla oluşturulmuş betimlemeler gibi içerikleri tam olarak anlaşılamayan pek çok soyut resimsel anlatım da bulunmaktadır.

Sonuç olarak Batı Likya Bölgesi'nin büyük bir kısmını oluşturan Eşen Vadisi'nde Tlos, Girmeler ve Tavabaşı gibi yerleşimlerde Neolitik Dönem'den itibaren yerleşik hayata geçildiği ve böylece de daha sonraki kültürlerin kalıcı temellerinin atıldığı artık bilinmektedir. Bu bölgede mağara veya höyük gibi başka yerleşim alanlarının olması da muhtemeldir. Arazi araştırmaları esnasında Tlos Antik Kenti'nin kuş uçumu yaklaşık 2 km güneyindeki Bağlıağaç Köyü/ Alikahyalar Mahallesi'nde bir mağara yerleşimi tespit edilmiştir. Ayrıca bu mağara yerleşiminden yaklaşık 4.5 km daha güneyde, Arsa Köyü girişindeki tepelik üzerinde prehistorik çağlara ait başka bir yerleşim alanı daha lokalize edilmiştir. Böylece Eşen düzlüğündeki Girmeler Köyü'nde konumlanan Mağara/ Höyük yerleşiminin prehistorik dönem komşuları doğu yöne uzanan bir güzergah üzerinde, kuşbakışı yaklaşık 15 km uzunluğundaki bir alanda takip edilmiştir. Bu güzergahın Tavabaşı Mevkii'ni aşıp, Neisa ve Komba yerleşimi üzerinden Elmalı Ovası'ndaki diğer prehistorik komşularla[16] kavuştuğu açıktır. Elmalı Ovası ve doğu uzantısında bulunan Hacılar, Kuruçay, Bademağacı ve Höyücek gibi Neolitik/Kalkolitik Dönem yerleşim buluntuları ile yapılan karşılaştırmalarda her iki bölge arasında yoğun ticari ilişkilerin olduğu anlaşılmıştır. Böylece Orta Anadolu Neolitiği'nin Batı Anadolu kıyılarındaki çağdaş komşuları ilk kez arkeolojik verilerler ışığında belgelenmiştir.

Eşen Vadisi kıyısındaki Girmeler yerleşiminin kuzey yönünde de prehistorik dönem komşuları olduğu bilinmektedir. Seki Ovası'nın merkezinde bulunan Eceler Höyük yüzeyde gözlemlenen buluntular ışığında şimdilik Erken Kalkolitik Dönem'e kadar tarihlenir[17]. Daha kuzeydeki Çaltılar Köyü'nde yer alan höyükte de benzer özellikler gösteren buluntulara rastlanılmıştır[18]. Ayrıca Çaltılar Köyü'nün sırtını yasladığı dağın yüksek yamaçlarında Girmelere benzer bir mağara yerleşim alanı da oluşturulmuştur. Daha kuzeye çıkıldığında prehistorik dönem yerleşim alanlarının sayısında önemli bir artışın olduğu gözlemlenir.

Teşekkür:

Bu makale TÜBİTAK tarafından desteklenen 111K227 numaralı bilimsel amaçlı araştırma projesi kapsamında yapılan arazi araştırmaları sonucunda oluşturulmuştur.

[16] Elmalı Ovası ve doğu uzantısı prehistorik yerleşimler için bk. -Duru 2008.
[17] Aksoy-Köse 2005: 71-83.
[18] Momigliano 2011: 61-121.

KAYNAKÇA

Aksoy - Köse 2005	B. Aksoy – O. Köse, "A Site in the Seki Plateau (Lycia): Eceler Höyük", Anatolia Antiqua / Eski Anadolu 13, 71-83.
Carubba 1993	O. Carubba, "Dynasten und Städte. Sprachliche und sonstige Bemerkungen zu den Namen auf den lykischen Münzen", J. Borchhardt – G. Dobesch (ed.), Akten des II. Internationalen Lykien Symposions, 17. Ergh. TAM, 11-25.
Duru 2008	R. Duru, İÖ. 8000'den 2000'e Burdur-Antalya Bölgesi'nin 6000 Yılı (İstanbul).
Eslick 1980	C. Eslick, "1980 Middle Chalcolithic Pottery from Southwestern Anatolia", AJA 84, 5-14.
Eslick 1992	C. Eslick, Elmalı-Karataş I. The Neolithic and Chalcolithic Periods: Bağbaşı and the Other Sites (Bryn Mawr PA).
Hodder 2006	I. Hodder, Çatalhöyük: Leoparın Öyküsü: Türkiye'nin Antik Kasabasının Gizemleri Gün Işığına Çıkıyor (İstanbul).
Korkut 2011	T. Korkut, "Tlos 2009 Yılı Kazı Etkinlikleri", KST 32/1, 1-16.
Korkut 2012	T. Korkut, "Tlos 2010 Kazı Etkinlikleri", KST 33/1, 453-474.
Korkut 2013	T. Korkut, "Tlos 2011 Kazı Etkinlikleri", KST 34/3, 189-204.
Korkut 2014	T. Korkut, "Tlos 2012 Kazı Etkinlikleri", KST 35/3, 103-118.
Korkut 2015	T. Korkut, "Tlos 2013 Kazı Etkinlikleri", KST 36/1, 631-655.
Korkut 2016	T. Korkut, Tlos. A Lycian City on the Slopes of the Akdağ Mountains (İstanbul).
Korkut vd. 2015	T. Korkut - G. Işın - T. Takaoğlu - B. Özdemir, "Tlos Antik Kenti Yakınlarındaki Tavabaşı Mağarası Kaya Resimleri", TÜBA-AR 18, 37-49.
Korkut vd. 2018	T. Korkut - G. Işın – T. Takaoğlu, "Cave Habitations in Lycia: The Case of Tavabaşı near Tlos", S. Dietz – F. Mavridis – Ž. Tankosić – T. Takaoğlu (eds.), Communities in Transition: The Circum-Aegean Area in the 5th and 4th Millennia BC, 551-558 (Oxford).
Köktürk 2000	H. Köktürk, "New Lights on Prehistoric Lycia: Finds from Girmeler Cave near Tlos", Lykia 3, 39-45.
Mellink 1975	M. J. Mellink, "Excavations at Karataş-Semayük and Elmalı", AJA 79, 349-355.
Momigliano 2011	N. Momigliano, "Settlement history and material culture in southwest Turkey: report on the 2008-2010 survey at Çaltılar Höyük", AnSt 61, 61-121.
Peschlow-Bindokat 2006	A. Peschlow-Bindokat, Tarih Öncesi İnsan Resimleri–Latmos Dağlarındaki Prehistorik Kaya Resimleri (İstanbul).
Poetto 1993	M. Poetto, "L'iscrizione Luvio Geroglifica di Yalburt", Studia Mediterranea 8 (Pavia).
Przeworski 1939	S. Przeworski, "Die Metallindustrie Anatoliens in der Zeit von 1500-700 v. Chr.", Internationales Archiv für Ethnographie Bd. 36, 30-49.
Stronach 1957	B. Stronach, "The Development and Diffusion of Metal Types in Early Bronze Age Anatolia", AnSt 7, 89-125.
Takaoğlu vd. 2014	T. Takaoğlu - T. Korkut - B. Erdoğu - G. Işın, "Archaeological Evidence for Ninth and Eighth Millennia BC at Girmeler Cave near Tlos in SW Turkey", Documenta Praehistorica XLI, 111-118.

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Likya Bölgesi prehistorik yerleşim alanları.
Resim 2: Tlos Antik Kenti genel görünüm.
Resim 3: Tlos Akropolü prehistorik buluntuları.
Resim 4: Stadyum Alanı prehistorik dönem seramik buluntuları.
Resim 5: Stadyum Alanı prehistorik dönem çakmaktaşı ve obsidiyen el aletleri.
Resim 6: Stadyum Alanı prehistorik dönem el aletleri ve küçük buluntular.
Resim 7: Girmeler Mağarası/ Höyüğü genel görünüm.
Resim 8: Girmeler Mağarası Erken Neolitik Dönem çakmaktaşı el aletleri.
Resim 9: Girmeler Mağarası Geç Neolitik – Erken Kalkolitik Dönem seramik buluntuları.
Resim 10: Arsa Köyü Tavabaşı Mevkii Mağaraları genel görünüm.
Resim 11: Tavabaşı Mağarası I girişi çizim.
Resim 12: Tavabaşı Mağarası I seramik buluntuları.
Resim 13: Tavabaşı Mağarası II.
Resim 14: Tavabaşı Mağarası II içi kesit çizim.
Resim 15: Tavabaşı Mağarası II girişi Orta Bizans Dönemi Fresko.
Resim 16: Tavabaşı Mağarası II prehistorik dönem kaya resimleri.
Resim 17: Tavabaşı Mağarası II girişinin solundaki kaya resimleri alanı.
Resim 18: Tavabaşı Mağarası II cephe çizim.
Resim 19: Tavabaşı Mağarası II kaya resimleri çizim.
Resim 20: Tavabaşı Mağarası II kaya resimleri.
Resim 21: 8 numaralı resim kümesi: yalnız insan tasvirleri.
Resim 22: 9 numaralı resim kümesi: yalnız insan tasvirleri.
Resim 23: 7 numaralı resim kümesi: grup halinde insan tasvirleri ve hayvan figürleri.
Resim 24: 1 numaralı resim kümesi: doğal peyzaj anlatımı.
Resim 25: 3 numaralı resim kümesi: mimari betimlemeler.
Resim 26: 6 numaralı resim kümesi: mimari betimlemeler.
Resim 27: 5 numaralı resim kümesi: soyut resimler.

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

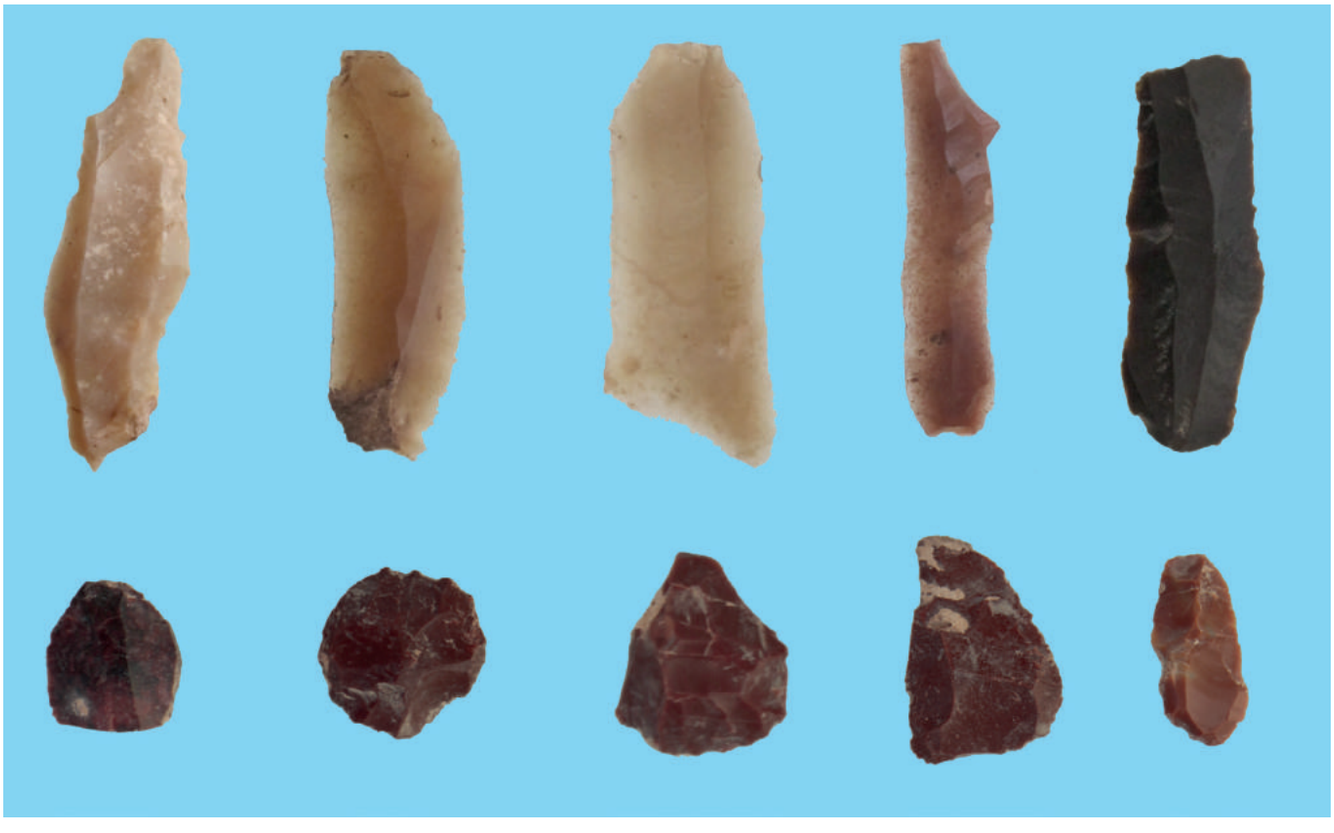
Resim 5

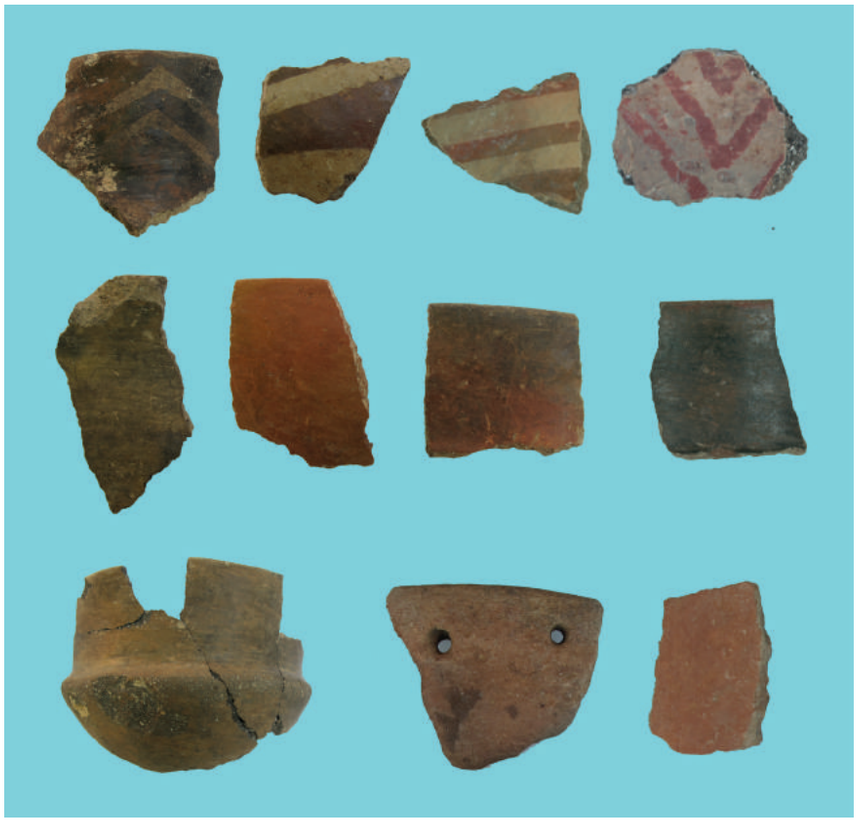
Resim 6

Resim 7

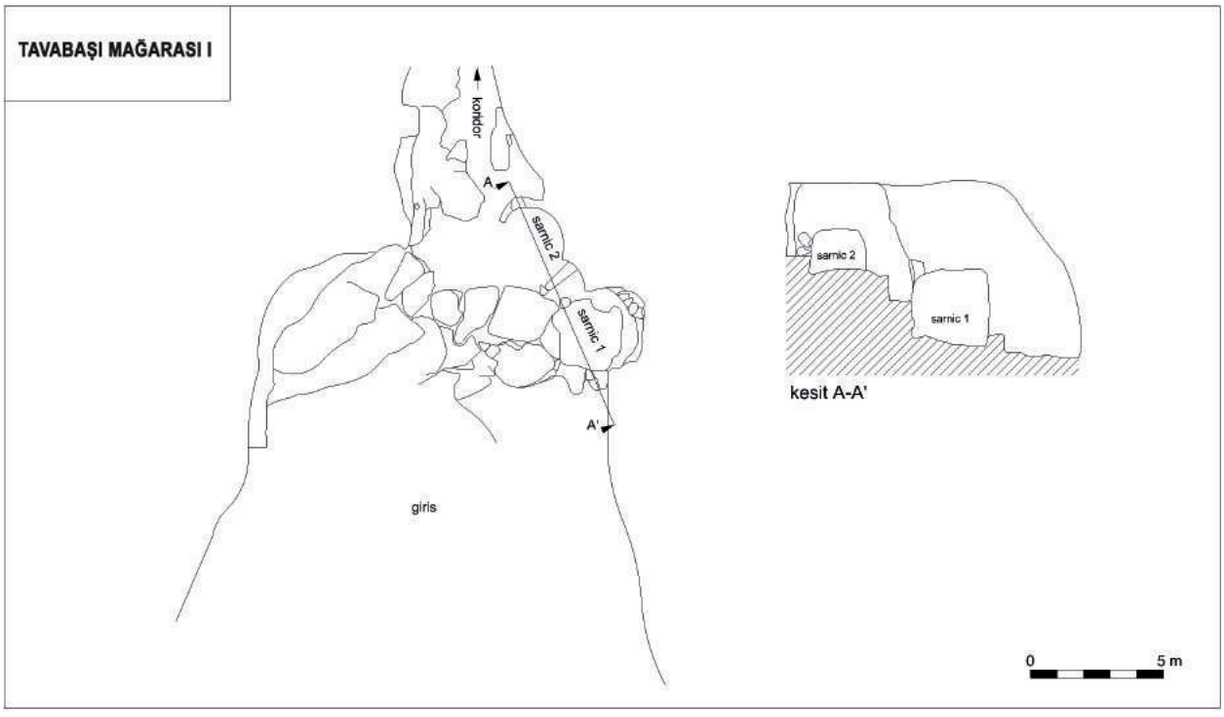
Resim 8

Resim 9

Resim 10

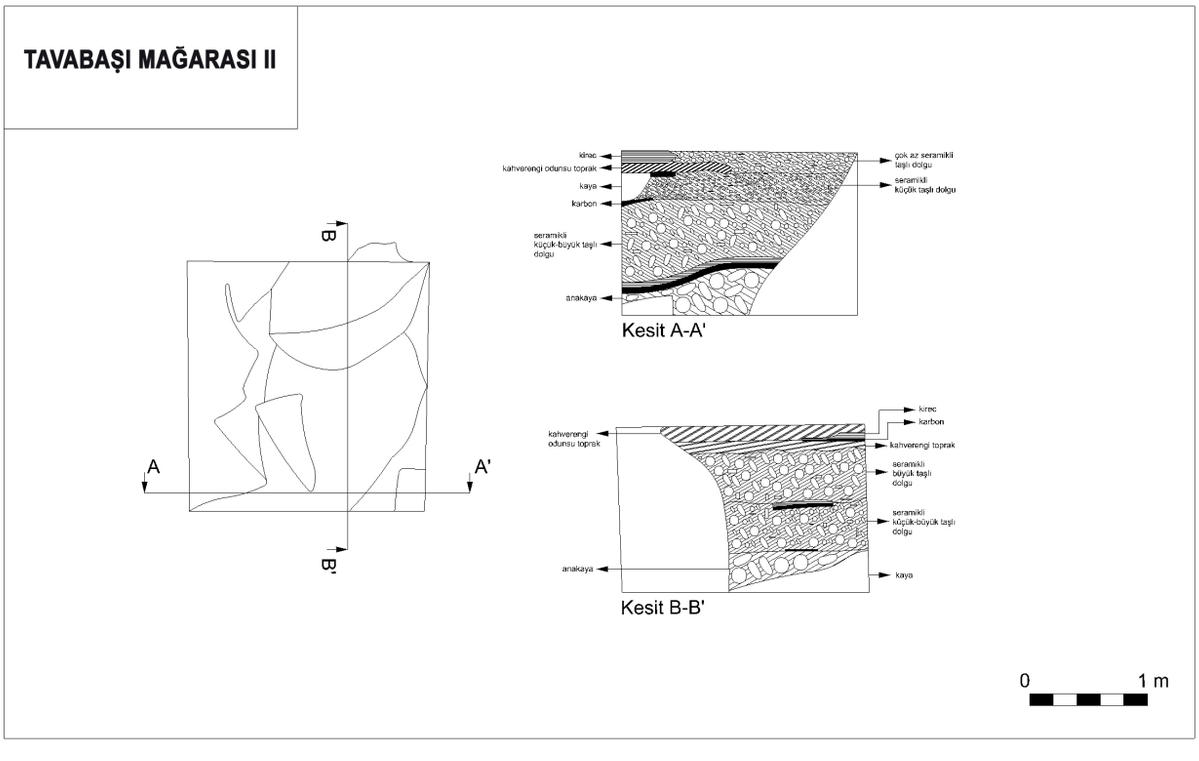
Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

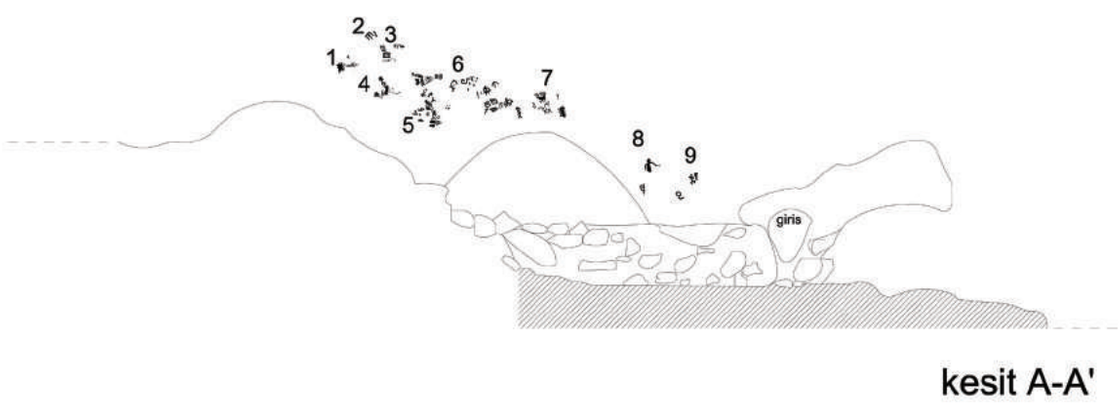
Resim 15

Resim 16

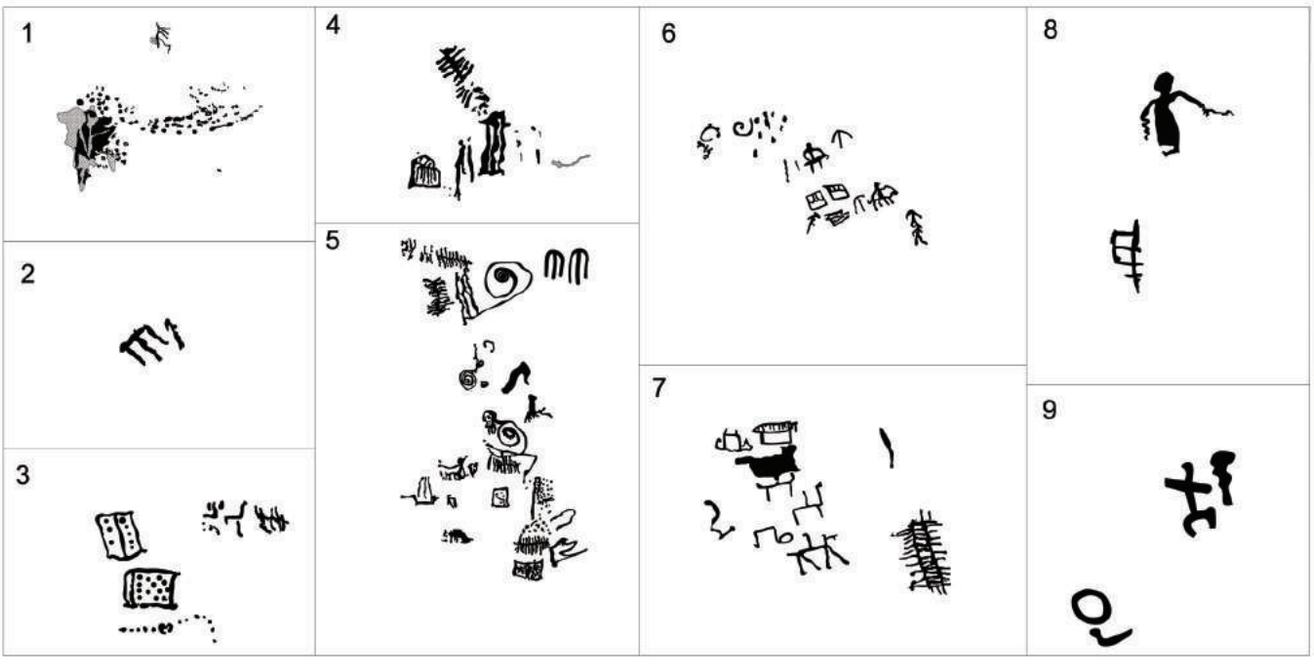

Resim 17

Resim 18

DETAY kesit A-A'

Resim 19

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25

Resim 26

Resim 27

BALATLAR YAPI TOPLULUĞU İÇİNDEKİ BİZANS VE OSMANLI DÖNEMİ KİLİSELERİ

Byzantine and Ottoman Period Churches in Balatlar Building Complex

Gülgün Köroğlu*

Öz

Sinop şehir merkezinde yer alan Geç Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait büyük yapı kalıntısının hamam-palaestra birleşiminden oluştuğu kazılar sayesinde ortaya çıkmıştır. Bu büyük yapı grubundan günümüze sadece üç salon ulaşabilmiştir. Çevrede yapılan yüzey araştırmaları yapının geniş bir alana yayılmış olduğunu göstermektedir. Mevcut salonlardan biri hamamın sıcaklık (caldarium), bir diğeri ılıklık (tepiderium), üstü açık olan geniş alanın ise spor alanı (palaestra) olması mümkündür. Alanda yapılan kazılar ve jeofizik çalışmaları da hamamın ısıtma sistemine (hypocaust) ait izlerin tespit edilmesini sağlamıştır.

İmparatorluk hamamı olarak inşa edilen yapı, daha sonraki dönemlerde farklı işlevler verilerek kullanılmıştır. Hamamın caldariumu 4. yüzyılda kiliseye dönüştürülmüştür. 6. yüzyılda da burada bir kilise bulunmaktadır. 12-13. yüzyılda hamamın apodyteriumu (soyunmalık) olan I no.lu yapı Bizans ve Türkler zamanında Ortodoks manastırının kilisesi olarak kullanılmıştır. Bu tarihten, 1924 yılına kadar geçen uzun sürede bu birimin Meryem'in Uykusu/Ölümü (Koimesis) ve Baş Melek Mikail'e adanmış manastırın kilisesi olarak kullanıldığı tespit edilmektedir. Dini kullanıma paralel olarak her evrede kiliselerin zemini ve çevresindeki alan gömü için kullanılmıştır.

2010 yılından itibaren Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nden Prof. Dr. Gülgün Köroğlu'nun bilimsel başkanlığındaki bir ekip tarafından, Bakanlar Kurulu kararı ve T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izinleriyle yapılmakta olan arkeolojik kazılar yapı topluluğuyla ilgili pek çok bilinmeyeni gün ışığına çıkarıp, bilim dünyasına tanıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sinop, İmparatorluk Hamamı, Bizans Kilisesi, Osmanlı Kilisesi, Manastır, Şapel.*

Abstract

Besides the remains of the great city-walls this is the only building from the Late Roman Period in Sinop whose function could be determined. Ancient sources mention that it was a bath-gymnasium-palaestra compound. From this grand building complex only three halls have remained to the present day. Archaeological surveys conducted in the surrounding clarified that the complex was spread to a vast area. One of the remaining halls was possibly the caldarium (hot room) and the other one the tepiderium (warm room) or the palaestra (exercise ground) of the bath. Geophysical studies revealed traces of the hypocaust system of the bath complex.

In the later periods the functions of the building altered. During the Byzantine Empire Period (12th-13th centuries) certain parts of the Roman building was transformed into an Orthodox monastery and dedicated to the Koimesis (the Death and Dormition of Virgin Mary) and the Archangel Michael. The northeast room of the cross-shaped building functioned as the church of the monastery. The cross-planned building remains to the east of the church and the ground of the north hall has been used as a koimiterion (cemetery) for the clergy and various citizens. It was still in use until the beginning of the 20th century.

Keywords: *Sinope, Imperial Bath, Byzantine Church, Ottoman Church, Monastery, Chapel.*

Sinop şehir merkezinde yer alan yüksek duvarları ile günümüze ulaşabilmiş tarihi kalıntı, halk arasında ve bilimsel yayınlarda "Balatlar Kilisesi" olarak tanınır. Boztepe'nin doğusunda, Ada mahallesi sınırları içerisinde bulunur. Yapı kalıntısı, kent içinde surlardan sonra Roma İmparatorluğu Dönemi'nden kısmen ayakta kalan, kazılar sonucu pek çok yeni bölümü gün ışığına çıkarılan ve ele geçen buluntuları sayesinde gerçek kimliğiyle tanımlanan yegâne yapı olması açısından ayrıca önemlidir (Res. 1). Farklı yıllarda Roma yapısının sağlam duvar ve taşıyıcıları oyulmuş ve kesilmiş buralara ihtiyaçlar doğrultusunda diğer Ortodoks Rum manastırlarında da bulunan ayazma, kemiklik ve benzeri mekânlar ile niş, kapı, kemer, seki, pencere ve ayazma havuzu gibi mimari elemanlar oluşturulmuştur.

Yapıyla ilgili bilimsel çalışmalar ve arkeolojik kazı çalışmalarına, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı izinleriyle Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Gülgün Köroğlu'nun başkanlığındaki bir ekip

* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Bomonti Yerleşkesi, İstanbul/Türkiye. E-posta: gulgun.koroglu.27@hotmail.com

tarafından 2010 yılı Temmuz ayında başlanmıştır. Geç Roma İmparatorluğu Dönemi'nde İmparatorluk Hamamı ve Gymnasium/Palaestrası olarak inşa edilen yapının içinde dört yıldır sürdürülen arkeolojik kazılar sayesinde yapı kalıntısının ilk inşa edildiği dönemden 20. yüzyıl ilk çeyreğine kadar geçen uzun süreçteki farklı kullanım dönemlerine ait tabakalar ve buluntuları gün ışığına çıkarılmıştır. Roma Dönemi'ne ait olan yüksek duvarları günümüze ulaşmış bu abidevi hamamdan günümüze sadece üç bölüm ulaşabilmiştir. Mevcut salonlardan biri hamamın sıcaklık (caldarium) (VIII no.lu mekân), bir diğeri ılıklık (tepiderium) (III-IV ve V no.lu mekânlar), üstü açık olan geniş alanın ise spor alanı (palaestra/gymnasium) (X no.lu mekân) olması mümkündür. Roma Dönemi'ne ait çağdaşı hamam örneklerine bakıldığında, çevrede yapılan yüzey araştırmaları ve jeofizik çalışmalarında belirlenen mimari kalıntılar değerlendirildiğinde yapının ilk inşa edildiği halinde çok geniş bir alana yayılmış olduğunu göstermektedir (Res. 2). Yapı kalıntısının doğusunda bulunan dört gözlü büyük sarnıcın, hamamla ilişkili olduğu anlaşılmıştır. İlk inşa edildiği 2 ya da 3. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar hamam işlevini sürdüren yapı, 4. yüzyıldan - 20. yüzyıl ilk çeyreğine kadar geçen süreçte kilise, manastır ve manastıra bağlı mezarlık olmak üzere sürekli kullanılmıştır. Kazılarda tespit edildiğine göre yapının bazı bölümleri, Bizans'ın farklı evrelerinde tuğla, seramik vd. üretim atölyeleri olarak da kullanılmıştır. Eski fotoğraflar ve çizimlerde mevcut yapı kalıntısının duvarlarının 90 yıldır yaklaşık aynı şekilde ayakta olduğuna işaret etmektedir. Rum halkın Sinop'tan gitmesinden sonra kaderine terk edilen manastıra ait birimler tahrip edilmiş, üzerine ev ve bahçeler kurulmuştur. Yapı kalıntısından alınan taşlar çevredeki inşaatlarda kullanılmıştır. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1. Derece Arkeolojik Sit olarak belirlenen üzerinde mimari kalıntılar olan yapı çevresindeki alanlarda kamulaştırma çalışmaları yakın bir dönemde başlayacaktır. Kazı çalışmalarının 2010 yılında başlamasıyla birlikte güvenlik önlemleri, çevre düzenlemeleri ve restorasyona yönelik çalışmalara öncelik verilmiştir. Alanda yapılan kazı çalışmaları da bu büyük imparatorluk hamamının toprak altında olan bilinmeyen bölümleri ile kullanımlarına ait izlerin tespit edilmesi ve buluntularının gün yüzüne çıkmasını sağlamaktadır.

Yapı kalıntısı, Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu sınırları içinde serbest bırakılmasını izleyen yıllardan (4. yüzyıl) itibaren özellikle dini amaçlarla kullanılmıştır. Roma hamamının sıcaklık bölümü kiliseye dönüştürülmüştür (Res. 3). Bu dönemde bu yapının doğu haç kolunun doğu duvarı yıkılarak bir apsis ilave edilmiş olmalıdır. Apsis yuvarlağı kazı alanının dışında kaldığından henüz tam olarak ortaya çıkarılmış değildir. Latin haçı planlı sıcaklık mekânının kuzey, doğu ve batı haç kollarının karşılıklı her iki yanında, oturarak yıkanmak için yapılmış, derinliği fazla olmayan kare biçimli havuzların mermer ve mozaik olan kaplama ve döşemeleri yerlerinden sökülerek tahrip edilmiş ve havuz çukurları doldurularak gömü için kullanılmıştır (Res. 4). Özellikle apsisin yer aldığı doğu haç kolunun sağ ve sol tarafında yer alan mezarlara çok sayıda bebek ve küçük çocuklara ait gömü yapılmıştır.

Bu dönemde doğu ve güney haç kolları ile orta mekân arasına, orta mekânı örten büyük tonozu desteklemek amacıyla taş örgü kare kesitli anıtsal ek payeler eklenmiştir. Ancak bu kısımlar daha sonraki bir dönemde ortadan kaldırılmış olup, sadece zemin seviyesindeki taban kısımları görülebilmektedir. Ayrıca doğu haç kolunun orta mekân ile birleştiği kesimde templon kuruluşuna ait izler ve işlenmiş mermer levhalar ele geçmiştir. Balatlar'daki Erken Bizans Dönemi kilisesinin 6. yüzyılda da var olduğu buluntulardan anlaşılmaktadır.

Çapraz tonozla örtülü olması gereken kare planlı orta mekânın tam merkezini oluşturan alanın tabanına yapının ilk kiliseye dönüştüğü dönemde kripta olarak kullanılmış olan dikdörtgen planlı bir hücre açılmıştır (Res. 5). Bu hücre, hamamın kalın taş-tuğla ve sıva sıralarından oluşan kalın tabanının dikdörtgen biçiminde kesilmesiyle oluşturulmuştur. Yapının altında yer alan, sıcak havanın içine dolaşması için kemerli sistemde yapılmış hipokaustun kemer araları örülerek kapatılmış ve üzerleri de harçla sıvanarak düzeltilmiştir. Bu alanda yapılan kazı çalışmaları sırasında insan kemikleri ortaya çıkarılmıştır. Kripta denilen kutsal kalıntıların muhafaza edildiği hücreler bilindiği üzere Geç Roma - Erken Bizans Dönemi kiliselerinde apsis ya da bemada yer alan altar masasının altındaki zeminde inşa edilmiş hücrelerdir. Genellikle basamaklarla inilen kripta hücresinde değerli mahfazalar içinde kutsal kalıntılar ve emanetler muhafaza edilir. Erken döneme ait pek çok kiliselerinde özellikle dini inançları uğruna canlarını feda etmiş şehit azizlere ya da dine ve insanlara hizmet etmiş, ömrünü bu yolda çalışmaya adanmış olan kişilerle ilişkili kutsal kalıntılar ile Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği gerçek haçının bir parçası (rölik) sandıklar içerinde kiliselerin altar ya da kriptalarında saklanır. Geç Roma-Erken Bizans olarak

adlandırılan dönemde röliklere büyük önem verilmiştir. Mermer ya da farklı taşlardan yapılmış lahit biçimli iki yana meyilli dik çatılı, dört tarafında akroterler olan bir kapak ile içi kutsal kalıntıyı muhafaza etmek üzere oyulmuş dikdörtgen prizması şeklinde gövdesi olan rölikerler kabartma ya da kazıma haçlarla bezenmiştir. Kutsal yerleri ziyaret etmek için yola çıkan hacıların büyük önem verdikleri bu türde kutsal kalıntıları barındıran kilise ve türbelerin Yunanistan, Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'da örnekleri vardır. Antakya Mucizeler Dağı'nda Aziz Simeon Stylites, Silifke yakınlarında Azize Thekla ve İskenderiye yakınlarında Aziz Menas ve Selanik'teki Aziz Demetrios en tanınmışlarıdır. Sinop'lu Aziz Phokas'ın denizci ve tarımla uğraşanların koruyucusu olduğu bilinir. Sinop'ta, Trabzon'da ve Karadeniz'e kıyısı olan kentlerde onun adına inşa edilmiş kiliseler vardır. 2013 yılında bir pencere örgüsü içinde keşfedilen mermerden yapılmış, her iki yüzünde kazıma olarak yapılmış haç tasvirleri olan akroter parçası bir mermer rölik mahfazasının kapağına aittir (Res. 6). Kilisenin orta mekânında bulunan kriptada muhafaza edilmiş olması gereken rölik sandığı içinde muhtemelen "Gerçek Haçın" küçük bir parçası, Sinop'un en önemli azizi olan Phokas ya da başka bir azizin kalıntıları muhafaza edilmiş olmalıdır. Ayrıca kapağın altında, sandığa oturması için şekillendirilmiş çıkıntı bulunur. Kırık bir parça halinde olan eserin boyutlarının (yükseklik: 8.7 cm, genişlik: 8.5 cm, uzunluk: 10.9 cm) küçük olmasına karşın önemli kutsal kalıntıları barındırması ve buradaki kilisenin bir hac merkezi olabileceğini göstermesi bakımından değeri büyüktür. Tarihini bilmediğimiz bir dönemde eser olması gerektiği yerden yani kriptadan alınarak parçalanmış, moloz taş duvarın içinde sıradan bir taş olarak kullanılmıştır.

VIII no.lu mekânın kuzey ve batısında yer alan Roma Dönemi'ne ait girişlerin çevresi, kilise olarak kullanıldığı dönemde kesilerek genişletilmiştir. Orijinal eşik taşları ile yeşil breş taşından süpürgeliğe ait levhalar halen yerinde durmaktadır (Res. 7).

VIII no.lu mekânın güney haç kolu, hamamın büyük havuzunun bulunduğu kesimdir (Res. 8). Orta Bizans Dönemi'nden önceki bir tarihte güney haç kolunun güneydoğu kesimine, tek nefli kareye yakın dörtgen planlı bir başka kilisenin inşa edildiği görülür. Doğudaki duvarın üçüncü nişi apsis olarak yarım daire şeklinde kesilerek şekillendirilmiştir (Res. 9). Doğu kesiminde templon kuruluşuna ait iki sütun olup kuzeybatı yönde devrilmiş oldukları dikkati çeker. Batıda yer alan girişe ait eşik taşı halen in situ olarak durmaktadır. Bu şapelin kuzeyine bitişik kare planlı bir mekân daha vardır. Gömü için kullanılmış bu mekânın ve şapelin kullanımının 11. yüzyıldan önce sona erdiğini bir çukur Bizans sikkesi göstermektedir. Her iki biriminde duvarlarına ait taşlar daha sonraki bir dönemde sökülerek alınmış geriye boş duvar temel çukurları kalmıştır. Bu küçük şapelde Geç Roma hamamı ve Erken Bizans Dönemi kilisesinden sökülen tuğla, işlenmiş mermer ve renkli taş levhalar devşirme olarak zeminde ve kısmen korunan duvarlarda kullanılmıştır.

Yapı kalıntısının "Balatlar Kilisesi" olarak tanınmasındaki en önemli etken olan Orta Bizans (12/13. yüzyıl) ile Sinop'un Türkler'in eline geçmesinden sonraki dönemlere (13-20. yüzyıl) ait Rum Ortodoks manastırının kilisesi olarak kullanılmış olan I no.lu mekândır (Res. 10). Burası yapı kompleksindeki haç planlı birimlerden ilkinin (ikincisi VIII no.lu mekân) kuzeydoğu köşe odasıdır. Yaklaşık 700 yıl kilise olarak kullanılan I no.lu mekânın Roma hamam yapısının soyunma mekânı (apodyterium) olması muhtemeldir. Bizans Dönemi'nde yapının doğusunda bulunan duvar ve dışta bulunan niş oyularak yarım daire biçimindeki apsise dönüştürülmüş ve apsisin iki tarafına litürjik kullanımlar için kullanılan küçük nişler açılmıştır (Res. 11). Apsisin hemen önünde ahşap bir ikonastasisin varlığı kuzey ve güney duvarda görülebilen izlerden anlaşılmaktadır.

Geç döneme ait kilisenin kayrak taşla kaplı zeminin iki kez yenilendiği ve kazılar başlamadan önceki dönemde tahrip edildiği görülür. Zeminin Bizans ve Geç Roma Dönemi'ne ait orijinal tabanı üzerinde kalın bir toprak tabakası vardır. Bizans ve Osmanlı Dönemlerine ait zemin döşemesi altında mezarlar olması muhtemeldir. Kilisenin batısındaki II no.lu mekânda yapılan derinleşme çalışmaları sonucu oluşan kesitte alt seviyelerde iki ayrı eşik taşı belirlenmiştir. Bunların Bizans Dönemi kullanımına ait olduğu düşünülmektedir. Mimarisinin ve duvar resimlerinin onarımlarının tamamlanmasından sonra zeminin kazılması planlanmaktadır. Bu çalışma sonrasında mekânın hamam yapısındaki işlevi ve daha geç dönemlerdeki kullanım evreleriyle ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşılacağı düşünülmektedir.

I no.lu mekânın kilise olarak kullanılmaya başladığı dönemde (12/13. yüzyıl), II ve III no.lu mekânlar arasındaki bölme duvarı, alanı genişletmek amacıyla kesilerek birleştirilmiştir (Res. 12). III no.lu mekânın Roma Dönemi'nde havuz işlevi gördüğü anlaşılır. Bu havuzun doğu ve batı duvarlarında nişler vardır. Bu nişler Geç Osmanlı Dönemi'nde, kutsal kişilerin (Başmelek Mikail ve Yeşaya peygamber) tasvirleriyle süslenmiştir (Res. 13). Bu bölümün güney tarafı Geç Osmanlı Dönemi'nde basit

bir duvarla kapatılmıştır. Kazı çalışmaları sırasında II ve III no.lu mekânların üst kısmında birkaç seviye halinde Rum mezarları, havuzun tabanı ve hemen üstünde ise Bizans Dönemi mezarları kazı çalışmaları sayesinde ortaya çıkarılmıştır. Her iki dönemde de mezarlara gömü hediyeleri bırakılmıştır. Bu buluntular mezarları tarihlendirmek için de önemli kanıtlardır.

Sinop ve çevresinin 1214 yılında Selçuklu hâkimiyetine geçmesinden 1924 yılındaki mübadeleye değin geçen süreçte I no.lu mekânın kilise işlevini sürdürdüğü anlaşılır. 17. yüzyılda kilisenin onarım geçirdiğine işaret eden yazıtı, öncesindeki dönemde de buradaki Rum ahaliye bırakılmış bir kilisenin varlığına işaret eder. Yazılı kaynaklar 18. yüzyıldan itibaren burada Panagia, Meryem'in Uykusu (Koimesis) ve Başmelek Mikail'e adanmış çok tanınmış bir manastırdan söz eder. Geç Osmanlı Dönemi manastırında özellikle VIII no.lu mekândin adamları ve halktan kişilerin çok yoğun gömüldüğü koimiterion'a dönüşmüştür. Kilisenin ve çevredeki tüm yapıların zemini de mezarlık olarak kullanılmıştır. Bu dönemde hem İncedayı Mahallesi'nde hem de Balatlar ve yakın çevresine yayılmış durumda iki büyük Rum Mezarlığı vardır. 1924 kadar varlığını sürdüren manastır ve mezarlık bu tarihten sonra kaderine terk edilmiş, mezar taşları sökülmüş, tarımsal faaliyetler sırasında ortaya çıkarılan iskeletler VI no.lu mekânda toplanmıştır.

Sinop'un Bizans ve Türklerin (Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı) hakimiyetinde olduğu yıllarda kilise olarak kullanılan dikdörtgen planlı, üzeri beşik tonozla örtülü I no.lu mekânın kuzey, güney ve batısında kemerli açıklıklar olup, bu açıklıklar bitişiğindeki mekânlarla bağlantıyı sağlamaktadır. Yapının kuzeyinde bulunan kemerli açıklık geç dönemde doldurulmuş, üst seviyede pencere bırakılmıştır. Kuzey duvarda zemine yakın seviyede seki biçiminde duvar çıkıntısı olduğu görülür. Kuzey ve güney duvar da geç dönemde oyularak mekân genişletilmek istenmiş olmalıdır. Ayrıca batıdaki kemerli girişin sağ ve sol kısmı geç dönemde (muhtemelen 17. yüzyıl ortalarındaki onarımlar sırasında) yine kesilerek giriş genişletilmiştir.

Güney giriş geç dönemde kilisenin ana girişi olarak kullanılmıştır. Güney kısımdaki girişin güney yönde eğimli bir sundurma ile koruma altına alındığını eski fotoğraflar göstermektedir. Eğimli çatının iki kez yenilendiği izlerden anlaşılır. Geç Osmanlı Dönemi'nde yapılan gömüler nedeniyle dıştaki zemin yükseldiği için kiliseye güney kesimindeki yedi basamaktan inilerek ulaşılmaktadır. Kilisenin güneydeki kemerli girişinin yarım daire biçimli (tympanon) üst kısmı ortada küçük bir pencere açıklığı bırakılarak moloz taşla doldurulmuştur. Kapının dış kısmında Meryem'in Ölümü (Koimesis) tasvir edilmiştir (Res. 14). Gerek Meryem'in Ölümü ve gerekse Baş melek Mikail tasvirlerinin kilisede özellikle vurgulanmasının nedeni ise manastırın mezarlık alanı olarak kullanılmasıyla doğrudan ilişkili olmalıdır. Hıristiyan inanışına göre ölüm Hıristiyanlar için bir son değil, Tanrının yanında –huzurunda uyanmak için bir geçiş sürecidir. Güneydeki kapının iç yüzünde, Rumca ve Osmanlıca olmak üzere çift dille yazılmış bir yazıtın varlığı, bu bölgede ve yapıda 1985 yılında burada bir çalışma gerçekleştiren Bryer-Winfield'ın kitabından dolayı bilinmektedir. Ancak yazıt günümüze ulaşamamıştır (Res. 15). Yazıtın yan kısmında, Azize Marina'nın şeytanı sakalından yakalaması sahnesi işlenmiştir (Res. 16).

Rumca yazıtta;
Theotokos'un kutsal kilisesinin çöken tonozunun ve resimlerinin Archon Reis kyr Kyriakos'un, Piskopos (metropolit) Kyr Ezekhiel ve rahip Kyr Stavrianos döneminde 23 Nisan 1640-11 Nisan 1641 yılları arasında yenilettiği yazılmıştır (Bu kitabede adı geçen duvar resimlerinin banisi Archon Kyriak(os) Reis olarak adlandırılmıştır[1].

Osmanlıca yazıtta ise;
"el-hakir Grigorios min beled Tokat fi al-musavur fi sene 1(0)50"

Tokat topraklarından mütevazi Grigorios enkleistra (tavan/tonozu Hicri 1(0)50 (23 Nisan 1640-11 Nisan 1641)'de yaptı.

12. ya da 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar kilise olarak kullanılmış olan I no.lu yapının üzeri orijinal halinde de beşik tonozla örtülüdür. Tonozun batı kesimi çöktüğü için 1640-1641 yılları arasında yenilenmiştir. Bu onarım çalışmasının tarihini, onarımı yaptıranları, onarımı gerçekleştiren ustanın adını yazıt anlatmaktadır. Bu dönemde tonozun batı kesimindeki çöken kısım moloz taş ve harçla doldurularak kapatılmış, su geçirmez beton benzeri bir sıvayla kuzey yöne eğim verilerek sıvanmıştır. Çöktüğü için yenilenen kısım günümüzde de tahrip olmuştur ve yakın zamanda onarılması için ilgili kurumlara projeler sunulmuştur.

Kilisenin duvarları ve tonozu ile batısındaki ek mekânlardaki nişlerin içi Geç Osmanlı Dönemi'ne ait iki tabaka halinde Eski ve Yeni Ahit'ten alınmış kutsal figür ve

[1] Reis ünvanı denizcilikte kaptan anlamına gelmektedir.

sahnelerle süslenmiştir. Bryer ve Winfield[2], resimlerin Geç Bizans Dönemi (Palaiologos) üslubu etkisinde yapıldığını belirtip, iki ayrı evre olduğunu özellikle vurgular. Farklı etkenler yüzünden kötü durumda günümüze ulaşan resimlerde acilen onarım çalışması başlatılması gerekmektedir. Bu projele ilgili olarak tüm sahneler sanat tarihçileri tarafından belgelenmiştir.

Apsis kemeri yüzeyinde tahtta oturmuş, cepheden tasvir edilmiş Pantokrator İsa tasviri vardır. İsa'nın sol elinde kapalı bir kitap olduğu görülmekte, tahrip olmuş sağ eliyle muhtemelen takdis işareti yapmaktadır. İki yanındaki baş melekler İsa'ya doğru hafif eğilmiş iki elleri pelerinleriyle kapalı yakarır biçimde durmaktadır.

Apsisin dışındaki kemerin dış yüzünde tam ortada Mandylion İsa'nın iki yanında ikişerden dört madalyon içinde martir (şehit) azizler büst şeklinde tasvir edilmiş, ancak bunlardan kuzeydeki en alttaki madalyon tümüyle tahrip olmuştur.

Kemer iç yüzeyinin alt bölümünde karşılıklı olarak cepheden iki piskopos tasvir edilmiştir. Kuzeydeki tümüyle yok olmuştur. Tahrip olan kuzeydeki piskoposun pelerini çok az belirgindir. Kuzeydeki piskoposun solunda "Hagios/ Aziz" yazmaktadır. Bu kemerin alt bölümündeki şeritte muhtemelen karşılıklı azizler tasvir edilmiştir. Güneydeki azizin başının solunda "Georgios" yazmaktadır. Yeşil pelerini vardır.

Apsis zafer kemeri dışındaki kemerin iç yüzeyi alt kısmında bir piskopos tasviri vardır. Apsis zafer kemerinin alt tarafının güneyinde Azize Mısırlı Meryem, apsise yönelik hafif eğilmiş, yakarır biçimde durmaktadır. Azize bel hizasından itibaren kızıl-kahve bir pelerin giymiştir. Vücudunun üst bölümü çıplaktır. Beyaz uzun saçları ve cılız vücudu çok hafif görülebilmektedir. İki elini apsise doğru yakarır biçimde tutmuştur. Karşı tarafında ise Piskopos Zosimos tasvir edilmiş olmalıdır. Ancak ona ait herhangi bir iz kalmamıştır.

Apsis yarım yuvarlak nişinin en üst bölümü beyaz şeritlerle ayrılmıştır. Onun altındaki şeritte tepeden tasvir edilmiş bir baş meleğe ait olabilecek kanatlar görülür. Apsis yarım yuvarlak nişinin beyaz şeritlerle ayrılan üst bölümünün güney kesiminde bazı resim kalıntıları bulunur. Burada muhtemelen cepheden büst şeklinde "Platitera" Meryem'e ait olması muhtemel sol eli görülmektedir. Onun altındaki şeritte büst şeklinde cepheden tasvir edilmiş sarı renkte kanatları bulunan bir meleğe ait hale yer alır. Apsisin dışındaki kemerin dış yüzeyinde, alınlığında güneyde "Serafim Meleği" göze çarpmaktadır. Muhtemelen yıpranmış olan kuzey tarafta da aynı figür vardı. Duvarların en alt şeridi, apsis de dâhil olmak üzere perde imitasyonuyla çevrelenmiştir.

Apsisi çevreleyen dıştaki ikinci kemer yüzeyi güney bölümü alttaki Piskopos Aziz Nikolaos tasvir edilmiştir. Apsisi çevreleyen ikinci kemer dış yüzeyinin güneyinde üstte cepheden, ayakta gösterilmiş bir piskopos daha tasvir edilmiştir. Piskoposun yüzü tümüyle tahrip olmuştur. Koyu renk kısa saç ve sakallı olan piskopos kızıl-kahve pelerin (phelenion), beyaz açık renk tunikle gösterilmiştir. Omophorion denilen atkısının vücudunun ortasından sarkan alt bölümü gözükmekte ve burada koyu renkte yapılmış bir Latin haçı dikkati çekmektedir.

Yapının güney duvarının tonoz başlangıcında Eski Ahit'in kutsal kişi ve Tevrat peygamberlerinin madalyon içerisinde büst şeklinde gösterildiği bir şerit yer almaktadır. Tonoz şeridini belirleyen aynı şerit kuzey duvarda da bulunmaktadır. Bu madalyonların doğu kısımda yer alan ilk beşi kısmen günümüze gelebilmiştir. Kızıl-kahve şeritlerden oluşan madalyonların etrafı sarı dilimli yapraklarla kuşatılmıştır. Doğudaki birinci madalyonda, büst şeklinde koyu renk kısa saçlı, sakalsız Habil tasvir edilmiştir. Beyaz tunikli figürün yaka bölümü sarı renkte gösterilmiştir. İkinci figür ise Drias'dır. Üçüncü figür, kontur şeklinde günümüze ulaşmıştır. Dört ve beşinci figürlerin başının solunda isimlerini gösteren yazı kalıntıları vardır.

Bu madalyon dizisinin alt kesimindeki beş bölümde yan yana Tevrat ve İncil'den sahneler sıralanır. Doğudan birinci sahnede İbrahim peygamberin, İshak'ı kurban etme sahnesi yer alır (Res. 17). Sahnenin merkezinde İbrahim peygamber vardır. İbrahim peygamber, oğlu İshak'a göre hafif eğilmiş, iki eliyle oğlunun boynundan kavramaktadır. Beyaz uzun saç ve sakallı peygamberin; beyaz pelerin, yeşil tuniği vardır. Sahnenin sol alt bölümünde İshak bulunur. Koyu renk kısa saçlı, açık renk tunikli genç İshak, koyu renkli çalıların üzerine iki eli bağlı olarak diz çökmüş vaziyettedir. İbrahim peygamberin arkasında, kızıl-kahve tonlarında tasvir edilmiş iki tepe arasında beyaz bir koç tasviri olduğu görülür. Koçun üzerinde İbrahim peygambere doğru ellerini konuşur jestte tutan ve ona doğru uçarak gelen bir melek çok az görülebilmektedir.
Doğudan ikinci sahne, İncil kaynaklı olup Meryem'e

[2] Bryer - Winfield 1985.

İsa'nın doğacağının müjdelenmesi sahnesidir. Sahnenin solunda, sahnenin sağındaki Meryem'e hafif dönük vaziyette duran baş melek Cebrail vardır. Meleğin başı ve sağ kanadı hariç boyun hizasından alt bölümü tahrip olmuştur. Meryem kızıl-kahve başörtüsü (maphorion) giymiştir. Sahnenin sol üst bölümünde iki cephesi görünen kule tarzında uzun ince bir yapı görülmektedir. Yapının üzerinde dört sütunlu kubbeli bir baldaken dikkati çekmektedir. Sahnenin orta bölümünde üstte, özellikle solda beyaz ışınlar vardır. Işınların bitiminde Kutsal Ruhu simgeleyen beyaz, küçük bir güvercin görünür.

Güney duvar, üst şerit, orta bölümdeki sahnenin doğu bölümünün çok az bir kısmı günümüze gelebilmiştir. Bu bölümün sol üst kısmında İsa'nın doğum sahnesine ait olabilecek üç kahin kral/çobana ait izler tespit edilmiştir. Kahin kral/çobanların hepsi ayakta olup sahnenin sağına yönelik durmuşlardır. Krallardan en arkadaki koyu renk saçlıdır, beyaz bir pelerin giymiştir, ortadaki kral koyu renk saç ve sakallıdır, kızıl-kahve bir pelerin giymiştir, en öndeki kral ise beyaz uzun saç ve sakallı olup öne doğru eğilmiş muhtemelen iki elini yakarır biçimde tutmuştur. Beyaz ve krem açık renkli pelerin giymiştir. Arka fondaki kızıl-kahve tondaki dağ tasviri her üç kralı çevrelemektedir. Sahnenin sol alt bölümünde oturur düşünür vaziyette sol elini şakağına dayamış olan Yusuf tasvir edilmiştir.

Güney duvar batı bölüm üst şeritte, Meryem ve kuzeni Elizabeth'in buluşma sahnesi vardır. Sahnenin sağındaki Meryem figürü günümüze kadar gelebilmiştir. Meryem sahnenin soluna dönük ayakta, öne doğru hafif eğilmiş, Elizabeth ile kucaklaşır şekilde tasvir edilmiştir. Kızıl-kahve başörtüsü (maphorion) açık renk-beyaz tunik giymiştir. Sol omzu üzerinde Elizabeth'in eli görünmektedir. Meryem'in arkasında beyaz ince uzun üçgen alınlıklı çift pahlı çatılı bir yapı betimlenmiştir.

Güney duvarın aşağı kısımlarındaki üçüncü şeritte cepheden ayakta tasvir edilmiş iki piskopos figürünün başları görülür. Soldaki koyu renk kısa saçlı, kısa sakallı, alnı geniş; sağdaki ise koyu renk kısa saçlı, kısa sakallı bir azizdir. Boyun hizasından itibaren ikisi de tahrip olmuştur. İkisinin ortasında kızıl-kahverengi kapaklı iç içe dikdörtgenlerden oluşan bir kitap betimi vardır.

Meryem ve Elizabeth'in buluşması sahnesinin altında yuvarlak kemerli kapının batısında "Kerubim Meleği" görünmektedir. Güney duvar batı bölümündeki yuvarlak kemerin iç yüzeyinde karşılıklı olarak ayakta cepheden koyu renk saç ve sakallı, haleli hekim azizler Kosmas ve Damianos (Anargroi) tasvir edilmiştir.

Kuzey duvar, güney duvara göre daha az korunmuştur. Kuzey duvarın tonoz başlangıcında madalyon içinde Eski Ahit'ten kutsal kişilerin olduğu madalyon dizisi sıralanır. Altındaki şeridin doğu bölümündeki dörtgen alanda üç melek vardır (İbrahim'in konukseverliği sahnesi tasvir edilmiş olmalıdır). Meleklerden özellikle doğudaki (sağdaki) belirgindir. Bunlar muhtemelen oturur şekilde tasvir edilmiştir. Soldaki melek aynı sağdaki gibi sahnenin orta bölümüne doğru eğik ve muhtemelen sağ elini (?) konuşur şekilde tutmuştur. Bunu takip eden sahnenin ise ne olduğu anlaşılamamaktadır. İsa'nın mucizelerinden birisi olması muhtemeldir. Sonraki sahne ise İsa'nın Kudüs'e girişi olmalıdır.

Bu duvarın doğu bölüm, orta şeridi birinci sahnesinin sağında küçük boyutta yarı çıplak tasvir edilmiş küçük bir figür vardır. Buradaki figürün Hz. İsa olduğu, iki yanında yer alan IC ve XC monogramından anlaşılır. Görmeye alışık olmadığımız bu tasvirde İsa, sahnenin hafif sağına doğru dönmüş, hafif eğilir biçimde gösterilmiştir. İsa, beyaz-açık renkte dikdörtgen bir seki üzerine basmaktadır. Vücudunun alt kısmını beyaz renk bir kuşak sarmaktadır. Yüzü tahrip olmuştur. Sağ elini sahnenin solundaki tahminen büst şeklinde tasvir edilmiş büyük boyutta haleli bir aziz figürüyle konuşur vaziyettedir. Azizin başı çok az görülebilmekte, koyu renk sakalı çok az seçilebilmektedir.

Kilisenin üzerini örten beşik tonoz, doğu ve batı bölümü olmak üzere kızıl-kahve şeritle ikiye ayrılmıştır. Doğu bölümde apsise yakın kısımda kızıl-kahve büyük bir madalyon içinde büst şeklinde Pantokrator İsa bulunmaktadır. İsa'nın kuzey ve güneyinde İncil yazarlarının simgeleri, Kerubim ve Serafim meleklerinden oluşan tasvirler dikkati çekmektedir. Bu tasvirlerden sadece güneydeki kısmen görülebilmektedir. Güney bölümde doğuda kızıl-kahve renkte kanatlı büst şeklindeki öküzün sol kanadı altında sarı kaplı bir kitap tasvir edilmiştir. Kitabın kapağı kızıl-kahve hatlardan oluşan inci, eşkenar dörtgen ve yürek motifleriyle bezenmiştir. İncil yazarı Lukas'ın simgesi olan haleli ve kanatlı tasvir edilen öküz, sahnenin batısındaki büyük boyutta tasvir edilen Serafim meleğine bakmaktadır. Serafim meleğinin kanatları kısmen mevcuttur. Diğer meleklerinin ya da bu alanda tasvir edilmiş olduğunu tahmin ettiğimiz diğer İncil yazarlarının sembolleri olan melek, kartal ya da aslana ait olabilecek sarı renkteki kanatları günümüze kısmen ulaşmıştır.

Tonozun batı yarısı güney bölümünün doğusunda ayakta cepheden yaklaşık dizleri hizasına kadar tasvir edilen azizin vücudunun sağ yarısı mevcuttur. Kızıl-kahve pelerin ve beyaz tunikli aziz sağ elini "Orans" duruşunda tutmuştur. Azizin bugün var olmayan sol elinde açık bir rulo vardır. Rulodan günümüze sadece dört satırlık yazıt gelebilmiştir.

Batıdaki duvarın içteki kemerinin iç yüzeyinde ortada "Kerubim" meleği. Kerubimin orta bölümü tahrip olmuştur. Aynı kemer iç yüzeyinin kuzey ve güneyinde karşılıklı iki melek yer alır. Bu meleklerden güneydeki yaklaşık dizleri hizasına kadar tasvir edilmiş olup kuzeydekinden daha büyüktür, kuzeydeki ise tüm tasvir edilmiştir. Dıştaki kemerin alınlığına yöneliktir. Kızıl-kahve pelerinli meleklerin yakarır şekilde tuttukları elleri pelerinleriyle örtülmüştür. Bu kemerin kuzey ve güney söve iç yüzeylerinde üst şeritte haleli iki aziz karşılıklı ayakta cepheden tasvir edilmiştir. Bunlardan güneydeki koyu renk saçlı sakalsız olup kızıl-kahve pelerinlidir. Kızıl-kahve pelerininin altında beyaz (açık renk) eteğinin alt kısmı sarı düz bir şerit ve köşelerde ise dilimlerden oluşur. Eteğinin dizlerinde ise koyu kızıl kahve bir başka şerit vardır. Figürün göğsü hizasında pelerini ile kaplı sol elinde dikdörtgen prizmal bir kutu taşımaktadır. Arka fonda muhtemelen yeşil kullanılmıştır. Vücudunun sağ yarısı dizlerinden itibaren tahrip olmuştur.

Aynı kemerin kuzey söve iç yüzeyinde üstte ayakta cepheden bir aziz tasvir edilmiştir. Koyu renk kısa saçlı sakalsız figür pelerini ile kaplı yaklaşık göğüs hizasındaki sol elinde dikdörtgen prizmal, koyu kızıl kahve bir kutu taşımaktadır. Sağ elini ise yukarı kaldırmış, orans duruşunda tutmaktadır. Figür omuzlarını ve vücudunun üst kısmını kaplayan açık kahve bir pelerin giymiştir. Figürün eteği yaklaşık dizleri hizasından itibaren düz yatay bir şeritle ikiye ayrılmıştır. Eteğin üst kısmı açık kızıl-kahve renkte olup iki köşede dilimli süslemeler içerir. Eteği alt kısmı ise beyaz renkte olup sadedir. Figürün boyundan dizleri hizasına kadar sarı zemin, dizleri hizasından aşağıya kadar kızıl zemin kullanılmıştır. Boyun hizasından yukarıda ise koyu mavi arka fon vardır. Batıdaki duvar içteki kemerin alınlığında ortada kızıl-kahve şeritli dikdörtgen bir pano, panonun içinde de siyah şeritli eşkenar dörtgen pano oluşturulmuştur. Panonun iki kenarında sarı kızıl-kahve hatlı üçerden altı kanat görünmektedir. Panonun içinde siyah ve kızıl-kahve renkteki hatlarla oluşturulmuş boyamalar bugün belirgin değildir. Bu kemer yüzeyinin, kuzey ve güney kenarlarında ay ve güneşi simgeleyen tasvirler bulunur. Güneyde bir kenarı yarım yuvarlak, kemere denk gelen tarafı dört sivri ışından oluşan açık kızıl-kahve tasvirin içinden profilden yapılmış bir baş tasviri bulunmaktadır. Arka fon beyazdır, muhtemelen güneşi simgelemektedir. Kuzeyde ise siyah hatlar ile oluşturulmuş hilal motifinin kemere denk gelen yüzünde baş profili oluşturulmuştur. Bu tasvirde muhtemelen aydır.

Batı duvardaki dıştaki kemer iç yüzeyindeki madalyonlarda büst şeklinde kutsal kişilerin tasvirleri vardır. Bu madalyonlar birbirleriyle, içlerinde eşit kollu haçlar bulunan madalyonlarla bağlanmıştır. Madalyonlar arasında ise sivri uçlu yapraklı bitkisel bezemeler görülmektedir.

Sonuç

Balatlar Kilisesi olarak tanınan yapı kalıntısında 2010 yılından itibaren gerçekleştirilen arkeolojik kazılar sayesinde Sinop'un Geç Roma- Bizans ve Türk Dönemi'ne ait kiliseleri ile gömü geleneği konusundaki bilinmezler aydınlatılmaktadır. Aslında bir Geç Roma Dönemi hamam yapısı olan Balatlar'daki mimari kalıntının Hıristiyan inancın gereksinim hissettiği ihtiyaçlar doğrultusunda çözümlenmesine bağlı olarak nasıl yeniden şekillendirildiğini, göstermesi açısından ilginç bulgular vardır. Başkent Konstantinopolis, Anadolu'daki diğer Bizans yerleşimleri ile Karadeniz'in kuzeyindeki Kırım ve batısındaki Bulgaristan ile doğrudan dinsel ve ticari bağlantılar olduğu görülmektedir (Res. 18).

Yapı kalıntısının son kullanım evresi Ortodoks Rum manastır ve kilisesidir. Panagia Koimesis Manastırı ve Başmelek Mikail Manastırı olarak tanınan yapıdan sadece kilise, ayazma ve mezarlık birimleri olmak üzere küçük bir bölüm günümüze ulaşabilmiştir. Diğer yapılar ise zamanla yok olmuş ya da çevredeki yapıların altında kaldıklarından izleri silinip gitmiştir.

Kilisenin güney girişi ve güneybatısındaki resimlerde görüldüğü üzere Meryem'in Ölümü (Koimesis) sahnesi ve Başmelek Mikail figürüne önem verildiği aşikârdır. Her iki tasvirde Ortodoks Hıristiyan ölüm ritüelinde özel anlam ve değer taşımaktadır. Eski Ahit'ten kutsal kişiler ve sahnelere resim programında ağırlıklı bir yer verilmesi ise İsa'nın geleceğinin bu sahnelerle bağlantılı görülmesi ve Hıristiyanlığın öncüsü kabul edilişinden dolayıdır.

KAYNAKÇA

Bryer – Winfield 1985 A. Bryer - D. Winfield, The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos, Vol. I-II (Washington).

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Balatlar Kilise genel görünüm.

Resim 2: Balatlar Kilise ve çevresindeki alanda belirlenen mimari kalıntıları.

Resim 3: VIII no.lu mekândaki Erken Bizans Dönemi kilisesi apsisi.

Resim 4: Apsisin kuzey kesimindeki mezarlar.

Resim 5: Kripta çukuru.

Resim 6: Mermerden röliker parçası.

Resim 7: VIII no.lu mekânın batı haç kolu.

Resim 8: VIII no.lu mekânın güney haç kolu.

Resim 9: Güney haç kolundaki kilise.

Resim 10: I no.lu mekânın genel görünümü.

Resim 11: Kilise olarak kullanılan I no.lu mekânın iç kesimi.

Resim 12: 2013 yılında II ve III no.lu mekânlarda gerçekleşen kazı çalışmaları.

Resim 13: III no.lu mekândaki Başmelek Mikail tasviri.

Resim 14: I no.lu mekânın güneydeki girişinin dış kısmındaki Koimesis sahnesi.

Resim 15: Güneydeki girişin iç kısmındaki günümüze ulaşamamış olan yazıt.

Resim 16: Güneydeki girişin iç kısmının günümüzdeki görünümü.

Resim 17: I no.lu mekânın güney duvarresimleri ve İbrahim'in İshak'ı kurban etmek istemesi sahnesi ve tonozdaki İncil yazarı Lukas'ın kanatlı öküz şeklindeki sembolik tasviri.

Resim 18: II no.lu mekânda Orta Bizans Dönemi'ne ait mezarların kazılması sırasında gün ışığına çıkarılan steatit sarkaç haçlar.

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

ARCHITECTURAL REMAINS IN THE TERRITORY OF LAKE ULUABAT

Uluabat Gölü Teritoryumundan Mimari Kalıntılar

Ali Kazım Öz*

Abstract

Numerous historic settlements were identified around the lake of Uluabat, situated to the north of Bursa, as a result of Archeological Field Surveys performed between 2006 and 2010. Places of materials, particularly on the Northwestern hills of Mt. Olympus (Uludağ), with most of them being plain settlement, have been selected to fit the purpose of workshop. There are remains identified in this region show characteristics of fortress or hillside settlements that spread over a wide area and indicate urbanization signs for over a long period from the Bronze Age to the Byzantine Period.

For the study, the town of Gölyazı (Apollonia ad Rhyndacum) within the Lake Uluabat was selected as a center and focused especially on certain settlements such as Kayapa and Tahtalı that are known to exist but not yet surveyed extensively. In addition, significant finds have been derived from Çamlık, Erintaşı, Gavurharmanı, Oğlakkalesi, Bekçikaya and İncilipınar that have not been previously been mentioned in any publications. Despite decreased number of settlements due to difficult transport conditions towards to high lands from the plain, the sites appear highly conserved. Based on the local surveys, it appears that west part of Bursa and Mt. Olympus have a rich repertoire of historic, natural and archaeological works, and social studies are necessary to improve the awareness of conservation.

Keywords: *Mysia, Uluabat, Apollonia, Architecture, Field Survey.*

Öz

Bursa'nın batısında yer alan Uluabat Gölü çevresinde 2006-2010 yılları arasında gerçekleştirilen Mimari Belgeleme ve Arkeolojik Yüzey Araştırmaları sonucunda birçok tarihsel yerleşim tespit edilmiştir. Çoğunluğu ova yerleşimi olmakla birlikte, özellikle Uludağ'ın kuzeybatı eteklerinde yer alan buluntu merkezleri, çalıştayın konusuna uygun olarak seçilmiştir. Bu bölgede, Tunç Çağı'ndan Bizans Dönemi'ne kadar geçen uzun bir sürede kentleşme belirtileri gösteren ve geniş alana yayılan yerleşimlerin yanı sıra, höyük, kale veya yamaç yerleşimi özellikleri gösteren kalıntılara da rastlanmıştır.

Çalışma kapsamında, Uluabat Gölü içinde yer alan Gölyazı (Apollonia ad Rhyndacum) merkez olarak seçilmiş ve özellikle Kayapa ve Tahtalı gibi varlığı bilinen fakat henüz kapsamlı inceleme yapılmamış yerleşimlerde yoğunlaşılmıştır. Diğer yandan daha önce hiçbir yayında bahsi geçmeyen Çamlık, Erintaşı, Gavurharmanı, Oğlakkalesi, Bekçikaya ve İncilipınar gibi yerleşimlere ait önemli buluntular ele geçirilmiştir. Ovadan yüksek kesimlere doğru çıkıldığında, zorlu ulaşım koşullarından dolayı yerleşim yoğunluğunun azalmasına rağmen, korunmuşluk durumunun arttığı gözlenmiştir. Bölgesel araştırmalar sonucunda, Bursa ve Uludağ'ın batı kesiminin tarihi, doğal ve arkeolojik açıdan zengin eserlere sahip olduğu fakat bu alanların tanıtım potansiyelinin ve koruma bilincinin geliştirilmesi gerektiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Mysia, Uluabat, Apollonia, Mimari, Yüzey Araştırması.*

Introduction

The field survey in the territory of Lake Uluabat, located at 34 km west of Bursa were realized in accordance with the allowance of the Ministry of Culture and Tourism of Turkey in the years 2006-2010[1]. It has been understood from the studies that 20 settlements have ruins and founding which are worth to be analyzed in the districts of Nilüfer, Mustafakemalpaşa and Karacabey (Fig. 1). Nilüfer Municipality has supported the project with its accommodation facilities, personnel and transportation services. A longer and more comprehensive period of study has been realized with the contribution of equipment and transportation services provided by Trakya University. Scientific consultants from İzmir Dokuz Eylül University and Bursa Uludağ University working in the study group follow up start and support these analyses.

* Dokuz Eylül University, Faculty of Letters, Archaeology Department, Tınaztepe Campus, İzmir/Turkey. E-mail: ali.oz@deu.edu.tr

[1] Aybek - Öz 2009: 328. This project was carried out under the scientific presidency of Prof. Dr. Serdar Aybek.

The aim of this study is to reveal archeological richness which is not considered as much as well-known natural richness of Lake Uluabat which has been put under preservation via international RAMSAR Agreements. Gölyazı is a small district where main source of income is fishing. Narrow and sinuous streets have adjacent Greek houses with wooden balks and brick walls on the sides of these streets. Unfortunately, these privileged houses play an important role in the process of the threat of the destruction of the ancient texture. This part which we call as modern settlement is completely an archaeological site and located on the ruins of ancient city. Every kind of physical intervention to be implemented in the archaeological site could be realized after the project is prepared and ratified by the Conservation Board. Therefore, the area of the settlement has been exceeded its appropriate location due to the increasing population and as a result of this fact, archeological sites are under threat.

The most important settlement within the borders of Lake Uluabat is undoubtedly Apollonia ad Rhyndacum, a Hellenistic-Roman city located in Gölyazı. At the same time, Apollonia which forms the center of this study is of vital importance due to its having all structures that are to be found in an ancient city. When Apollo Temple located on a shallow islet (Kız Ada) is completely analyzed, it will be a pioneer in the region and a candidate to influence both the areas of science and tourism. Moreover, the city is promising for further studies in the future as a result of the fact that huge stadium, a theatre and a necropolis area have been determined in Gölyazı (Fig. 2). Apollonia has taken place in the literature as being the second most important and biggest ancient city located in Bursa and its surroundings. This feature will undoubtedly play a crucial role in the development of the territory of the lake.

Ancient city of Apollonia ad Rhyndacum located within the borders of Nilüfer District and Gölyazı town was built on the peninsula stretching to the Lake Uluabat (Apolloniatis) which covers the same area of modern settlement. Apollo the god of light, was being the protector god of the city and having a temple in the city play an important role to name after the city as Apollonia. The city about which we took first detailed information from W. J. Hamilton in 1840's was visited by lots of travellers during 19th century and added the city to their reports[2]. Reinach and Lé Bas[3] drew the plan of the city and some buildings in 1880's. This was the final study until the introduction booklet written by B. Yalman[4]. A. Abmeier presented whole history of the city based on written documents[5]. M. F. Auzepy[6] and Y. Ötüken[7] mentioned about artifacts belonging to Byzantine period in a detailed study realized in the region.

District of Nilüfer

Gölyazı (Apollonia Ad Rhyndacum)

Apollonia ad Rhyndacum is the city built on the peninsula and islets reaching to the lake located on the northeast of Mysia. The name was chosen in order to differentiate from other cities in the Ancient Era with reference to the river of Rhyndacus (Adranos). According to the research realized by Wroth, the Classical Era (450-330 BC) is the process when first coins of the city appeared[8]. It is possible to be informed about commercial conditions of the city, social life and religious trends with the contribution of these written documents.

The city which was built as a colony of Miletus[9] according to some sources fell under the domination of Pergamum Kingdom while the kingdom was gaining power[10]. The city was placed under the sovereignty of Pergamum administration as a result of declaration of emperorship by Attalus Dynasty and their domination in the region in the subsequent period. The city affiliated to the court center of Adramytteum (Edremit) was then affiliated to Cyzicus for some time. It is observed from the retrieved tablets that Roman Emperor Hadrian (AD 117-138) stopped by Apollonia ad Rhyndacum on his way to Cyzicus and made a donation for the city[11]. The city is shown among important cities such as Cyzicus, Ephesus and Tralleis shined in the process of Hadrian's Emperorship in the latest publications[12]. The city which experienced a calm life in Byzantine Period continued its existence for some time as a city of people fleeing from Prusia (Bursa) and Apameia (Mudanya) because of Ottoman raiders who had become dominant in the region since the beginning of the 16th century.

[2] Hamilton 1842.
[3] Reinach - Lé Bas 1888.
[4] Yalman 1983.
[5] Abmeier 1990.
[6] Auzepy 2008.
[7] Ötüken 1996.
[8] Wroth 1964: 8-13.
[9] Ehrhardt 1983: 135.
[10] Gorman 2001: 247.
[11] Abmeier 1990: 14.
[12] Boatwright 2002.

The peninsula is comprised of two lower hills connected to each other with a shallow coast. Transportation activities of the settlement are realized via a modern bridge between two hills when the connection between the land and the islet is obstructed in winters. Cause of no ruins have been found, it is thought that the transportation was possibly provided by a wooden bridge in ancient times. A great part of Gölyazı residents live in traditional Greek houses with wooden balks and brick walls located on the islet side. These houses and streets of 19th century were built on a grid plan. The first thing that could come to the mind is that Gölyazı could be built on the civil settlement of ancient Apollonia[13]. Thus, ruins belonging to formal buildings of ancient city are located on the slopes of Zambaktepe, a point located inside of the peninsula close to the land. A Stadium on northern, a theatre on southwestern and a huge sacred area on southern slope of Zambaktepe have been detected. The Necropolis is located in the north of the city and on both sides of the highway which provides the sole entrance to the town and ancient city. The Apollo Temple is located on the islet named as Kız Ada which is approximately one km far from the land and situated on the northwestern side of the city. This place is also the one having the most undamaged structure, ruins of which have reached to the present day.

The spoiled blocks belonging to ancient buildings for the construction of city walls in the Late Ancient Period have necessitated this analysis. Also, it has been understood that the blocks with scriptures bringing from Kız Ada located in the ruins of the tower (Fig. 3) near to the Gölyazı Mosque. These blocks possibly belong to the stoa and portico built at the front of Apollo Temple in the honor of Emperor Hadrian who came to Mysia after great earthquake in the year AD 120. As a matter of fact, the epithets soter and ktistes for the Emperor were used in an altar that was used as a building block of the city walls[14].

Kayapa

A Byzantine cistern and a city wall surrounding the hill on which the structure was built on the valley located approximately three km west of Kayatepe. The cistern have been built in the measure of 10.45 x 12.85 m and chamfered on the edges. The size of wall varies between 1.29 and 1.48 m. The southern side wall of building have a drain channel and two reinforcement struts. Also, a structure with stone walls about 400 m above the sea level located on the top point of Erintaşı Hill that forms a fortress or a communication tower (Fig. 4). Its form like a square and measurable size of fortress is 25.90 x 23.90 m. Two small towers have been erected in the southern and western edge of building. Possibly a church and its blocks which were spread all over the area have been detected in Çamlık zone. Some architectural blocks and lots of colorful tesserae from a mosaic have been appeared by illegal excavations. The tombs sculpted in the form of sarcophagi on the bedrock are located within the same place. Therefore, the territory of Kayapa should be an important role in the context of public, religion and defensive position in ancient time.

Tahtalı

A Roman wall and a vaulted construction in adjacent condition are the indicators that there is an ancient settlement at that point (Fig. 5). The entrance of the construction (1.99 x 2.61 m) opens to the main place sized of 8.28 x 2.71 meters. It is considered that a door opening towards the east in the main place was an intersection point to another similar place nearby. Therefore, a system of the vaulted spaces could be served as an infrastructure for a larger and upper building. Data are inadequate on vaulted places and structures on them due to the fact that excavations have not been realized. However, it is stated that the settlement known as Neocaesareia was possibly located in Tahtalı and served as a citadel in the ancient period[15]. Byzantine city walls spread around the village supports this opinion. On the other hand, a statue base (1.80 x 0.94 m) shows that the buildings are official ones rather than defense mission. There are a plain molded title enriched with acroteria on the corners and eight-line scripture on the front face of the base. According to inscription, the marble statue attributed to Emperor Domitian by a woman named Agelais. It is understood that damnatio memoriae was applied and the name of the emperor was swept from the inscription.

Cutter marks, flutings and holes have been found on the rocky hill named as Filetepe within the upland located on the northwestern side of Tahtalı. Also, plain cut surfaces have been observed showing that

[13] Göksu 1998.
[14] Abmeier 1990: 15.
[15] Auzépy 2008: 331.

stones were obtained from here for each part of the rocky place. Based on these evidences, Filetepe was possibly used as a limestone quarry in the ancient era. On the other hand, the road formed on the southern side of the hill bordered with stairs on both sides might be an indicator that some cult activities could be realized at this point.

Ürünlü

According to studies, origin of the settlement at Ürünlü, one of the earliest settlements of Nilüfer district, dates back to Kite village founded in Roman Period. Some parts of a historical castle surrounded by ancient walls were seen in Ürünlü at the present time. Although rectangular walls of the castle have been destructed, three parts of wall ruins at different heights and main marks of rectangular corner bastions have been survived. It is known that the castle was the center of Byzantine feudal landlord and occupied by Osman Bey. It is understood from the earlier studies that density of ceramics were increased in Byzantine and Ottoman Periods between 13th and 15th centuries[16].

Kuruçeşme

It is understood that the region named as Gavurharmanı located approximately two km west of the village was a huge Roman necropolis. The ceramics obtained from the region intensively belong to Roman Period. A coffin of sarcophagi with the dimensions of 2.40 x 1.00 m and covers are the rare samples in steep geography of the region covered with forests. Also, some architectural blocks belonging possibly to a podium tomb have been noted on approximately 15 meters rocky platform in Laz Ölenin Başı zone. A coffin with the dimensions of 2.52 x 1.10 m and huge blocks assumed to a podium are located at this point. A stepped rock mass has been determined on Taşınaltı zone at Kuruçeşme village. The rock equals to 3.25 x 3.00 meters and the steps were destructed. An engraving niche at the front side of rock shows that this mass could be used with a cult function.

Maksempınar

A defense structure on the hill named as Oğlak Kalesi has been totally destructed. Topographical structure and ruins prove that there was a structure built in this point. Lots of ceramic pieces spread throughout the area indicate that the settlement in the castle continued from the Bronze Age to the Late Ancient Period.

District of Mustafakemalpaşa

İncilipınar

Cutter marks and riffles have been determined on the rocky hill named as Yakup Dede supporting the opinion that stones were obtained from the point. A mound which was not recorded before has been noted including rich ceramic finds on the southern slope of the hill. Ceramic collection found on the surface indicates that İncilipınar is an important settlement. Besides occurrence of different periods of Ancient Era on this point, pieces of crockery dated to earlier periods have been found on the slope from where the materials were picked up. Grey wares have been dominantly found as well as red, beige and brown ones in whole wares which have begun to be analyzed with the consideration that they are prehistoric period (Fig. 6). It is observed that the materials made of grey clay have similarities with some samples encountered in Alaattinbey Höyük.

The most remarkable founding is a thin slip piece shining like gold due to the presence of intensive silvering particles in it. Comparable samples of these wares could be found in Boğazköy and Alişar and it is generally accepted that such wares are from Western Anatolia. Such wares have been found on layers dated towards the end of the second thousand years on the most important reference point, Beycesultan, in the chronology of Western Anatolia[17]. It could be said that the clay was well-refined except for the ones that could be taken as bulk wares. Although most of the wares are micaceous, lime and quartzite in the mold have been discovered. When surface treatment of the wares is considered, it is observed that just one sample has a slip while polished samples at various levels have been found.

Grey wares, the largest group of the retrieved Prehistoric wares, are similar to the many mounds around Bursa. D. French, who firstly directed the attention to the presence of grey wares in the region, defines two different categories of grey wares based on the surface analyses including Yenişehir and İznik. Dating of ceramics which are typical of Northwestern Anatolia change between Middle and Late Bronze Age in the Second Millennium BC.

[16] Geyer et al. 1992: 112.

[17] Besides this ware has been found in various places of Anatolia, the general opinion is that the ware has been spread throughout other regions of Anatolia from Western Anatolia (Mielke 2006: 39-41. The comments on prehistoric ceramic pieces have been made by B. Aksoy).

Karaoğlan

The Byzantine wall surrounding lower hill named as Kocaada belongs to the same period of Apollonia. It is understood that the wall served as a rampart when the level of the lake water rise. Northern side of the rocky hill named as Bekçikaya was flattened with the method of trimming and a pit was dug at the ground level. It is considered that the pit which was totally closed and destructed due to illegal excavations was possibly used as an oblation point in earlier periods as well as its function as a cistern.

The preserved length of Byzantine water conduit located approxi. One km north of the settlement is 10 meters. The height of the wall is approxi. 1.56 m while its width is 1.35 m and water was carried via a 1.25 m channel on the wall. Wreckage of the part destructed by road construction has detected around. Pieces belonging to Roman pottery for daily usage have been intensively found on flat areas of the southern slope in Bekçikaya.

Dorak

Between Dorak and Onaç village, a cemetery area belonging to late period has been found. The tombs were buried in the ground and had covers made of limestone obtained from the bedrock. In-situ wall and the blocks around appeared as a result of agricultural activities on Pazartepe indicates a monumental structure. The structure was built with huge sized, limestone blocks such as the samples in Gölyazı. Coffins carved from the bedrock and engraved covers which form separate parts specify the necropolis in that point. Unfortunately, the area was cause of the quarry activities and road construction.

Different ruins at the village center or around have not been found. However, Dorak village is mentioned in a highly important and sensational event in the World Archaeology. There are not any data about the present condition of finds of tombs introduced by James Mellaart[18] to the archaeological community. Precious wares obtained from a tomb on a cape reaching to the lake are dated to the Early Bronze Age. There are some questions about the reality and context of Dorak Treasure which present further and more qualified artifacts.

District of Karacabey

Uluabat

The Bastions and city walls mentioned in the literature as Lopadion Castle are located on the northwestern side of the lake. The Lopadion as the castles of Pithykos and Katoikia were built by Byzantine Emperors Ioannes Komnenos (AD 1118-1143) and Manuel I Komnenos (AD 1143-1180) in order to be protected from Seljuk invasions[19]. Castle and settlement are important due to the fact that the place is close to the bridge which is the sole transfer point from east to west. Data in early resources on the fact that there was no transferring opportunity from the region in rainy seasons date back to Scythian invasions in the year AD 258[20]. Moreover, Dukas states that three day travel from south to pass through Lake Uluabat would be indispensable in the absence of this bridge[21].

Eskikaraağaç

A church and a civilian structure belonging to early Greek settlement at the village center have been determined. Dimensions of the church are 19.14 x 10.61 m and two niches are seen on both sides of the apse and also two niches are seen on the northern wall (Fig. 7). Although southern wall has not been preserved, there are three long windows close to each other on the mid-point of northern wall. The windows with a width of 0.76 m were built in the form of a loophole widening to inside.

Conclusion

The field survey conducted around the Lake Uluabat has been realized in four municipalities and 11 villages of Nilüfer district, two municipalities and 10 villages affiliated of Mustafakemalpaşa district and four villages of Karacabey district. It is understood from the studies that there are 40 ruins which are worth to be analyzed situated in 20 settlements. All remains noted on their usual place have begun to be analyzed in order to be documented with schemes and

[18] Dorak treasures were only introduced to science world via schemes drawn by J. Mellart and D. Stronach (1959). After that, a book was written by K. Pearson and P. Connor (1967) about the subject.
[19] Ötüken 1988: 92.
[20] Ramsay 1890: 160.
[21] Dukas 1956: 168.

photographs. Based on the studies, all ruins could be classified in seven main groups. It is possible to categorize these remains as Defensive Structures, Necropolis Areas, Rock Monuments and Quarries, Mounds, Late Ancient Ruins and other settlements. Diagnostic ceramic pieces obtained as study findings have been submitted to Bursa Archaeological Museum.

The area within the scope of field survey on the Lake Uluabat and its territory is a transfer zone between ancient region of Mysia, Phrygia and Bithynia. Also, it is an important connection point of river trade route reaching to Propontis (Marmara Sea) from inner parts. Therefore, it is clearly understood that the area is a crucial and intensive one in the context of both social activities and commercial facilities. Our knowledge on the settlements of Prehistoric Era in Bursa and around is mostly based on the field survey conducted by D. French in 1960s. French particularly deal with İznik and Yenişehir; but he also studied plains of İnegöl and Bursa located outside of the related basins in his article[22]. The mounds such as Ilıpınar, Barcın, Aktopraklık and Menteşe where excavation activities have been conducted recently, particularly shed light to the Prehistory of Marmara Region. On the other hand, studies on later periods, especially 3rd and 2nd Millennium BC are inadequate.

Studies indicate that there could be all settlements noted by French except the ones, İncilipınar slopes. İncilipınar and similar examples support the idea that there is a possibility about the presence of the pre-Classical settlements were not formed as mounds. It is unsound to consider that everywhere on coastal side of Lake Uluabat is appropriate for settlements. Also, in Prehistoric periods, possible changes of the lake level are the points to be taken into consideration.

The most encountered remains are necropolis areas generally located on the hills in the south of the lake. Cemeteries are dispersed throughout the area and sarcophagi were generally carved in the bedrock. Moreover, sarcophagi with incomplete ornaments that were brought to the village indicate that there was a limestone quarries around Kayapa-Tahtalı zone. Dominance of quarries and their dense usage in the area shows that there could be other sources with different functions. Although there are lots of cemetery areas, ruins belonging to their relevant settlements have not been found. The determined settlements are generally mounds, fortress and small-sized Roman and Byzantine settlements. The ancient city named as Apollonia ad Rhyndacum in Gölyazı is the most important city in the area and small settlements are affiliated to here.

The defensive structures on the territory of Lake Uluabat generally located on the top of hill or near to main roads. The walls of square-planned structure named as Erintaşı and Oğlak Kalesi fortress have been substantially destructed. The structures were supported by towers situated on the entrance point and workmanship of the walls is in parallel with Hellenistic samples. Upper-hill castles belonging to Hellenistic and Roman Period play important roles in the defense of the settlements such as Apollonia ad Rhyndacum and Tahtalı located in the lake basin. On the other hand, social and cultural life in the region continued in the Late Ancient Era and particularly gained momentum in Byzantine Period. In this period, the fortresses such as Uluabat, Eskikaraağaç, Ürünlü and Tahtalı are situated near of plain in order to defense the main road from Miletopolis to Prusia.

The sunken areas where Lake Uluabat is located are particularly bordered with rocky hill on the northern side. Also, rocky hills around the lake and on the islands have provided the region with construction materials. Moreover, it has been determined that arrangements made on rocky areas used as quarry are similar with the ones made on the sacred area in Apollonia. Tahtalı and Filetepe mentioned above are the best examples at this point. The steps carved in the southern slope of the rocky hill used as a quarry reach to a platform flattened by trimming. This plan indicates to a sacred area on the top point rather than a quarry. The steps and engraving niche are an indicator that could have a cult function.

[22] French 1967: 54.

BIBLIOGRAPHY

Abmeier 1990	A. Abmeier, "Zur Geschichte von Apollonia am Rhyndakos", E. Schwertheim (ed.), Mysische Studien, AMStud 1.
Auzépy 2008	M. F. Auzépy, "Survey of the Byzantine Monasteries on the South Coast of the Sea of Marmara", AST 25/1, 327-340.
Aybek - Öz 2009	S. Aybek - A. K. Öz, "Ulubat Gölü Çevresi Yüzey Araştırması, 2007", AST 26/2, 327-342.
Boatwright 2002	M. T. Boatwright, Hadrian and the Cities of the Roman Empire (Princeton).
Dukas 1956	M. İ. Dukas, Bizans Tarihi, V. Mirmiroğlu (çev.) (İstanbul).
Ehrhardt 1983	N. Ehrhardt, Milet und seine Kolonien: Vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen, Milet VI.3 (Frankfurt).
French 1967	D. French, "Prehistoric Sites in Northwest Anatolia", AnSt 17, 49-99.
Geyer et al. 1992	B. Geyer - J. Lefort - F. Planet "Prospection dans la région de Bursa, 1990", AST 9, 109-118.
Gorman 2001	V. B. Gorman, Miletos and the Ornament of Ionia: A History of the City 400 BCE (Ann Arbor).
Göksu 1998	E. Göksu, Gölyazı: Kentsel Arkeolojik Sit Alanı Koruma İmar Planı Açıklama Raporu (İzmir).
Hamilton 1842	W. J. Hamilton, Researches in Asia Minor, Pontus, and Armenia with Some Account of their Antiquities and Geology, Vol. 2 (London).
Mellart 1959	J. Mellart, "The Royal Treasure of Dorak", Illustrated London News, November 28th.
Mielke 2006	D. P. Mielke, Die Keramik von Westhang, Kuşaklı-Sarissa Band 2 (Rahden/Westf).
Ötüken 1988	S. Y. Ötüken, "Karacabey İlçesindeki Tophisar Köyünün Ortaçağdaki Önemi ve Tarihi Eserleri", Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi 4, 89-99.
Ötüken 1996	S. Y. Ötüken, Forschungen im Nordwestlichen Kleinasien. Antike und Byzantinische Denkmäler in der Provinz Bursa, IstMitt Beiheft.
Pearson – Connor 1967	K. Pearson - P. Connor, The Dorak Affair (London).
Ramsay 1896	A. W. M. Ramsay, Historical Geography of Asia Minor (London).
Reinach - Lé Bas 1888	S. Reinach - M. P. Lé Bas, Voyage Archéologique en Grèce et en Asie Mineure, Volume 1, of Bibliothèque des monuments figurés grecs et romains (Paris).
Wroth 1964	W. Wroth, Catalogue of the Greek Coins of Mysia-British Museum (London).
Yalman 1983	B. Yalman "Apollonia Ad Rhyndacum: Gölyazı Köyü", İlgi 37, 7-12.

LIST OF FIGURES

Figure 1: Settlements in the Field Survey.
Figure 2: Plan of the Ruins of Apollonia and Gölyazı Town.
Figure 3: Inscripted Blocks of the Tower in Gölyazı.
Figure 4: Plan of Erintaşı Fortress in Kayapa.
Figure 5: Vaulted Construction in Tahtalı.
Figure 6: Ceramic Finds of İncilipınar.
Figure 7: Plan of the Greek Church in Eskikaraağaç.

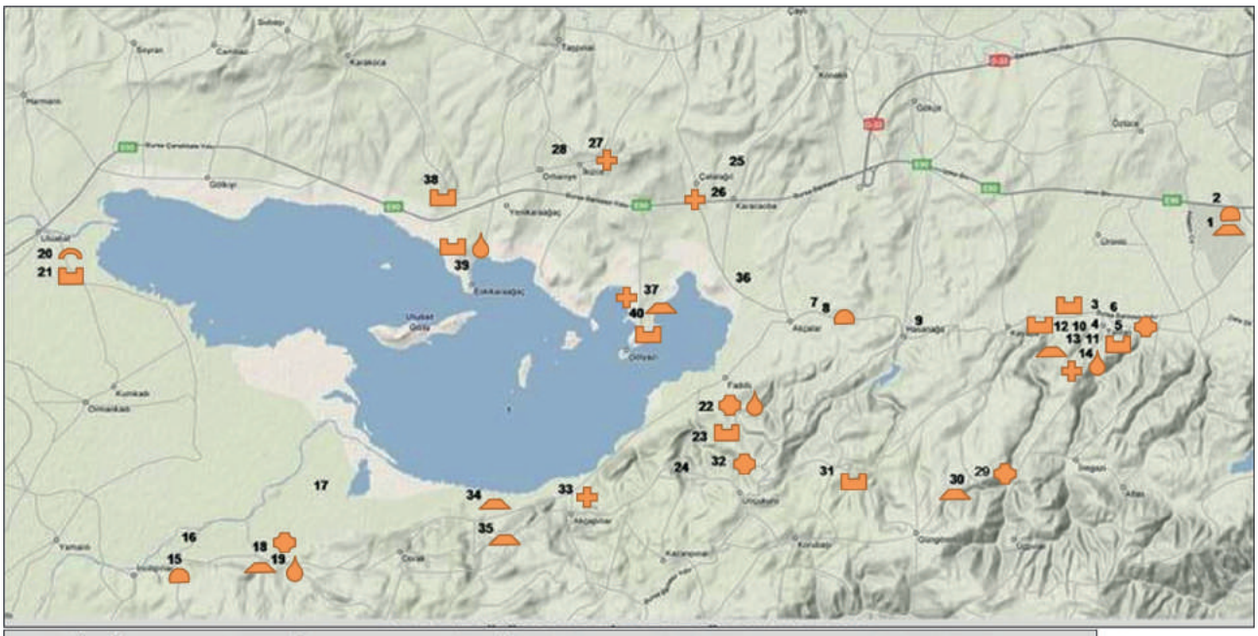

Figure 1

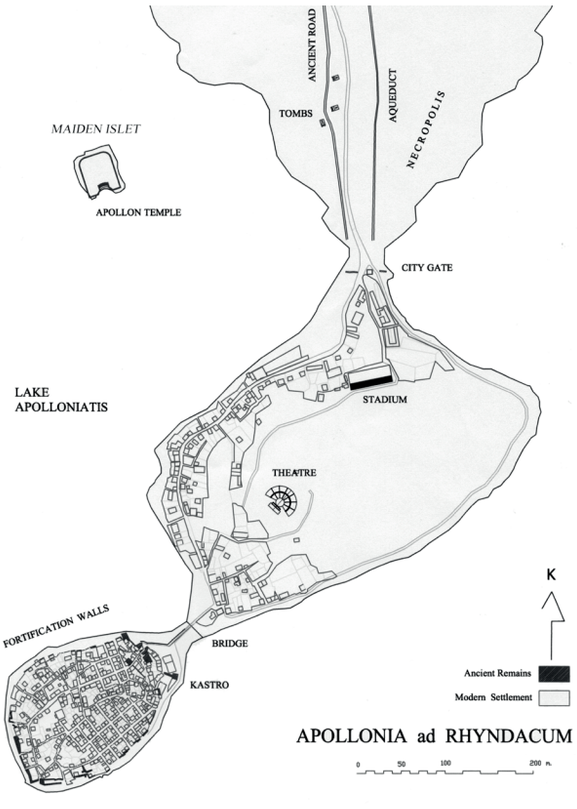

Figure 2

Figure 3

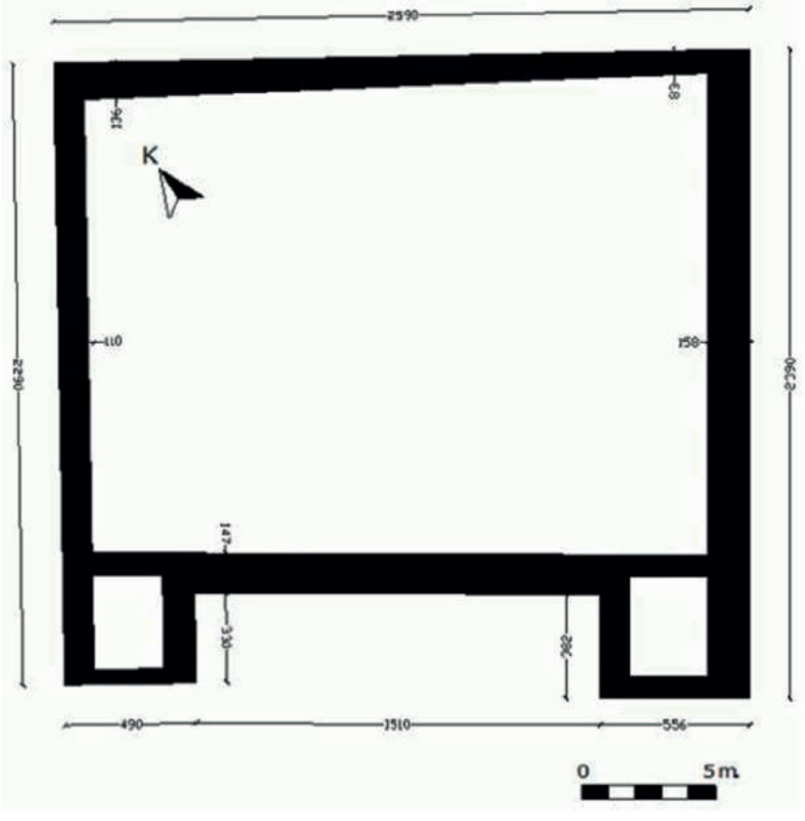

Figure 4

Figure 5

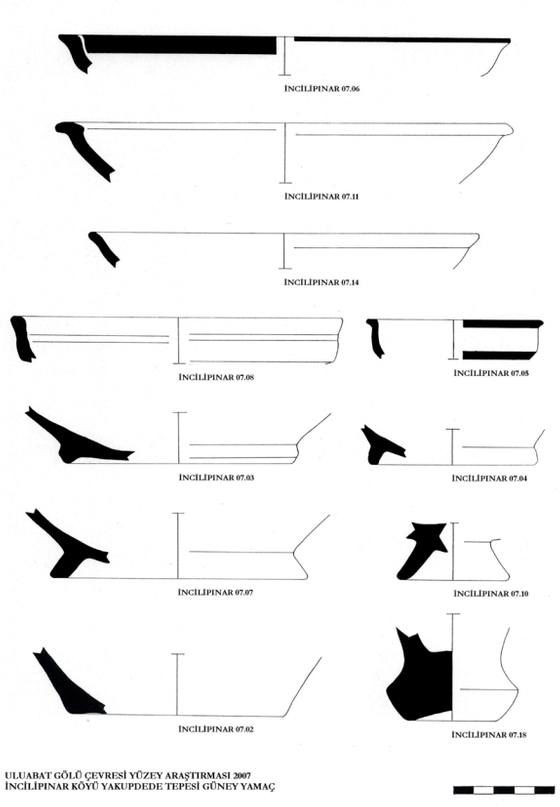

Figure 6

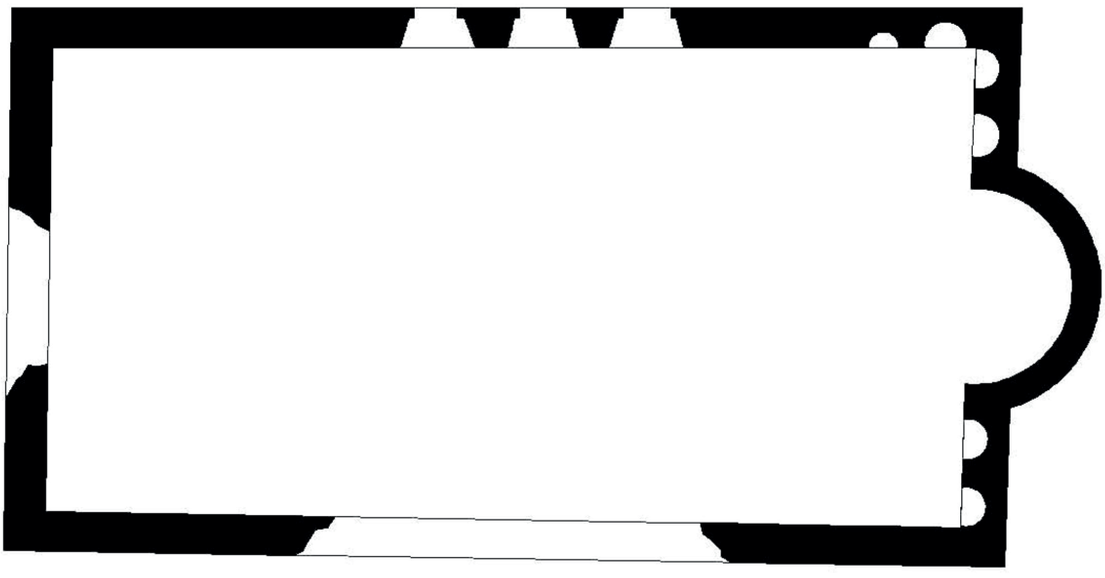

Figure 7

OLYMPOS'DA ASKLEPİOS KÜLTÜ

Asclepius Cult in Olympus

Derya Şahin*

Öz

Çalışmanın konusunu Bursa'nın güneyinde Keles, Orhaneli ve Büyükorhan ilçelerinde 2008-2013 yılları arasında, Bursa Uludağ Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü tarafından yapılan araştırmalar ve epigrafik çalışmalar ışığında Asklepios kültüne dair buluntular ve onların değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

En ünlü Asklepios tapınakları Epidauros'un dışında, Kos ve Pergamon'da bulunmaktadır. Ancak muhtemelen henüz bilmediğimiz çok farklı yerlerde de Asklepios'a ait birçok tapınak olmalıdır. Yapılan araştırmalar, Hadrianoi Antik Kenti'nin bulunduğu Orhaneli ve çevresinde, sağlık tanrısının bu bölgede saygı gördüğüne işaret eden çeşitli heykel, sunak ve yazıt varlığını göstermiştir. İleride Baraklı Asartepe'de yapılacak kapsamlı kazı ve araştırmalar, bu konuda önemli veriler sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Olympos, Hadrianoi, Asklepios, Kült.*

Abstract

The subject of this study is the findings of the Asclepius cult and its evaluation in the light of epigraphical studies and researches made by Archaeology Department of Bursa Uludağ University, between the years of 2008-2013 in Keles, Orhaneli and Büyükorhan districts, which are in the south of Bursa. The most famous temples of Asclepius are located in Cos and Pergamon, out of Epidauros. However, there are probably many temples belonging to Asclepius in very different places that we do not know yet. The investigations revealed the presence of various sculptures, altars, and inscriptions pointing to Hadrianoi ancient city and its vicinity, where the god of health was respected in this area. Extensive excavations and researches to be carried out at Baraklı-Asartepe in the future will provide essential data on this subject.

Keywords: *Olympus, Hadrianoi, Asclepius, Cult.*

Giriş

Modern coğrafyada Marmara Bölgesi'nin en yüksek dağı olan Uludağ tüm ihtişamıyla bugün olduğu gibi, geçmişte de insanları etkilemiş ve üzerinde birçok bilinmezle günümüze kadar gelmiştir. Bursa'nın güneyinde yer alan Uludağ antik adıyla Olympos ve daha sonrasında Hıristiyanlıkla birlikte Keşiş Dağı olarak bilinen bölge, arazi şartlarının çetin ve yerleşimlerinde dağınık olması itibariyle tam anlamıyla kapsamlı bilimsel çalışmalarda az tercih edilen yerlerden olmuştur. Bu nedenle yaptığımız çalışmayla amacımız bölgeyle ilgili bazı sorulara cevap verebilir olmaktır. Çalışmanın konusunu; Bursa'nın güneyinde Keles, Orhaneli ve Büyükorhan ilçelerinde 2008-2013 yılları arasında, Bursa Uludağ Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü tarafından yapılan araştırmalar ve epigrafik çalışmalar ışığında Asklepios Kültüne dair buluntular ve onların değerlendirilmesi oluşturacaktır.

Epidauros'daki Asklepios kültü dünya çapında oldukça ünlüdür. Bu kült daha sonra Roma, Kartaca ve Mısır gibi başka önemli yerlerde de etkili olmuştur. Yunanistan, Ege Adaları ve ona bağlı topraklarda çok sayıda Asklepios kutsal alanları tespit edilmiştir. İyileşmenin deva bulmanın en önemli tanrısı olan Asklepios, Hellenistik Dönem'de oldukça etkili ve saygı duyulan bir tanrı olmuştur. Bu durum Akdeniz Dünyası'nda yaşanan Hellenizasyonla açıklanabilir. Bu dönemde Yunan dili, fikirleri, kostümü diğer kültürlere etkin bir biçimde nüfuz etmiştir[1]. Doğal olarak antik dünyadaki bu etkileşim safhalarının ne zaman ve nasıl olduğunu tam olarak tespit edemiyoruz. Bu durum tabi ki Bursa'nın Uludağ bölgesinde kalan antik kentler içinde geçerlidir. Buna rağmen yazınsal ve arkeolojik buluntular sayesinde bölgedeki Asklepios kültü ile ilgili birtakım yorumlar yapmak mümkün olabilecektir.

Sağlıkla ilişkilendirilen Asklepios kültünün bu bölgede olabileceği ihtimali şaşırtıcı olmamalıdır. Asklepeionlar

* Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Görükle Yerleşkesi, Bursa/Türkiye. E-posta: dsahin@uludag.edu.tr

[1] McCasland 1939: 221.

şehirden uzak, sessiz, bir yamaç üzerinde yumaşak bir geçişle teraslandırılmış, temiz havası ve su kaynağı bulunan yerlere kurulmuştur[2]. Zira bugün bile dağlık coğrafya yüksek rakımı sayesinde temiz ve bol oksijen içerirken, mineral bakımından oldukça zengin olan şifalı kaplıcalarıyla sağlık turizmi içinde önemli destinasyon noktalarından olmayı hala sürdürmektedir. Benzer bir durum Pergamon'da da karşımıza çıkmaktadır. Pergamon'un doğa ve iklim özelliklerinin uygun olması sağlık tanrısı (Asklepios) inancının burada bulunmasına gerekçe olarak gösterilmektedir[3].

1935 yılında Prof. Dr. Siyami Hersek tarafından Kirazlıyayla'da yaptırılan ve Devlet tarafından Bursa Uludağ Üniversitesi'ne hastane olarak devredilen Kirazlıyayla binası neden Asklepios kültünün bu bölgede olabileceği sorusunun cevabına farklı bir açıdan destek sağlamaktadır[4].

Bölgenin Antik Coğrafyadaki Yeri ve Asklepios Kültünü İşaret Eden Buluntular

Strabon, Geographica isimli eserinde Olympos'u açıklarken, "Mysia, iç kısımda Olympene'den Pergamene'ye ve Kaikos adını taşıyan ovaya kadar uzanan bir alanı kaplar ve bu nedenle İda Dağı ile Katakekaumene arasında uzanır" demektedir[5]. Bithynia'nın güneyinde Olympos civarında yaşayan halk için Olympeneliler ismini kullanan Strabon, Olympene'nin kuzeyde Prusa ad Olympum, güneyde Hellespontlu Phrygia ve doğuda bölgeye ismini veren Olympos Dağı ile (bugün Uludağ) sınırlandığı anlatır[6].

Bölgeyle ilgili en kapsamlı çalışmalardan ilki epigrafik alanda 1987 yılında Elmar Schwertheim tarafından yapılmıştır[7]. Yakın zamanda ise, yoğunlukla 2008-2013 yılları arasında, Bursa Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından yapılan yüzey araştırması sonuçları değerlendirilerek yayınlanmıştır[8]. Sözü edilen araştırma kapsamında ve daha öncesinde Schwertheim tarafından yapılan çalışmada, bölgede bir Asklepios kültünün olduğunu düşündüren çeşitli buluntular tespit edilmiştir. Ayrıca bir doktora ait olduğu bilinen Aristoktes'in Kenotaph'ı ve onun yazıtı bu öneriyi kanıtlar niteliktedir[9]. Bugün Nalbant, Cuma Camii'nin dış duvarında bir duvar taşı niyetine kullanılan yazıt hala sağlamdır. Doktor Aristoktes'in boş mezarına ait yazıt İS 2. yüzyıla tarihlenir ve üzerinde şu sözler yer alır: "Ey yolcu, burada dur! Ben bir boş mezar olabilirim, ancak buradan geçene yabancı topraklarda gömülmüş olan Venustus ve Juliane'nin oğlu Aristokles'in selamını veriyordu. O genç yaşta öldü ve bedeni imparatorluk başkenti Roma'da gömüldü. O, aynı zamanda doktorlar arasında da dikkat çeken bir isim yapmıştı. Mürebbiyesi Neikarete onun için çok gözyaşı dökerek ağladı, aynı zamanda bu anıtı mezarın üzerine diktirdi."

Yukarıdaki yazıttan da anlaşılacağı üzere, Asklepios'un oğulları olarak bilinen asklepiades yani doktorlar bulunan bir bölgede onun kültünün de olması kaçınılmazdır. Strabon, eserinde "Bithynia tanınmış bilginler yetiştirmiştir: Filozof Ksenokrates, mantıkçı ve münazaracı Dionysos, Hipparkhos, Theodosios ve matemetikçi oğulları ve ayrıca Myrleia'lı hatip Kleokhares ve Prousa'lı hekim Asklepiades" yazar[10]. Metinde Prousa'lı asklepiades olarak bahsettiği kişi(ler), bir isim değil Asklepios Tapınaklarında çalışan hekim(ler)dir.

Schwertheim, Bursa-Keles yolunun bir vadi boyunca gittiğini anlattıktan sonra burada az sayıda buluntu ve kalıntı olduğundan bahseder ve daha sonra kaçak kazı esnasında bulunan antik devşirme malzemeler hakkında bilgi verdikten sonra 16 numaralı yazıta atıf yaparak burada Asklepios ve Hygieia'nın bir tapınağı olabileceğini önermektedir (Res. 1). Bahsettiği 16 numaralı sunağın üzerinde bulunan iki sepet ve yılan atribülerinin Hygieia'ya ait olduğunu söylemektedir[11]. Bu sunak şimdilerde Baraklı'da bir evde devşirme malzeme olarak kullanılmaktadır[12].

Akalan / Orhaneli'nde bulunan ve Asklepios yılanı olarak isimlendirilen üzerinde yılan sarılı sunak, yine Asklepios kültüyle ilişkili olmalıdır (Res. 2)[13]. Orhaneli civarında bulunan bir başka Asklepios yılanı üzerinde yazıt olan bir sütuna sarılmış olarak gösterilmiştir (Res. 3)[14]. Ayrıca Schwertheim'ın asklepiadeslere ait çeşitli mezar yazıtları tespit etmesi bölgede bir Asklepios tapınağının bulunduğunu kaçınılmaz kılar[15].

---

[2] Wroth 1882: 8.
[3] Wroth 1882: 8.
[4] Cumhuriyet Dönemi mimarisinin özgün örneklerinden biri olan ve "Senatoryum Binası" olarak inşa edilen tesisler kısa bir dönem hastane olarak kullanılmış daha sonra üniversitenin Görükle yerleşkesindeki hastane binasının bitirilmesinden sonra sosyal tesis olarak hizmet vermiştir.
[5] Strab. geogr. XII, 8, 12, 576.
[6] Schwertheim 1987: 133-134.
[7] Schwertheim 1987.
[8] Şahin 2014.
[9] Yazıt için bk. -Schwertheim 1987: 49, Kat. Nr. 61, Taf.14.
[10] Strab. geogr. XII, 4, 9.
[11] Schwertheim 1987: Nr. 16, Taf. 5. Keles'in Baraklı köyünde bulunan bu yazıt mermerden bir altar üzerinde yer alır ve yazıtın hemen altında içi meyvelerle dolu sepetin etrafını bir yılanın çevirdiği görülür.
[12] Şahin 2014: 25.
[13] Schwertheim 1987:15, Nr. 14, Taf. 5.
[14] Schwertheim 1987: 15-16, Nr.15A, Taf. 5.
[15] Schwertheim 1987: 49, Taf. 14; 50, Taf. 15.

Başka bir yılan heykeli Dedeler Köyü'nde Selahattin Buhari Türbesi içinde Bursa Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nün 2009 yılında yapmış olduğu yüzey araştırmasında bulunmuştur (Res. 4-5). Sağ yöne doğru helezon çizen, beşinci kıvrımından yukarısı kırık olan, bedeni pullu yılan heykeli yine Asklepios'a çağrışım yapar[16]. Battistoni ve Rottenhöfer, Keles ve Orhaneli Bölgesinde bulunan yazıtlar üzerine yaptıkları çalışmalarda bölgede Asklepios kültünün revaçta olduğunu ancak Asartepe'de bulunan kült alanlarıyla doğrudan bir bağlantı kurulamayacağını belirtmişlerdir[17].

Hadrianoi'de bulunan sikkeler üzerinde Asklepios, kızı Hygieia ve nekahat dönemini personifike eden Telesphoros, Rhyndakos'u nitelendiren nehir tanrısı betimli sikkeler, bölgede bulunan Asklepios ve Hygieia kültü için en önemli belgelerdir[18]. Hadrianoi Antik Kenti sikkelerinin bazılarında sağlık tanrısı Asklepios tek başına yer alırken[19], bir bölümünde ise sadece nehir tanrısı bulunmaktadır[20]. Roma İmparatoru Hadrianus Dönemi'ne (117-138) tarihlenen bir sikke üzerinde ön yüzde Hadrian başı, arka yüzde ise ayakta duran ve olgun yaşta sakallı Asklepios, vücudunun üst tarafı çıplak, belden aşağı kısmı ise himationa sarılı olarak betimlenmiştir. Burada tanrı sağ elinde üzerinde yılan sarılı bir asa tutar. Bu örneğin yanı sıra Bursa Arkeoloji Müzesi'nden, Severuslar Hanedanı üyesi Septimus Severus'un eşi Julia Domna'nın ön yüzde basılı olduğu sikkenin arka yüzünde yine elinde yılan sarılı asası ile ayakta duran ve cepheden betimlenmiş bir Asklepios tasviri bulunmaktadır[21].

Sikke betimlerine göre kült belirlemenin doğruluğu konusunda Pergamon sikkeleri örnek olarak gösterilebilir. Anadolu'nun en önemli Asklepios kült alanlarından biri Pergamon Antik Kenti'nde bulunmaktadır. Pergamon'un sikkeleri üzerinde, özellikle İmparatorluk Dönemi'nde, sağlık tanrısı kimi zaman bölgenin doğasına işaret eden nehir tanrısı ile bir arada gösterilmiştir[22]. Asklepeionlara gelen hastalar genellikle bu tapınakların yakınında bulunan nehir ya da denizlerde yıkanarak şifa bulurlardı[23]. Hadrianoi sikkelerinde Pergamon sikkeleri üzerinde görülen nehir tanrısı ya da personifikasyonu ile birlikte Asklepios betimi bir arada kullanılmamış ancak Rhyndakos Nehri (Kocasu) betimleri tek başına çok sayıda sikkeler üzerinde yer aldığı görülmektedir.

Asklepios ve Kültü

Olympos'ta varlığını bildiğimiz Asklepios kültünün ne anlama geldiğini ve bu şifa tanrısının mitolojisi ve ikonografisi hakkında bilgilerimizi hatırlamakta fayda vardır. Yaşama dair birçok sorusunu tatmin edici bir şekilde açıklayamamış dünyada şifa veren her şeye değer vermek gerekir. Çağın tedavilerinin pahalılığı, riski, belirsizliği ve güçlüğü insanları direkt olarak şifa tanrılarına yöneltmiştir. Tanrılar günlük yaşamın büyük bir parçası, ilahi bir yardım aramak için başvurulan son değil ilk çareydi[24]. Bu durum akla dayalı tıbbın doğuşu ile gerçekdışı inançların neden tamamen ortadan kalkmadığını ve ikisinin uzun bir süre birlikte devam ettiğini açık bir şekilde göstermektedir[25]. Böylece bilimi ve inancı bir arada barındıran sağlık tanrısı ortaya çıkmış, Hipokrat yeminini tanrılar adına yapılmıştır: "Şifa veren Apollon adına ve Asklepios, Hygieia, Panakeia ve bütün iyileştirici güçler adına yemin ederim ki tüm tanrı ve tanrıçalar şahidim olsun, gücüm ve aklım erdiğince bu yemini ve sözümü tutacağım"[26].

Antik Çağ'da bilimsel tıbbın ortaya çıkması İÖ 5. yüzyılın başlarında Hipokratik tıp ile başlamıştır. Asklepios inancı ve bu kültün Yunan dünyasında yayılması da yine bu tarihlere denk düşmektedir[27]. Roma dünyasının tanrı ile tanışması ve tanrının orada Aesculapius ismi ile saygı görmesi ise ilk olarak İÖ 291 yılında ortaya çıkar[28].

Asklepios en önemli tıp tanrısıydı ve kültü bin yıllık bir döneme yayıldı. Olympos panteonu içinde önemli bir yere sahip olan Asklepios'un babası tanrı Apollon da oğlu gibi diğer birçok meziyetinin yanı sıra şifa tanrısı olarak da saygı görmüştü. Soy ağacına bakıldığında, Asklepios tanrı Apollon ile Teselya Kralı Phlekyas'ın

[16] Battistoni-Rottenhöfer 2014: 223. Yazıt hakkında detaylı bilgi için bk. 224.
[17] Battistoni-Rottenhöfer 2014: 210.
[18] Sikkeler için Schwertheim bir tablo hazırlamıştır. Bk. -Schwertheim 1987: 124-131.
[19] http://pro.coinarchives.com/a/lotviewer.php?LotID=90168&AucID=96&Lot=483 (04.02.2016).
[20] Ryndakos personifikasyonlu örnekler için bk. http://pro.coinarchives.com/a/results.php?search=hadrianeia&s=0&upcoming=0&results=100 (04.02.2016).
[21] Detaylı bilgi için bk. -Okçu 2004: 53.
[22] Wroth 1882: 1-51, özellikle bk. 8.
[23] Wroth 1882: 9.
[24] Jackson 1999: 136.
[25] Jackson 1999: 136.
[26] Jackson 1999: 137.
[27] Jackson 1999: 137.
[28] Tanrı Asklepios'un kültü İÖ 291 yılında Roma'da yaşanan veba salgını nedeniyle Aesculapius olarak Epidauros'dan Roma'ya getirilmiş ve Tiber Nehri üzerinde bulunan adada bir tapınak inşa edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. -Simon 1990: 19.
[29] Simon 1990: 20.

kızı olan Koronis'in oğludur[29]. Apollon'dan hamile kalan Koronis sevgilisine olan sadakatsizliği nedeniyle Apollon tarafından ölümle cezalandırılır. Vucüdu odunlar üzerine konan Koronis tam yanmak üzereyken Apollon karnındaki çocuğa kıyamaz ve annesinin karnından onu alır, bebeği Pelion dağına götürür. Asklepios orada Kentauros Kheiron tarafından büyütülür. Kheiron baktığı Asklepios'a tıp sanatını da öğretir. Böylece Asklepios çok ünlü ve iyi bir hekim olmayı başarır[30]. Bir ölümlü olmasına karşın Asklepios mucizeler yaratacak denli güçlüdür ve ölüleri diriltmesi ile Zeus'u öfkelendirir. Asklepios'un ölüleri dirilterek doğanın dengesini bozacağından korkan Zeus Asklepios'u yıldırımıyla çarparak öldürür. Anlatılan mitosa göre Asklepios başlangıçta ölümlüdür, Kuzey Yunanistan'da aranan bir hekim olduğu için Herakles gibi kahraman konumuna yükseltilir. Ölümünden sonrada yarı-tanrılar konumuna getirilir. Ya da şifa veren bir yeraltı ruhudur ve zamanla artan ünü onu ilahi bir soy olan Apollon ile ilişkilendirmiştir[31]. Asklepios'un kültü geliştikçe miti ve aileside gelişmiştir. Karısı Epione'den doğan iki oğlu Makhaon ve Podalirios ve Hygieia, Panakeia, Akeso, Iaso ve Aigle isimli beş kızı babalarının gücünün bir kısmına sahip olmuşlardır. İçlerinden Hygieia sağlığın personifikasyonu olarak saygı görmüştür[32].

Asklepios, Yunan ve Roma heykeltıraşlık eserlerinde (Res. 6); orta ya da ileri yaşta, güçlü bir sakala sahip, çıplak ayaklı ya da sandaletli sol omuzlarına atılmış topuklarına kadar uzanan himation ile betimlenir. Resimde de görüldüğü üzere tanrının belirteci yılan sarılı bir asa olmuştur. Kızı Hygieia'da genellikle benzer atribü ile gösterilir. Güçleri ve görevleri arasında tapınakta yardımcı olmak ve kendi kutsal yılanlarını beslemek yer alır[33]. Asklepios'un elinde dayandığı sopa uzun seyahatlerde Yunanlı gezginlerin kullandığı bir destek (değnek) olarak yorumlanır. Sağlıkla ilişkilendirilen bu tanrı muhtemelen uzun seyahatler yapmış olmalıdır. Bu değnek ikonografik olarak hastalara bir destek ya da yardım manasında da kullanılmış olabilir[34]. Tek tanrılı dinlerinde genellikle sevilmeyen yılan, pagan dinlerde çok farklı ikonografik anlama sahip olmuştur; yılan gizem, güç ve iyiliğin karışımıdır, her yıl deri değiştirerek sonsuz yeniden doğuşun, gençleşme ve sağlığa kavuşmanın güçlü bir sembolüdür. Ölüyü alan ama yeni yaşamı da yaratan, toprak ananın çatlaklarından çıkıp-kaybolan yılan, üreme, sağlık tanrıları ve yer altının iyileştirici ruhları ile bağlantılıdır. Özelikle Asklepios kült alanları içerisinde önemli bir yere sahip olan Epidauros'ta yılan tanrının en önemli sembolleri arasında yer almıştır. Asklepios'un yılanı Güneydoğu Avrupa'ya özgü sarı renkli zararsız, "elaphelongissima" olarak tanımlanmıştır. Tanrı tedavilerini yılanlar aracılığı ile yazdırmıştır. Yılanların yanı sıra köpeklerinde iyileştirici gücü olduğuna inanılmış, bu nedenlede bazen sağlık tanrısı ona eşlik eden bir köpekle betimlenmiştir[35].

Asklepios İÖ 6. yüzyılın sonlarında bir tanrı olarak saygı görmeye başladığı zaman ilk kült merkezi Peloponnesos'un kentlerinden birisi olan Epidauros olmuştur. Asklepios'u Atina'ya İÖ 420'de Telemakhos getirmiştir.

En ünlü Asklepios tapınakları Epidauros'un dışında, Kos ve Pergamon'da bulunmaktadır (Res. 7). Ancak muhtemelen henüz bilmediğimiz çok farklı yerlerde de Asklepios'a ait birçok tapınak olmalıdır. Bunlardan birisin de Olympos'da bulunduğu, yukarda bahsettiğimiz belgelerden de anlaşılmaktadır. İleride Baraklı Asartepe'de yapılacak kapsamlı kazı ve araştırmalar, bu konuda önemli veriler sağlayacaktır.

[30] Homeros İlyada isimli eserinde tanrı Asklepios'un Teselya'da çok iyi bir hekim olması sayesinde Troia Savaşı'na gitmek zorunda kalmadığını yazmıştır.
[31] Jackson 1999: 136.
[32] Simon 1990: 20. Roma mitolojisinde Hygieia Salus olarak bilinir.
[33] Jackson 1999: 139.
[34] Jackson 1999: 139.
[35] Jackson 1999: 139.

KAYNAKÇA

Battistoni - Rottenhöfer 2014	F. Battistoni - P. Rottenhöfer, "Keles ve Orhaneli Yörelerinden Yazıtlar", M. Şahin (ed.), Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri - I, Olympos Araştırmaları (Keles, Orhaneli, Harmancık, Büyükorhan) (Bursa), 205-254.
Jackson 1999	R. Jackson, Roma İmparatorluğunda Doktorlar ve Hastalıklar, Ş. Mumcu (çev.) (İstanbul).
McCasland 1939	S. V. McCasland, "The Asklepios Cult in Palastine", Journal of Biblical Literature 58, 3, 221-227.
Okçu 2004	R. Okçu, Bursa Arkeoloji Müzesi Sikke Teşhir Kataloğu (Bursa).
Simon 1990	E. Simon, Die Götter der Römer (München).
Schwertheim 1987	E. Schwertheim, "Die Inschriften von Hadrianoi und Hadrianeia", IK 33 (Bonn).
Şahin 2014	M. Şahin, "Yüzey Araştırması", M. Şahin (ed.), Bursa ve İlçeleri Arkeolojik Kültür Envanteri - I, Olympos Araştırmaları (Keles, Orhaneli, Harmancık, Büyükorhan) (Bursa), 21-158.
Wroth 1882	W. Wroth, "Asklepios and the Coins", The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society, Third Series, Vol. 2, 1-51.

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Baraklı'da devşirme olarak kullanılan yazıtlı sunak (Bursa Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Arşivi).

Resim 2: Üzerinde yılan sarılı sunak (Schwertheim 1987: 15, Nr. 14, Taf.5).

Resim 3: Yazıtlı bir sütuna sarılmış Asklepios yılanı (Schwertheim 1987: 15-16, Nr. 15A, Taf.5).

Resim 4: Dedeler Köyündeki Selahattin Buhari Türbesi'nde bulunan yılan heykeli (Bursa Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Arşivi).

Resim 5: Dedeler Köyündeki Selahattin Buhari Türbesi'nde bulunan yılan heykeli (Bursa Uludağ Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Arşivi).

Resim 6: Ulusal Arkeoloji Müzesinden Epidauros Heykeli Asklepios (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1671_-_Archaeological_Museum,_Athens_-_Asklepios_-_Photo_by_Giovanni_Dall%27Orto,_Nov_11_2009.jpg) (17.08.2018)

Resim 7: Bilinen Asklepios Kült Alanları (http://www.ams.ac.ir/AIM/010131/0015.htm) (03.02.2016)

Resim 8: Hadrianoi Sikkesi (http://pro.coinarchives.com/a/ lotviewer. php? LotID= 90168&AucID= 96&Lot=483)

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

ULUDAĞ'IN TARİH ÖNCESİ RESİMLİ MAĞARALARI

Prehistoric Cave Pictures of Mt. Olympus (Uludağ)

Mustafa Şahin*

Öz

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile Bursa Uludağ Üniversitesi adına Bursa İli ve İlçelerinde sürdürdüğümüz arkeolojik kültür envanteri projesi kapsamında, 2013 yılında Büyükorhan İlçesi'nde yürüttüğümüz yüzey araştırması esnasında bir ihbar üzerine Bursa-Balıkesir il sınırında tespit ettiğimiz mağaralar bu makalenin konusunu oluşturmaktadır. Balıkesir İli, Dursunbey İlçesi, Delice Mahallesi, Delice Devlet Ormanı'nda bulunan mağaralar, ilk tanıtım yazılarında mahalle isimlerinden hareketle Delicenur I ve Delicenur II Mağaraları olarak isimlendirilmiştir. Daha sonra alınan tescil kararında geçen isimlere uyularak mağaraların isimleri Baltalı İn ve İnkaya olarak değiştirilmiştir. Girişlerinde duvar resimleri bulunan mağaralar, Neolitik Dönem'e tarihlenmeleri açısından Güneybatı Marmara Bölgesi'nin ve Uludağ'ın bilinmeyen bir dönemine ışık tutması açısından oldukça önemlidir.

Anahtar Kelimeler: *Uludağ, Olympos, Balıkesir, Delice, İnkaya, Baltalı İn, Delicenur, Kaya Resmi.*

Abstract

With the permission of the Ministry of Culture and Tourism, in the scope of archaeological culture inventory project carried out in the province of Bursa and its districts on behalf of Bursa Uludağ University, during the archaeological survey conducted in Büyükorhan district in 2013, the caves that we have detected on the border of Bursa-Balıkesir provinces, on a notice, are the subject of this article. The caves in Balıkesir province, Dursunbey district, Delice quarter, Delice State Forest, were named as Delicenur I and Delicenur II Caves in the name of the neighborhood in the first introduction texts.

Afterward, the names of the caves were changed to "Baltalı İn and İnkaya" according to the name given in the registration decision. The caves with wall paintings at the entrance are significant for dating to the Neolithic Period and shedding light on an unknown period of the Southwest Marmara Region and Uludağ.

Keywords: *Uludağ, Olympus, Balıkesir, Delice, İnkaya, Baltalı İn, Delicenur, Cave Picture.*

Giriş

İnsanlığın konar-göçerlikten yerleşik hayata geçerek ilk köyleri kurduğu, hayvanların evcilleştirildiği ve bitkilerin tarıma alındığı Neolitik Çağ'a geçiş, Batı Akdeniz'in güneyinden Yukarı ve Kuzey Mezopotamya'ya kadar olan coğrafyada[1] adım adım takip edilebilirken, Güney Marmara Bölgesi de dahil olmak üzere Anadolu'nun batısı hala bakirliğini korumaktadır. Ancak Marmara'nın batısında, yani Trakya bölümünde, yapılan sistematik araştırmalar ile Mezolitik Dönem'den beri birçok yerleşim yeri tespit edilmiştir. Trakya'dan başlayarak Kıta Yunanistan ve Balkanlar'da izlenen yaşam tarzları ve bununla ilintili dini inançlar Güneydoğu Anadolu ile benzerlik gösterse de söz konusu yayılımın Ege üzerinden Kıta Yunanistan ve Balkanlar'a ulaşmasında Anadolu'nun batı kıyılarının ne gibi bir rolü olduğu henüz bilinmemektedir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile Bursa Uludağ Üniversitesi adına sürdürdüğümüz Bursa ve İlçelerini kapsayan kültür envanteri çalışmaları esnasında tesadüfen keşfettiğimiz Uludağ'ın kaya resimleri, Güney Batı Marmara'da Anadolu'nun diğer bölgelerine nazaran daha az bilinen bir dönemle ilgili yeni bilgiler sunmaktadır.

2013 yılı yüzey araştırması esnasında Büyükorhan İlçesi'nde arazi taramalarımız devam ederken bize mihmandarlık yapan Şahin Şen ve Tanju Şipal, duvarında bazı resimlerin bulunduğu iki mağara bildiklerini ve bu mağaraların defineciler tarafından zaman zaman altın bulmak amacıyla dinamitlenerek tahrip edildiğini söylediler. Bu önemli bilgi üzerine yüzey araştırması yaptığımız alanın dışında olsa da söz konusu mağaraları ziyaret etmeye karar verdik.

Mağaralar, Mustafakemalpaşa Çayı'nın güneyinde, çaya yaklaşık 1 km uzaklıkta ve birbirlerine 7 km mesafede yer almaktadırlar (Res. 1). Arazi yapısı olarak Uludağ'ı oluşturan dağ silsileleri üzerinde bulunsalar

* Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Görükle Yerleşkesi, Bursa/Türkiye. E-posta: mustafasahin@uludag.edu.tr

[1] Yaklaşık olarak günümüzde Burdur'dan Şanlıurfa'ya kadar Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini kapsayan alan.

da günümüzde Bursa-Balıkesir il sınırı olarak Mustafakemalpaşa Çayı'nın aktığı vadi kabul edildiğinden, mağaralar Balıkesir sınırları içerisinde kalmaktadırlar. Dursunbeyli İlçesi'nin Delice Köyü, Delice Devlet Ormanı'nda bulunan mağaralara Büyükorhan İlçe merkezinden 35 dakikada ulaşılırken, mağaraların bağlı bulunduğu Dursunbeyli'den gelmek 3 saati bulmaktadır. Araştırma iznimiz sadece Bursa İli ile sınırlı olduğundan, her iki mağara yüzey araştırması kapsamına dahil edilmemiş, ancak elde edilen veriler Balıkesir Müzesi Müdürlüğü ile paylaşılarak, mağaraların SİT kapsamına alınması talep edilmiştir. Bunun üzerine her iki mağara Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 10.04.2015 tarih 4340 sayılı kararı ile 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilmiştir.

Keşif ile ilgili yaptığımız ilk tanıtım yazılarında mağaralar, Delicenur I ve Delicenur II olarak isimlendirilmişlerdir. Ancak sit kararında mağara isimleri Baltalı İn ve İnkaya olarak tescil edilmişlerdir. İleride karışıklığa meydan vermemek için biz de bu isimleri kullanmak istiyoruz.

Baltalı İn (Delicenur I) Mağarası

İlk yaptığımız tanıtım yayınlarında Delicenur I olarak isimlendirdiğimiz mağara[2], İ21d10B4 pafta, 422 ada, 18 parseldeki Delice Devlet Ormanı'nda, Namazlar Mevkii'nde bulunmaktadır[3]. Delice Mahallesi'ne 10 km mesafede bulunan mağaraya ulaşmak için Delice Köyü'ne doğru ilerleyip yolun sağ tarafında bulunan "Düğüncüler Hamamı Yolu" tabelasından dönülerek tali bir yoldan devam etmek gerekmektedir. Yaklaşık 4 km ilerledikten sonra, araç terk edilip aşağı doğru taşlık ve kayalık bir yamaçtan 150 m kadar inildiğinde mağara girişine varılmaktadır. Derin bir vadinin içerisinde bulunan mağaranın doğusunda Düğüncüler Mahallesi, kuzeydoğusunda Delice Mahallesi, güneyinde ise hala Mustafakemalpaşa Çayı'nı besleyen Aşağıdere bulunmaktadır.

Mağaranın girişi güneye doğru bakmaktadır (Res. 2). Doğusunda sık çalılık ve ağaçlardan oluşan bir bitki örtüsüne sahiptir. Mağaranın girişi 4.1 m yüksekliğinde, 6.8 m genişliğindedir (Res. 3). Mağaranın iç bölümü ise yaklaşık 20 m derinliğindedir (Res. 4). Mağara yüksekliği dip kısıma doğru 2.8 metreye kadar alçalmaktadır. Mağara tavanında dip bölüme doğru yüzeyleri kararmış olan sarkıtlar dikkat çekmektedir.

Kiremit kırmızısı renkle betimlenen duvar resimleri mağara girişinin doğusunda yer almaktadır (Res. 5). Resimlerin bulunduğu yüzeyde defineciler tarafından bilinçli bir şekilde yapılan tahribat dikkat çekmektedir (Res. 6). Burada, korunduğu kadarıyla geriye doğru kıvrılan uzun boynuzları ile keçi benzeri iki adet av hayvanı resmedilmiştir (Res. 7-8)[4]. Bunlardan ön tarafta daha küçük gösterilen kuyruğunu dik tutarken, daha büyük olan arkadakinin kuyruğu yukarı doğru kalkık ve öne doğru kıvrıktır[5].

Duvar resminin devamında, önemli ölçüde tahrip edilmiş olsa da, anlaşıldığı kadarıyla başları T şeklinde yan yana dizilmiş en az üç tane insanın bulunduğu bir sahne yer almaktadır (Res. 9). Cinsiyet ayrımını gösterir bir iz olmasa da, daha dar kalça yapıları nedeniyle bu figürlerin erkek olduklarını düşünmek yanlış olmayacaktır[6]. Bunların sol üst tarafında, sağa doğru yan yana işlenmiş, boynuzları nedeni ile keçi veya geyik olabilecek en az 3 hayvan seçilebilmektedir. Hayvanlara göre daha aşağıda gibi duran erkeklerin bitişik düzende yan yana durması, hayvanlara karşı bir set oluşturmaya çalıştıkları izlenimini doğurmaktadır. Bu nedenle burada avlanma ile ilgili bir ritüel betimlenmiş olabilir. Olasılıkla avcıların kurdukları tuzak ve hayvanların bu tuzağa doğru sürülmesi konu edilmiştir.

Mağara duvarındaki resimlerde dikkate değer özelliklerden birisi de, sahnede perspektifin verilmeye çalışılmasıdır. Örneğin keçilerin bulunduğu ilk sahnede, soldaki figürün sağdakine göre daha küçük verilmesi perspektifle ilişkili olabilir (Res. 7-8). Diğer bir özellik ise figürlerin statik olmamasıdır; en azından av hayvanları hareket halindedir. Bacakların duruşu, beden çizgileri ya da kuyruğun hareketi bunun en belirgin göstergesidir.

İnkaya (Delicenur II) Mağarası

İnkaya Mağarası, Dursunbey İlçesi'nin kuzeyinde, ilçe merkezine yaklaşık 23 km mesafede, Delice Mahallesi'nin 5-6 km kuzeyinde, Kızıltepe Mevkii'nde yer almaktadır (Res. 1)[7]. Kızıltepe'ye ulaşmak için Delice Mahallesi çıkışından sonra yaklaşık 2 km yürümek ge-

[2] Şahin 2013: 94. -Şahin 2014: 38.
[3] GPS Koordinatları: 390.41I.38II.334 K ve 28.43I.23II.004 D
[4] Fotoğraflar, Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Anasanat Dalı Öğretim Elemanı Okutman Muharrem Altunkaynak tarafından filtrelenerek daha belirgin hale getirilmiştir. Katkıları için kendisine bir defa daha teşekkür ederim.
[5] Mağara duvar resimlerinde boynuzları geriye doğru uzanır, kuyrukları ise dik şekilde betimlenen keçi motifleri yaygın bir şekilde görülmektedir. Örnek olarak bk. Adıyaman Palanlı Mağaraları (Anati 1968: 29 vd.) veya Van Tirşin Yaylası (Alok 1988: 37). Ancak Van Tirşin'deki betimlerin boyama değil de kazıma tekniği ile işlendiğinin ve açık havada bulunduğunun altını çizmek isteriz.
[6] Yan yana en az üç tane erkek betiminin dizildiği örnekler Latmos Herakleiası'nda bulunan duvar resimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bk. -bk. Peschlow-Bindokat 2006: 47, Res. 34c.
[7] GPS Koordinatları: 390.42I.41II.328 K ve 28.39I.44II.250 D

rekmektedir. Tepeden aşağıya doğru dik bir yamaçtan yaklaşık 200 m inildikten sonra mağaraya varılmaktadır. Girişi doğuya doğru bakan mağara, yöre halkı tarafından Akbaba Kayası olarak adlandırılan kayanın yaklaşık 50 m aşağısındadır (Res. 10).

Mağaranın cephesi yukarı doğru saçak benzeri bir formda dışa doğru çıkıntı yapmaktadır. Kaya kütlesinin yüksekliği 9.15 m ve genişliği 25 metredir. Cephenin sol tarafında iki adet niş benzeri oyuk dikkat çekmektedir. Cephede en sağda bulunan üçüncü oyuk diğerlerine göre daha derin olup, ilk dikkat çeken dinamitle yapılan tahribattır (Res. 11). Dinamit lokumu için açılmış deliklerden birkaçı ana oyuğun girişinde hala görülebilmektedir (Res. 12)[8]. Kaya resimleri, 3.30 m yüksekliğe, yaklaşık 6.5 m genişliğe ve 3.50 m derinliğe sahip olan oyuğun kuzey ve güneydoğu dış kenarlarında yer almaktadır (Res. 11, 13). Betimlerde genellikle kiremit kırmızısı ve nadir de olsa sarı renk boya kullanılmıştır.

Kaya resimlerini tanıtmaya mağara girişinin güneyinde (fotoğrafa göre sol tarafta), 1.60 m uzunluk ve 0.90 m yüksekliğe sahip resim alanı ile başlamak istiyoruz. Sol yanda yan yana stilize edilmiş insan figürlerinden oluşan dörtlü bir grup yer almaktadır (Res. 14, 15). Bunlardan ikisi kadın, ikisi erkektir (Res. 16). Figürler ikili gruplar halinde birbirinden bağımsız şekilde ayakta durmaktadırlar (Res. 17). Sahne, grubun sağına doğru stilize edilmiş motifler devam etmektedir (Res. 18). Bu motifler D. Yalçıklı tarafından anne karnında ceninin oluşumu, gelişimi ve doğum aşamalarının stilize şekilde ifade edilmesi olarak yorumlanmıştır[9].

0.37 m yükseklik ve 0.20 m genişliğe sahip merkezdeki tek başına duran figür, kollarını yana doğru açar şekilde cepheden betimlenmiştir (Res. 16). Dikdörtgen şeklinde işlenen vücut aşağı doğru her iki yana genişlemektedir. Vücut konturları normalde kiremit kırmızısı renkle işlenirken bu bölümde sarı boyaya benzer farklı bir rengin kullanılması dikkat çekmektedir. Bu nedenle figürün diğerlerinden farklı olarak bir post giymiş olduğunu düşünülmektedir[10]. Kaya üzerinde kopmalar nedeniyle baş bölümü eksik olan figür kollarını dirsekten kırıp yanlara doğru açmış olarak durmaktadır. Benzer şekilde Van'da Kızların Mağarası'nda 1 ve 2 numaralı bölümlerdeki büyük pano resimlerinde kollarını havaya kaldırır şekilde betimlenmiş figürler bulunmaktadır[11]. Sol tarafta yan yana işlenen figürler yine kollarını yana açmış şekilde ayakta durmaktadırlar (Res. 17). Figürlerden en soldaki 0.30 m yükseklik, 0.20 m genişliğe, ortadaki ise 0.40 m yükseklik ve 0.15 m genişliğe sahiptir. Kalça bölümünde bacaklardan ayrılarak vücudun her iki yanına doğru çan şeklinde açılan çizgiler bulunmaktadır. Bu bölümler bir tür giysi olabilir mi? Eğer giysi ise, buradaki havalanma olasılıkla dans veya benzeri bir hareketten kaynaklanıyor olabilir mi? Bu durumda ikili grubun, merkezde duran tanrı veya töreni idare eden bir din adamının etrafında dans eden insanlar olduğu düşünülebilir. En sağda yer alan stilize edilmiş bitkisel motifin ise ne olduğu anlaşılamamaktadır (Res. 18). Belki de bu betimle doğaya veya yakın çevre coğrafyasına gönderme yapılmıştır.

Mağaranın kuzey duvarında 6.70 m uzunluğunda ve 3 m yüksekliğinde ikinci bir resim alanı bulunmaktadır (Res. 19). Burada tanımlayamadığımız ve anlamlandıramadığımız bitkisel ve geometrik desenler yer almaktadır (Res. 20). Bu sahnenin en üst bölümünde V şeklinde bir desen ve bunun sağında, 0.50 m yüksekliğinde kıvrılmış şekilde yılana benzer bir motif betimlenmiştir (Res. 21). Sapana benzer betimin sol uzantısı üzerinde, kollarını yana açmış gibi duran insan benzeri bir figür dikkat çeker[12]. Bu sahnenin alt kısmındaki devamında buğday başağı ve haç motifine benzer bitkisel ve geometrik desenler bulunur (Res. 22)[13]. Van Kızların Mağaraları'nda da, 1 numaralı bölümde benzer şekilde gamalı haç motifleri bulunmaktadır[14]. Haçın içinde serpiştirilmiş noktalar İnkaya Mağarası'ndaki betimle benzerlik göstermektedir. Aralarındaki fark sadece noktaların içerisinin boş ya da dolu olmasıdır. Bu desenler sağa doğru devam etmektedir (Res. 23). Ancak bu bölüm defineciler tarafından etkili şekilde tahrip edildiğinden tanımlanamayacak durumdadır.

[8] Deliklerden birisi 6 cm çapında ve 56 cm derinliğindedir.
[9] Yalçıklı 2016: 35. Mağara resimleri tarafımızdan 2013 yılında keşfedilmiş ve yayınlanmış olduğu halde yeni keşfediliyormuş gibi tanıtılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca 34. sayfada yer alan fotoğraf yayınlarımızdan alınmış, buna rağmen herhangi bir atıfta bulunulmadan kendi fotoğrafıymış gibi yayınlanarak açık bir şekilde suç işlenmiştir.
[10] Yalçıklı 2016: 35.
[11] Belli 1979: 19-27.
[12] Yalçıklı tarafından bu sahne; "Kollarını ileri uzatan post giymiş insan resmi, onun karşısında yüksek yerde duran insan betimi" olarak yorumlanmaktadır. -Yalçıklı 2016: 35.
[13] Burada başları bulunmayan insan vücutlarının akbabalar tarafından etsizleştirilmesinin konu edildiği ileri sürülmektedir. Ayrıca bk. -Yalçıklı 2016: 35.
[14] Ayrıca bk. Belli 1975: 5-6, Res. 10.

İnkaya Mağarası'nda, Baltalı İn'den farklı olarak dini ayine benzer bir kompozisyon tercih edilmiş olmalıdır. Özellikle geometrik ve bitkisel motifler, ayinin tarım ve bereketle ilgili olabileceğini akla getirmektedir[15]. Ayrıca prehistorik sanattaki sembolizm, dini inançların sanatsal bir ifadesi olarak da düşünülmektedir[16]. Bu nedenle İnkaya Mağarası yerleşimden çok, ibadet yapmak üzere bir araya gelenlerin toplandığı bir tür kült alanı olmalıdır. Bu hipotezimizi mağarada yerleşim için uygun bir alan veya kültür toprağı olabilecek dolgunun olmaması da kanıtlamaktadır.

Her iki mağarada da kullanılan kiremit kırmızısı renkli boya olasılıkla demir oksit ve hematitten elde edilmiştir. Gerekli olan hammadde civarda doğal olarak bol miktarda bulunmaktadır (Res. 24). Bu mineral önce ezilerek toz haline getiriliyor, daha sonra da bağlayıcı işlevi gören bir sıvı ile karıştırılarak parmak ucu veya kıl/tüy benzeri bir fırça ile kaya yüzeyine uygulanıyordu. Ayrıca, mağara etrafında yüzeyde bulunan çok sayıda çakmaktaşı, bölgenin tarih öncesi dönemlerde cazibe merkezi olduğunu göstermektedir (Res. 25).

Tarihlendirme

Tarihleme konusunda Baltalı İn (Delicenur I) mağarasında yer alan, boynuzları geriye kıvrık ve kuyruğu dik keçi veya geyikler üst Paleolitik sonu- Neolitik Dönem başına tarihlenen Palanlı[17], Kızların Mağaraları[18] ve Van - Tirşin[19] kaya resimlerinde bulunan örneklere göre Neolitik Dönem'in başlangıcına kadar geri gitmektedir. Ancak Uludağ mağaralarında bulunan örneklerin benzerleri İÖ 6. bine tarihlenen Halaf çanak çömleği üzerine betimlenen keçi figürleri ile daha yakın benzerlik göstermektedir[20].

Mağara duvarlarında görülen bitkisel ve geometrik desenleri Neolitik ve Erken Kalkolitik Dönem Anadolu'sunda duvar resimlerinin yanı sıra seramik gibi sanat eserleri üzerinde de görmekteyiz. Özellikle İÖ geç 7. ve geç 6. binyıllarda seramik sanatında sembollerin kullanımı yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır[21].

İnkaya Mağarası'nda yer alan V şeklinde çizgisel betimler, nokta bezekler, haç motifi, dalgalı ve eğik çizgiler gibi motiflerin benzerleri bol miktarda Hacılar'da bulunan Erken Kalkolitik Dönem seramikleri üzerinde görülmektedir[22].

Resimlerin ağırlıkla insan betimleri ile sınırlı olması, insanlığın yerleşmişliği ile gerçekleşen toplumsal değişimi bizlere sunmaktadır. Aynı zamanda tasvir şekli natüralist bir üsluptan şematik-soyut bir üsluba doğru değişim göstermektedir. Avcılar ve toplayıcılar dünyası ile Uludağ resimlerinin artık bir alakası kalmamıştır. En başta güneybatı Anadolu'nun deniz bölgesinde bulunan Hacılar'daki geç Neolitik-erken Kalkolitik (Yeni Taş Devri - Bakır Çağı) seramiğine tekabül eden kilim deseni olmak üzere[23], belli süslemelerin tercih edilmesi daha kesin bir tarihleme meydana çıkartmaktadır. Bu analoji ışığında, Uludağ mağaralarının Kalkolitik Dönem'e ait olabileceğini düşünüyoruz. Bu hipotezimizi Paleolitik ve Neolitik Çağlarda görülen av resimlerinden farklı olarak avcıların hayvanları kurdukları tuzağa doğru sürüklemeye çalışması da desteklemektedir.

Değerlendirme ve Sonuç

Genel itibari ile mağara resimlerine bakıldığı zaman boynuzu arakaya kıvrık, kuyruğu dik keçi/geyik figürlerinin Kızların Mağarası[24], Palanlı Mağarası[25], Tirşin Yaylası Kayaüstü Resimlerinde[26] olduğu gibi Doğu Anadolu'da bulunan mağaralarda benzerlerini bulduğu görülmektedir. Yanlara açık kollarıyla ağaç şeklinde masif işlenen vücutlarıyla insanlara ait benzer örnekleri ise Latmos'da bulunan duvar resimlerinde görüyoruz[27]. Benzerlikler T formlu insan figürlerinde de karşımıza çıkmaktadır[28]. T formlu insanları benzer şekilde Nevali Çöri[29] ve Göbekli Tepe[30] gibi erken yerleşimlerde ayinlerin kutlandığı kutsal mekanlarda mimari unsur olarak görmekteyiz[31]. Bu yönleri ile Uludağ mağaralarında yer alan insan figürleriyle benzerlik kurmak mümkündür. Bu tür olağanüstü doğa yapıları Prehistorik dönemlerde evrenle ilgili inançları simgeliyor olmalıdır[32].

---

[15] Yalçıklı'ya göre, doğum, yaşam ve ölümü temsil eden Şaman betimleri söz konusudur: -Yalçıklı 2016: 35.
[16] Verhoeven 2002: 235. -Yakar 2005: 112.
[17] Anati 1968: 22-35.
[18] Belli 1979: 19-27.
[19] Alok 1988: 30-45.
[20] Mellaart 1975: 162-164. -Sagona – Zimansky 2015: 28.
[21] Hacılar Erken Kalkolitik Seramik Sanatı üzerinde görülen semboller için bk. -Yakar 2005: 114 vd., Fig. 3, 4, 5.
[22] Yakar 2005: 112 Fig. 4.
[23] Mellaart 1970.
[24] Belli 1979: 19-27.
[25] Anati 1968: 22-35.
[26] Alok 1988: 30-45.
[27] Peschlow-Bindokat 2006: 44 Res. 32.
[28] Örnek olarak bk. -Peschlow-Bindokat 2006: 44 vd., Res. 32.
[29] Özdoğan – Başgelen 1999: 70 vd., Fig. 9. -Yakar 2009: 291 vd., Fig. 1a.
[30] Peters - Schmidt 2004. -Schmidt 2006.
[31] T formlu bu dikmelerin bazılarında görülen kollar gibi ögeler, bunların insani özellikler yansıttığını düşündürmektedir. Örnek olarak bk. -Schmidt 2006: 150 vd., Res. 80. - Yakar 2009: 291 vd., Fig. 1b.
[32] Yakar 2009: 312.

Benzer şekilde işlenen insan figürleri Fransa[33], Güney İspanya[34], Portekiz[35] gibi Üst Paleolitik Çağ'a tarihlenen Batı Avrupa duvar resimlerinde de görülmektedir. Ancak kol, bacak gibi detayların işlenişlerinde ortaya çıkan farklılıklar bizim örneklerimizi Avrupa'dan çok Anadolu geleneğine yaklaştırmaktadır. Bu nedenle Uludağ kaya resimlerinin gelenek olarak Anadolu kaya resimleri ile ilintili olduğunu düşünüyoruz.

Baltalı İn (Delicenur I) ve İnkaya (Delicenur II) Mağaralarında bulunan betimlerde, Batı Avrupa'nın hayvan betimlerinin ağırlıklı olduğu resimlerine nazaran, ana tema insandır. Uludağ mağaralarında insan birey olarak değil toplumun bir öğesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Uludağ mağaralarında insan ve hayvan betimlerinin yanı sıra buğday başakları, spiraller, zikzaklar, düz paralel çizgiler gibi çeşitli bitkisel ve geometrik şekillere de rastlanmaktadır. Bunlarda kullanılan dekoratif motifler ya figürler arasındaki boşlukları doldurmakta ya da figürleri çevrelemektedir. Düz çizgiler tek ya da sıra halinde zikzaklı ve dalgalı çizgiler, noktalar, bitkisel motiflerden oluşan şekillerin benzerleri Latmos Heraklia'sında sık sık görülmektedir[36].

Uludağ mağaralarında figürlerde genellikle kırmızı renk kullanılmış olsa da az miktarda sarı renk de görülmektedir. Prehistorik insanlar için kırmızının kanı temsil ettiği düşünülmektedir[37]. Bu yüzden kırmızı renge, ritüel, sosyal ve kültürel anlamların yanı sıra yaşam, bereket, ölüm, iyi şans getirme, koruyuculuk gibi manalar da yüklenmektedir.

Prehistorik yaşam konusunda günümüzden yaklaşık 35 bin yıl öncesinden itibaren Avrupa, Afrika ve Avustralya'da insanlık tarihinin ilk betimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar arasında Güneybatı Fransa ve Kuzey İspanya'da bulunan mağara resimleri özel bir öneme sahiptir[38]. Bu mağaraların iç kısımlarında duvarlara genellikle bizon, mamut, yabani at, geyik, aslan, ayı, yaban keçisi gibi hayvan figürleri resmedilmiştir. Hayvan betimlemeleri çok doğal ve gerçekçidir. Resimler, oldukça başarılı bir teknikle ve çeşitli doğal boyalar kullanılarak yapılmıştır. Resimlerin mağaraların yaşanan kısımlarında değil de güçlükle ulaşılabilen derin ve karanlık kısımlarında yapılmış olması Baltalı İn ve İnkaya Mağara resimlerine göre farklılık arz etmektedir. Ancak Latmos'da ve Kızların Mağarası'nda bulunan betimler Uludağ'da olduğu gibi mağara girişlerinde bulunmaktadır.

Mağara resimlerinin ne amaçla betimlendiği ve neyi simgeledikleri uzun yıllardan beri tartışılmaktadır. Bu resimlerin bir tür av büyüsü amacıyla yapıldığı ve Üst Paleolitik Dönem insanlarının ava çıkmadan önce, avın iyi geçmesi için resimlerin bulunduğu mekanlarda büyüsel ayin yaptıkları düşünülmektedir. Duvar resimleri figürlere simgesel anlam da kazandırmış olabilir. Daha basit bir ifade ile bu resimleri yapan insanlar doğrudan av hayvanlarını değil, onların çağrıştırdığı düşünceleri de temsil ediyor olabilir. Mağara resimlerinin yapılmasında sebep ne olursa olsun, İnkaya ve Baltalı İn Mağaraları ile Güney Marmara Bölgesi'nde önemli bir boşluk doldurulmuş olmaktadır. Böylece artık bu bölgenin de Anadolu'dan Balkanlara geçişte önemli yol güzergahlarından birisi olduğu anlaşılmıştır. Gelecekte yapılacak daha detaylı araştırmalar, Latmos Herakleia'sından sonra Uludağ'ın da Prehistorik Çağ duvar resim sanatı araştırmaları için önemli olduğunu ve 2007 yılında yine tarafımızdan keşfedilen Şahinkaya Mağarası'nın tesadüf olmadığını en açık şekilde ortaya koyacaktır.

[33] Clottes 2003. -Bahn 2007: 81-85.
[34] Acosta Martínez 1968.
[35] Baptista 1999.
[36] Latmos Kaya Resimlerinde görülen bezemeler için bk. Peschlow-Bindokat 2006: 77, Res. 66.
[37] Kolankaya-Bostancı 2012: 30.
[38] Örnek olarak Fransa'da Lascaux (Lewis-Williams 2014: 113, Fig. 1), Niaux (Lewis-Williams 2014: 14, 120, Figs. 12-13) ve Trois Freres (Lewis-Williams 2014: 12) mağaraları veya İspanya'da Altamira Mağarası (Lewis-Williams 2014: 30, Fig. 7, 36 vd., 114, Figs. 2-5).

KAYNAKÇA

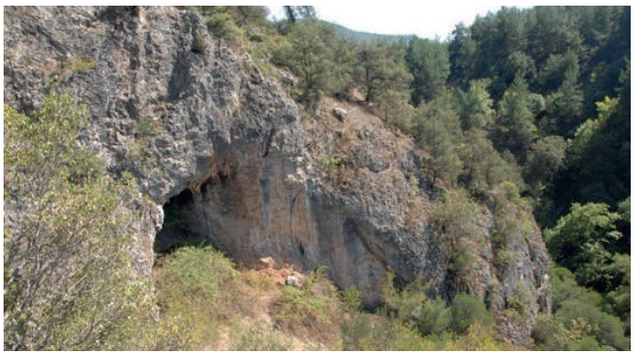
Acosta Martínez 1968	P. Acosta Martínez, La pintura rupestre esquemática en España (Salamanca).
Alok 1988	E. Alok, Anadolu'da Kayaüstü Resimleri (İstanbul).
Anati 1968	E. Anati, "Anatolia's Earliest Art", Archaeology 21, 22-35.
Bahn 2007	P. Bahn, Cave Art: A Guide to the Decorated Ice Age Caves of Europe, Frances Lincoln (London).
Baptista 1999	A. M. Baptista, A Arte dos caçadores paleolíticos do vale do Côa (in Portuguese), (Vila Nova de Foz Côa).
Belli 1975	O. Belli, "Doğu Anadolu'da Yeni Arkeolojik Keşifler: Yedisalkım (Put) Köyü Boyalı Mağara Resimleri", Tarih Dergisi 28-29, 1-40.
Belli 1979	O. Belli, "Van Bölgesinde Boyalı Mağara Resimleri: Kızların Mağarası", Arkeoloji ve Sanat Dergisi 1-2, 19-27.
Clottes 2003	J. Clottes, Chauvet Cave: The Art of Earliest Times, P. G. Bahn (trans.) (Utah).
Kolankaya-Bostancı 2012	N. Kolankaya-Bostancı "Anadolu'da Erken Prehistorik Dönem Kırmızı Aşı Boyası Kullanımı", Anadolu/Anatolia 38, 29-51.
Lewis-Williams 2014	D. Lewis-Williams, The Mind in the Cave (London).
Mellaart 1970	J. Mellaart, Excavations at Hacılar, I-II (Edinburgh).
Mellaart 1975	J. Mellaart, The Neolithic of the Near East (London).
Özdoğan – Başgelen 1999	M. Özdoğan – N. Başgelen, Neolithic in Turkey, The Cradle of Civilization New Discoveries (İstanbul).
Peschlow-Bindokat 2006	A. Peschlow-Bindokat, Tarih öncesi İnsan Resimleri Latmos Dağları'ndaki Prehistorik Kaya Resimleri (İstanbul).
Peters – Schmidt 2004	J. Peters - K. Schmidt, "Animals in the Symbolic World of Pre-pottery Neolithic Göbekli Tepe, South-eastern Turkey: a Preliminary Assessment", Anthropozoologica 39.1, 179–218.
Sagona – Zimansky 2015	A. Sagona - P. Zimansky, Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri MÖ 1.000.000 - 550 (İstanbul).
Schmidt 2006	K. Schmidt, Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe. En Eski Tapınağı Yapanlar (İstanbul).
Şahin 2013	M. Şahin, "Uludağ Delicenur Mağaraları", Bursa'da Zaman 8, 94-97
Şahin 2014	M. Şahin, "Uludağ'ın Resimli Kayaları", Atlas 250, 38-40.
Verhoeven 2002	M. Verhoeven, "Ritual and Ideology in the Pre-Pottery Neolithic B of the Levant and Southeast Anatolia", Cambridge Archaeological Journal 12, 233-258.
Yakar 2005	J. Yakar, "The Language of Symbols in Prehistoric Anatolia", Documenta Prehistorica XXXII, 111-121.
Yakar 2009	J. Yakar, "The Nature of Prehistoric Anatolian Religions an Ethnoarchaeological Perspective", Colloquium Anatolicum VIII: 291-324.
Yalçıklı 2016	D. Yalçıklı, "Akbabalar, Avcılar ve Duvarları Boyalı Mağaralar", Magma, Temmuz 14, 34-35. http://www.latmos-felsbilder.de/01.php?l=tur (Erişim Tarihi 12.06.2016).

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Mağaraların konumunu gösteren harita.
Resim 2: Baltalı İn (Delicenur I) Mağarası dıştan görünüm.
Resim 3: Baltalı İn (Delicenur I) Mağarası içten görünüm.
Resim 4: Baltalı İn (Delicenur I) Mağarası içten görünüm.
Resim 5: Baltalı İn (Delicenur I) Mağarası girişinin doğusunda yer alan duvar resimleri.
Resim 6: Baltalı İn (Delicenur I) Mağarası'nda defineciler tarafından yapılan tahribat.
Resim 7: Baltalı İn (Delicenur I) Mağarası'nda geriye doğru kıvrılan uzun boynuzları ile betimlenmiş keçi benzeri iki adet av hayvanı.
Resim 8: Baltalı İn (Delicenur I) Mağarası'nda geriye doğru kıvrılan uzun boynuzları ile betimlenmiş keçi benzeri iki adet av hayvanı.
Resim 9: Baltalı İn (Delicenur I) Mağarası'nda T şeklinde yan yana dizilmiş en az üç tane insan betimi.
Resim 10: İnkaya (Delicenur II) Mağarası dıştan görünüm.
Resim 11: İnkaya (Delicenur II) Mağarası'nda defineciler tarafından yapılan tahribat.
Resim 12: İnkaya (Delicenur II) Mağarası'nda defineciler tarafından yapılan tahribat.
Resim 13: İnkaya (Delicenur II) Mağarası'ndan duvar resimleri.
Resim 14: İnkaya (Delicenur II) Mağarası'ndan stilize edilmiş insan figürleri.
Resim 15: İnkaya (Delicenur II) Mağarası'ndan stilize edilmiş insan figürleri.
Resim 16: İnkaya (Delicenur II) Mağarası'ndan stilize edilmiş insan figürlerinden detay.
Resim 17: İnkaya (Delicenur II) Mağarası'ndan stilize edilmiş insan figürlerinden detay.
Resim 18: İnkaya (Delicenur II) Mağarası'ndan stilize bitki motifi.
Resim 19: İnkaya (Delicenur II) Mağarası kuzey duvarda yer alan duvar resmi.
Resim 20: İnkaya (Delicenur II) Mağarası kuzey duvarda yer alan bitkisel ve geometrik desenler.
Resim 21: İnkaya (Delicenur II) Mağarası kuzey duvarda yer alan "V" şeklinde bir motif ve yılana benzer bir figür.
Resim 22: İnkaya (Delicenur II) Mağarası kuzey duvarda yer alan buğday başağı ve haç motifine benzer bitkisel ve geometrik desenler.
Resim 23: İnkaya (Delicenur II) Mağarası kuzey duvarda yer alan stilize ve geometrik desenler.
Resim 24: Civarda doğal olarak bol miktarda bulunan demir oksit ve hematit örneği.
Resim 25: Yüzeyde bulunan çok sayıda çakmaktaşından bir örnek.

Resim 1

Resim 2

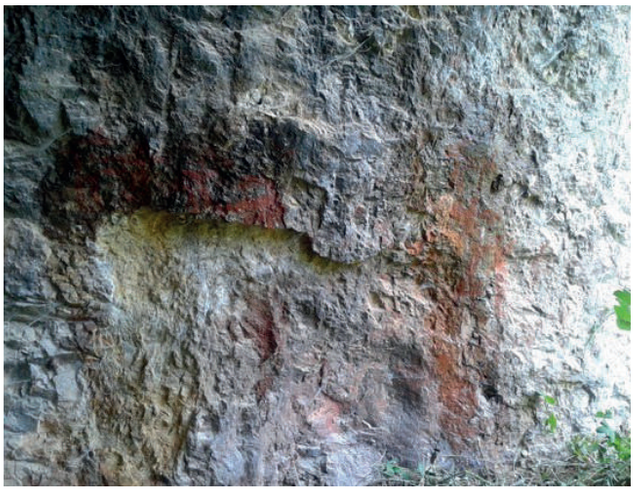
Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

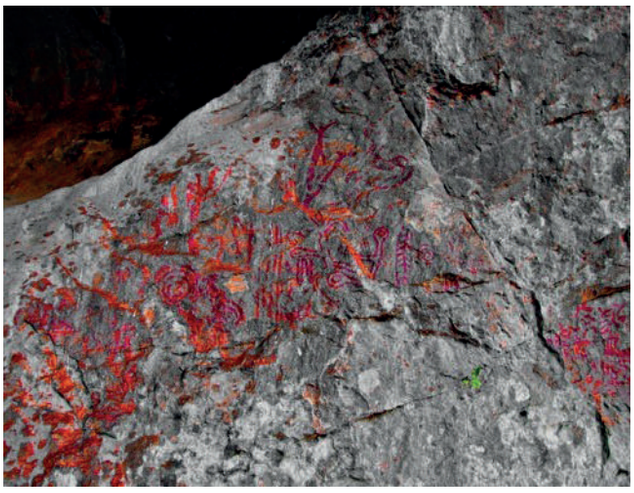
Resim 17

Resim 18

Resim 19

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25

BÜYÜKORHAN (BURSA) YÜZEY ARAŞTIRMASINDA ELE GEÇEN KERAMİK BULUNTULARI*

Pottery Finds from Büyükorhan (Bursa) Archaeological Survey

Reyhan Şahin**

Öz

Bu çalışmada incelenen buluntular Büyükorhan İlçesi (Bursa), Karaağız Mahallesi Leylek Çamı mevkiindeki modern mezarlık alanının çevresinde 2013 yılı yüzey araştırmasında ele geçen keramik buluntularından oluşmaktadır. Söz konusu alan, Mysia bölgesinin doğusunda, Antik Çağda "Mysia Olympene" olarak adlandırılan, Mysia, Bithynia, ve Phrygia'nın sınırını oluşturan bölgeye dahildir. Antik kaynaklar[1] ve arkeolojik veriler Mysia Olympene'de düzenli bir yerleşim olmadığına işaret etmektedir. Daha kuzeyde İmparatorluk Dönemi'nde kurulan Hadrianoi (Orhaneli) bölgede sistemli bir yerleşim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Keramiklerin küçük parçalar halinde ve az sayıda oluşu kesin bir tarihleme yapmayı güçleştirmektedir. En erkene tarihlenebilen örnekler Hellenistik Dönem astarlı kapları ve kalıp yapımı kâselerdir. Kaliteli sigillata örneklerine rastlanmamıştır. Öte yandan tespit edilen bir dip parçası İmparatorluk Dönemi kırmızı astarlı kâselerinde rastlanan forma sahiptir. Kaba keramikler arasında açık renk hamurlu mutfak kaplarına ve iri katkılı, turuncu- kızıl hamurlu, pişirme kaplarına ait örnekler mevcuttur. Eldeki buluntular için kesin bir üst tarih sınırı verilememekle birlikte pişirme kapları MS 4.-6. yy aralığına işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Büyükorhan, Mysia Olympene, Hadrianoi, İnce Keramik, Kaba Keramik.*

Abstract

The present article deals with the pottery collected during the Büyükorhan-Survey (Bursa) in 2013 at the Karaağız District, Leylek Çamı locality. Büyükorhan which is situated at the eastern part of ancient Mysia, belongs to the terrritory of Mysia Olympene, which constitutes the borderline of Mysia, Bthynia and Phrygia. Ancient sources and archaeological evidence indicate that no regular settlement existed in Mysia Olympene. Hadrianoi (Orhaneli) which was founded in the Roman Imperial Period, appear to be a systematic settlement in the vicinity of Büyükorhan.

Since they are few in number and becaue of their bad state of preservation the scherds provide no exact date. The earliest examples are Hellenistic colour-coated pottery and moldmade Bowls. There is no sigillata of good quality among the available finds. On the other hand one foot fragment shows the characteristics of Roman red slipped ware in form. The coarse pottery assemblage comprises kitchen vessels with light coloured fabric and cooking vessels with orange-reddisch fabric and coarse grained inclusions. No exact upper limit for the available finds can be suggested. On the other hand the cooking ware fragments refer a date between 4th-6th century AD.

Keywords: *Büyükorhan, Mysia Olympene, Hadrianoi, Fine Ware, Coarse Ware.*

Giriş

Bu çalışmada incelenen keramikler Bursa Büyükorhan ilçesi Karaağız Köyü, Leylek Çamı mevkiindeki mezarlık alanının yanında yer alan tarım arazisinde tespit edilen keramiklerden oluşmaktadır (Plan 1, Fotoğraf 1, 2). Büyükorhan ilçesi Antik Çağ'da Mysia'nın doğusunda, Mysia Olympene olarak adlandırılan bölgenin sınırlarında yer almaktadır. Söz konusu bölge aynı zamanda Mysia, Phrygia ve Bithynia bölgelerinin kesişme noktasıdır. Antik kaynaklar[1] ve arkeolojik veriler burada sistemli bir yerleşim olmadığına işaret etmektedir.

İmparator Hadrian Dönemi'nde İS 123'te kentleşme politikası çerçevesinde kurulan Hadrianoi (Orhaneli) Büyükorhan çevresinde bilinen en önemli antik kenttir[2]. Hadrianoi'a 19. ve 20. yüzyılda ziyarette bulunan seyyahların günlüklerinde İmparatorluk Dönemi'ne ait yapı kalıntılarının tasviri yer almaktadır[3]. E. Schwertheim'ın 19. ve 20. yy. seyyahlarını dikkate alarak ve kendi gözlemlerini değerlendirerek vardığı sonuca göre, dikkate değer bir mimari kalıntı olmaması nedeniyle Hadrianoi'un güneyinden itibaren günümüzde "Harmancık Mahallesi" olarak bilinen bölgeye kadar bir Antik Çağ yerleşimi bulunmadığı anlaşılmaktadır.[4]

Malzemenin Genel Karakteristiği:

2013 yılı Büyükorhan yüzey araştırmasında Karaağız Mahallesi'nden ele geçen keramikler ince ve kaba olmak üzere iki ana başlıkta sınıflandırılabilir. Ele geçen az sayıda keramik buluntusundan form veren ağız ve

* 2013 yılı Büyükorhan İlçesi Karaağız Mahallesi'nden ele geçen keramikleri yayınlama olanağını bana sunan Prof. Dr. Mustafa Şahin'e, ayrıca saha çalışmaları sırasındaki yardımlarından dolayı Arkeolog (MA) Mustafa Uğur Ekmekçi'ye teşekkür ederim.
** Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Görükle Yerleşkesi, Bursa/Türkiye. E-posta: reyhansahin@uludag.edu.tr
[1] Strab. geogr. XII, 4, 4.
[2] Schwertheim 1981-83: 284.
[3] Schwertheim 1981-83: 294, dn. 12-19.
[4] Schwertheim 1981-83: 291.

dip parçalarından oluşan 25 tanesi bu çalışmada incelenmiştir. Öte yandan açık renk hamurlu saklama, taşıma ve mutfak kaplarına ve daha kaba hamurlu pithoslara ait 70 kadar ağız ve gövde parçası tarihleme ile ilgili fikir vermediğinden değerlendirmeye alınmamıştır.

1. İnce Keramikler

1.1.Hellenistik Dönem Astarlı ve Kalıp Yapımı Kaseler (Res. 1, 3, No. 1-3)

Astar dokusu mat renkte olan ve astarın yüzeyde eşit dağılmadığı gözlemlenen örnekler buluntular arasındadır. Karaağız, Hellenistik Dönem astarlı ve kalıp yapımı kaseler bezeme, hamur ve pişirme yönünden farklılıklar göstermektedir. Gerek hamur renkleri gerekse özensiz işçilikleri nedeniyle yerel üretim örnekleri olduğu düşünülmektedir.

Formlar Atina Agorası'ndan da bilinmektedir. Tespit edilen formlardan ilki içe çekik ağızlı kasedir (No.1). Hellenistik Dönem'den itibaren yaygın kullanılan bir kap formudur. Karaağız kasesinde olduğu gibi derin, yarıküre gövdeli içe çekik ağızlı kaselerin Atina Agorası'nda İÖ 2. yüzyılın 2. yarısında ve 1. yüzyıl başlarında kullanım gördüğü bilinmektedir[5]. Paralelleri Suriye-Filistin Bölgesi'nde Tel Anafa'da[6] ve Anadolu'nun batısında Troia[7] ve Ephesos'ta da[8] İÖ 2. yüzyılın 2. yarısına ve 1. yüzyıla tarihlenen kontekstlerden ele geçmiştir. Hellenistik Dönem mat kahverengi astar dokusuna sahip No. 2, ağız parçası İÖ 3. yüzyıla tarihlenen kantharos ve skyphoslar ile aynı ağız profiline sahiptir[9]. Hellenistik Dönem'de kalıp yapımı kaselerde de benzer tipte konkav ağız profili kullanılmıştır[10].

No. 3, kalıp yapımı kase çam kozalağı görünümlü bir gövdeye sahiptir. Megara Kaseleri olarak da adlandırılan Hellenistik Dönem kalıp yapımı kaselerin Atina Agorası'nda bilinen en erken örnekleri İÖ 230 dolaylarına tarihlenir[11]. Megara Kaseleri Atina Agorası'nda sadece İÖ 3. yüzyılda üretilmiştir[12]. Öte yandan Yunanistan'ın doğusundaki merkezlerde İÖ 1. yüzyıla kadar üretildiği bilinmektedir[13]. Çam kozalağı görünümlü gövdeye sahip kaselerin de Megara Kaseleri ile çağdaş olarak üretildiklerini bilinmektedir[14]. Pergamon'da ele geçen örnekleri İÖ 3. yüzyılın ikinci yarısından sonraya yerleştirilir[15]. Sardeis'te ele geçen örneklerden ithal olanlar ağırlıklı olarak Pergamon üretimidir[16].Ayrıca yerel üretim örnekleri de ele geçen buluntular arasındadır[17].

1.2. Geç Roma Dönemi Açık Kırmızı Astarlı Kapları (Late Roman Light Coloured Ware) ve Diğer Kırmızı Astarlı Kaplar (Res. 3, No. 4-5; Res. 1, 3, No. 6)

Resim 3'te fotoğrafları yer alan **No. 4** ve **5** mat kırmızı astarlı gövde parçaları üzerindeki bezeme yan yana dizilmiş düzensiz oyuklardan oluşmaktadır. Oyuklar spiral çizgiler ile çevrelenmiştir. **No. 4** ve **5**'in yüzeylerinde oldukça ince bir tabaka şeklinde mat bir astar tabakası bulunmaktadır. Her iki örnek de Hayes'in "Late Roman Light Colored Ware" olarak adlandırdığı[18] gruba sınıflandırılabilir. Söz konusu grup İS 5. yüzyıldan itibaren üretilmeye başlamıştır. Parion'dan ele geçen ve E. Ergürer tarafından Form 2 olarak sınıflandırılmış olan örnekle yakın benzerlik gösterir[19]. Bu tip İS 4. yüzyıl sonları ile 6. yüzyıl başları aralığına tarihlenmektedir[20].

Eldeki az sayıda buluntu arasında kesin olarak sigillata olarak sınıflandırabileceğimiz örnekler bulunmamaktadır. **No. 6**'nın benzerleri Atina Agorası'nda MS 2.-3. yüzyıla tarihlenen kırmızı astarlı kase formlarına yaklaşmaktadır[21].

2.Kaba Keramikler

2.1.Açık Renk Hamurlu Mutfak Kapları (Res. 1, 3, No. 7, 8)

No. 7 ve 8, İÖ 1. - İS 1. yy arasına tarihlenen örneklerle analoji yapmaya olanak sağlamaktadır. Gri hamurlu **No. 7** lekane/çanak ağız parçası, Troia'dan ele geçen, gri hamurlu (Tip 3)[22] ve Knossos[23] örnekleriyle karşılaştırma yapmaya olanak sağlamaktadır. Yoğun mikalı

[5] Rotroff 1997: Res. 64, No. 1039, 1041, 1042.
[6] Slane 1997: Lev. 3, FW26
[7] Tekkök-Biçken 2000: Res. 3, A38, 39; Res. 39, D29.
[8] Gassner 1997: Lev. 52, No. 642.
[9] Rotroff 1997: Res. 12, 152, 160; Res. 15, 204, 207, Res. 16, 222.
[10] Rotroff - Oliver 2003: No. 459.
[11] Rotroff 1982: 6.
[12] Rotroff 1982: 16.
[13] Rotroff - Oliver 2003: 93 dn. 20.
[14] Neuru 1991: 14.
[15] Schäfer 1968: 117, Lev. 51, MB570.
[16] Rotroff - Oliver 2003: No. 359.
[17] Rotroff - Oliver 2003: 95 vd.
[18] Hayes 1972: 408-410.
[19] Ergürer 2014: 178, No. 5.
[20] Ergürer 2014: 179.
[21] Hayes 2008: Res. 43, No. 1446, 1447.
[22] Tekkök-Biçken 2000: 69, Res. 32, A169, 170, 171.
[23] Coldstream 1999: Res. 3, R35.

bir hamur dokusuna sahip olan kalınlaştırılmış dudaklı testi ağız parçası **No. 8**'in Ephesos'ta[24], Troia'da ve Samaria'dan tespit edilen benzerleri Geç Helenistik - Erken Roma Dönemi kontekstlerinden ele geçmiştir[25].

2.2.Pişirme Kapları (Res. 1, 2, 3 ,4, No. 9-15)

Kaba keramik örnekleri ağırlıklı olarak pişirme kaplarına ait parçalardan oluşmaktadır. Söz konusu parçaların hamur renkleri kızıl kahverengi, pembe-kahverengi ya da koyu-kahverengi renklerdedir. Katkı maddesi olarak bazen oldukça iri taneli taşçık ve kalker kullanılmıştır.

Khytra ve lopas olarak sınıflandırabileceğimiz örnekler genel olarak Geç Hellenistik Dönem, İS 6. yy aralığına tarihlenen parçalara yaklaşmaktadır. **No. 9**. Lüdorf'un tipolojisinde TV olarak sınıflandırılan Erken İmparatorluk Dönemi örneğine çok yakındır[26] (İS 1. yüzyılın ilk çeyreği). **No.9**'un benzerlerine Atina Agorası'nda[27], Ephesos'ta[28] ve Troia'da[29] Geç Hellenistik - Erken İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenen kontekstlerde de rastlanmıştır. **No.10** yuvarlatılmış ağız parçası profil yönünden Atina Agorası'nda (Form 8) İÖ 1. - İS 1. yüzyıla tarihlenen örneklere yaklaşmaktadır[30]. **No. 10**'a diğer paralelleri Ephesos'ta[31] ve Knossos'ta[32] tespit edilen khytralar sunmaktadır. **No. 11** ele geçen pişirme kabına ait ağız parçası Knossos'ta İS 2. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan tiptedir[33]. Aynı zamanda Lüdorf'un tipolojisinde İS 4.-6. yy arasına tarihlenen T130 ve T143 de[34] aynı tipte ağız profiline sahiptir. **No. 12** yuvarlak çıkıntılı ağız profiline sahip pişirme kabı Ephesos'ta bulunan ve İS 1. yüzyıla[35] ve İS. 2.-4. yy arasına tarihlenen[36] örnekler ile benzerlik gösterir.

Kap formu ve tarihleme bakımından daha genel olarak değerlendirilebilecek bir diğer grup buluntunun hamuru pişirme kaplarında olduğu gibi iri taneli ve yoğun katkı maddesine sahiptir. Halka dipli **No. 13**'ün benzerleri Klasik, Hellenistik ve İmparatorluk Dönemi'nde üretilen lekane[37] ve testilerdir[38]. **No. 14**, dip parçasının benzerleri ise Hellenistik Dönem boyunca ve İmparatorluk Dönemi'nde khytra[39], lopas[40] ve tavalarda[41] da görülebilmektedir. **No. 15** çanak ve lekane ağız profilleri ile benzerlik göstermektedir[42]. Öte yandan hamurunun diğer pişirme kaplarına kıyasla daha iri taneli oluşu nedeniyle Hellenistik Dönem mangallarına ya da pişirme altlığına ait bir parça da olabileceği düşünülmektedir[43].

Sonuçlar

Eldeki malzemenin yüzey buluntularından oluşuyor olması, sayıca az oluşu ve kötü korunagelmiş olması hassas istatistiki değerlendirmeyi ve tarihlendirmeyi güç, neredeyse imkansız hale getirmektedir. Buluntular form repertuarı bakımından Atina, Troia, Pergamon gibi merkezlerle karşılaştırılabilmektedir. Öte yandan Attika ya da Hellenistik Dönem'de üretim yapan büyük merkezlerden ithal edildiğini kesin olarak söyleyebileceğimiz örneklere rastlanmamıştır. Astar rengi ve dokusu, hamur rengi ve kapların genel işçilikleri göz önünde bulundurulduğunda Karaağız keramiklerinin buraya yakın bir yerel üretim merkezinden geldiği düşünülmektedir. Tam paralelleri tespit edilemeyen **No. 4** ve **5** de bu görüşü desteklemektedir.

Belirli bir kesinlikle en erkene tarihlenebilen örnekler İÖ 3. ve 2. yüzyıla sınıflandırılabilen Hellenistik Dönem astarlı kase ve içki kabı ile kalıp yapımı kaselerdir. Bu durum bölgenin Hellenistik Dönem'de yerleşim gördüğüne dair veri sağlamaktadır. Eldeki buluntuların büyük bir bölümünün İS 2. yüzyıl ve sonrasına tarihlenebilen örneklerden oluşması da yeni kurulan Hadrianoi kenti ile ilişkilendirilebilir.

Eldeki buluntular arasında 6 parça ince keramik örneklerinden oluşmaktadır. Bunun dışında pişirme kaplarına ait parçalar çoğunluğu oluşturmaktadır. Mevcut keramiklerin genel niteliği ve miktarı Schwertheim'ın Hadrianoi'un güneyinden itibaren Harmancık'a kadar (Büyükorhan - Karaağız Mahallesini de kapsayan alan) bir Antik Dönem yerleşimi bulunmadığı yönündeki görüşleri ile de örtüşmektedir.

[24] Gassner 1997: Lev. 25. No. 326.
[25] Crowfoot et al. 1957: Res. 99, No. 440.
[26] Lüdorf 2006: T119.
[27] Rotroff 2006: No. 662.
[28] Gassner 1997: Lev. 58, No. 740.
[29] Tekkök-Biçken 2000: Res. 88, F29.
[30] Rotroff 2006: No. 607, 608.
[31] Gassner 1997: 168, Lev. 55, No. 685. (İS 2.-4. yüzyıla tarihlenir).
[32] Hayes 1983: Res. 6, No. 68. (İS. 2.-3. yüzyıla tarihlenir).
[33] Lüdorf 2006: T VI/1.
[34] Lüdorf 2006: T130 ve T143.
[35] Gassner 1997: Lev. 55, No. 681, 686.
[36] Gassner 1997: Lev. 55, 686.
[37] Sparkes - Talcott 1970: Res. 17, No. 1740. -Hayes 1991: Res. 36, No.6; Res. 53, No.51. -Tekkök-Biçken et al. 2001: Lev. 6, No. 58. -Rotroff 2006: 247.
[38] Sparkes - Talcott 1970: Res. 17g, No. 1592. -Hayes 1991: Res. 42, No. 17.
[39] Rotroff 2006: No. 567, 575.
[40] Rotroff 1997: No. 1491.
[41] Lüdorf 2006: Lev. 4, P55.
[42] Hayes 1991: Res. 36, 18. -Rotroff 2006: No 238.
[43] Rotroff 2006: No. 763.

KATALOG

1.İnce Keramikler

1.1.Hellenistik Dönem Astarlı

No. 1: Kase (içe çekik ağızlı) Ağız, gövde. Ham: 7.5 YR 5/3 ile 7.5 YR 6/6 arası. İyi elenmiş, ince taneli mika ve hava kabarcığı. Sert pişmiş. Ast: Ağız kenarında içte ve dışta turuncu. Ölç: Ç: 12,4 cm (dip), Y: 6 cm.

No. 2: İçki kabı, Ağız. Ham: 5 YR 6/6 ince elenmiş, sert pişmiş. Ast: İçte ve dışta mat kahverengi. Kap yüzeyi özensiz perdahlanmış, yer yer sığ topaklar halinde kil birikintileri. Ölç: Ç: 12 cm (dip), Y: 2,3 cm.

1.2. Kalıp Yapımı Kaseler

No. 3: Kase (Kalıp yapımı) Gövde. Ham: 5 YR 4/1 ve yer yer 5 YR 6/6. İnce elenmiş, sert pişmiş. Ast: Tamamen aşınmaya uğramış. Ölç: Ç: 12 cm (dip), Y: 2 cm, G: 2,3 cm.

1.3. Geç Roma Dönemi Açık Kırmızı Astarlı Kapları (Late Roman Light Coloured Ware)

No. 4: Kase (Kalıp yapımı) Gövde. Ham: 2.5 YR 6/8 ince elenmiş, az miktarda mika ve beyaz renkte katkı maddesi, taşçık, küçük taneli hava kabarcığı. Sert pişmiş. Ast: 2.5 YR 5/6 kiremit rengi, mat. Bezeme: Dış yüzeyde düzensiz çukurluklar spirallerle çevreleniyor. Tanım: Astarsız iç yüzeyde belirgin çark izleri, dış yüzeyde yer yer taşçık izleri.

No. 5: Kase (Kalıp yapımı) Gövde. Ham: 2.5 YR 6/8. İnce elenmiş, sert pişmiş. Ast: 2.5 YR 5/6 kiremit rengi, mat. Kap yüzeyi özensiz perdahlanmış, yer yer sığ topaklar halinde kil birikintileri. Bezeme: Dış yüzeyde düzensiz çukurluklar spirallerle çevreleniyor. Tanım: astarsız iç yüzeyde belirgin çark izleri, dış yüzeyde yer yer taşçık izleri.

No. 6: Kase (kırmızı astarlı?) dip. Ham: 5 YR 5/1. ince elenmiş, çok ince mika ve beyaz renkli katkı. Sert pişmiş. Ast: Tamamen aşınmaya uğramış. Ölç: Ç: 6,2 cm (dip), Y: 1,7 cm.

2.Kaba Keramikler

2.1. Açık Renk Hamurlu Mutfak Kabı

No.7: Çanak/lekane. Ağız. Ham: 2.5 YR 4/1 ile 2.5 YR 5/1 arası. Mika, taşçık, kalker, hava kabarcığı. Ölç: Ç: 24 cm (ağız), Y: 2,9 cm.

No.8: Testi? Ham: 2.5 YR 4/1 dışta 10 YR 6/3. taşçık, mika, hava kabarcığı. Ölç: Ç: 16 cm. Y: 3,9 cm.

2.2. Pişirme Kabı

No. 9: Lopas. Ağız. Ham: 10 R 5/8 (taşçık, mika, hava kabarcığı, ince taneli siyah ve beyaz katkı maddeleri. Ölç: Ç: 23 cm (ağız), Y: 2,5 cm.

No. 10: Khytra. Ağız. Ham: 2.5 YR 4/8 taşçık (çok miktarda), mika, hava kabarcığı, kalker. Ölç: Ç: 24 cm. Y: 3,1 cm.

No. 11: Khytra? Ağız. Yoğun miktarda irice taneli mika, taşçık ve kum. Ölç: Ç. 27 cm. Y: 3,5 cm.

No. 12: Pişirme Kabı Ham: 7.5 YR 5/4 taşçık, mika, hava kabarcığı ve daha ince taneli siyah ve beyaz katkı maddeleri. Ölç: Ç: 20 cm. Y: 2,7 cm.

No. 13: Pişirme kabı, dip, gövde. Ham: 7.5 YR 5/2, 5 YR 5/2 arası. İnce taneli beyaz katkı maddeleri, taşçık, yoğun mika, hava kabarcığı, kalker. Ölç: Ç: 7,6 cm. (dip) Y: 6,6 cm .

No. 14: Pişirme kabı. Dip. Ham: 5 YR 4/3, 7.5 YR 4/3 taşçık, mika, hava kabarcığı, ayrıca beyaz ve kahverengi ince taneli katkı. Ölç: Ç: 14 cm. /dip) Y: 2,2 cm.

No. 15: Mangal? Ham: 2.5 YR 5/6 çok miktarda taşçık, mika, hava kabarcığı, kalker. Ölç: Ç:?. Y: 4,1 cm.

KAYNAKÇA

Coldstream 1999	N. Coldstream, "Knossos 1951-61: Classical and Hellenistic Pottery from the Town", BSA 94, 321-351.
Crowfoot et al. 1957	J. W. Crowfoot – G. M. Crowfoot – K. M. Kenyon, "Pottery: Hellenistic and Later", J. W. Crowfoot, G.M. Crowfoot, K. M. Kenyon (eds.), The Objects From Samaria, Samaria Sebaste 3 (London), 217-360.
Ergürer 2014	H. E. Ergürer, "Late Roman Light Coloured Ware from Parion", H. Meyza (ed.), Late Hellenistic to Mediaeval Fine Wares of the Aegean Coast of Anatolia (Varsovie).
Gassner 1997	V. Gassner, Das Südtor der Tatragonos Agora, Keramik und Kleinfunde, FiE 13,1,1 (Wien).
Hayes 1972	J. W. Hayes, Late Roman Pottery (Rome).
Hayes 1983	J. W. Hayes, "The Villa Dionysos Excavations, Knosssos: The Pottery", BSA 78, 97-163.
Hayes 1991	J. W. Hayes, Hellenistic and Roman Pottery, Paphos 3 (Nicosia).
Hayes 2008	J. W. Hayes, Roman Pottery, Fine Ware Imports, Agora 32 (Princeton).
Lüdorf 2006	G. Lüdorf, Römische und Frühbyzantinische Gebrauchskeramik im Westlichen Kleinasien, Internationale Archaeologie 96 (Rahden Westphalia).
Neuru 1991	L. L. Neuru, "Megarian Reliefware" J. W. Hayes (ed.), Hellenistic and Roman Pottery, Paphos 3 (Nicosia), 13-17.
Rotroff 1982	S. I. Rotroff, Hellenistic Pottery. Athenian and Imported moldmade Bowls, Agora 22 (Princeton).
Rotroff 1997	S. I. Rotroff, Hellenistic Pottery, Athenian and Imported Wheelmade Tableware and Related Material, Agora 29 (Princeton).
Rotroff 2006	S. I. Rotroff, Hellenistic Pottery. The Plain Wares, Agora 33 (Princeton).
Rotroff - Oliver 2003	S. I. Rotroff - A. Jr. Oliver, The Hellenistic Pottery from Sardis: The finds through 1994, Archaeological Exploration of Sardis 12 (London).
Schäfer 1968	J. Schäfer, Hellenistische Keramik aus Pergamon, PF 2 (Berlin).
Schwertheim 1981-83	E. Schwertheim, "Forschungen in Mysia Olympene", Anadolu 22, 283-285.
Schwertheim 1987	E. Schwertheim, Die Inschriften von Hadrianoi und Hadrianeia, IK 33 (Bonn).
Slane 1997	K. W. Slane, "The Fine Wares", S. C. Herbert (ed.), The Hellenistic and Roman Pottery, Tel Anafa. II, 1, JRA suppl. series 10, 247-406.
Tekkök-Biçken 2000	B. Tekkök-Biçken, The Hellenistic and Roman from Troia. Second Century BC to Sixth Century AD, Doktora Tezi, University of Missouri, Columbia (AnnArbor).
Tekkök-Biçken et al. 2001	B. Tekkök-Biçken - S. Wallrodt - C. Y. Gündem - B. C. Rose, "Two Roman Wells in the Lower City of Illion: C29 and W28", StTroica 11, 343-381.

RESİM LİSTESİ

Plan 1: Karaağız Mahallesi'nin konumu (Schwertheim 1987).

Fotoğraf 1: Leylek Çamı Mevkii Mezarlık Alanı ve Yanındaki Tarım Arazisinin Genel Görünümü (Bursa Uludağ Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Arşivi).

Fotoğraf 2: Keramiklerin Ele Geçtiği Tarım Arazisinden Görünüm (Bursa Uludağ Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Arşivi).

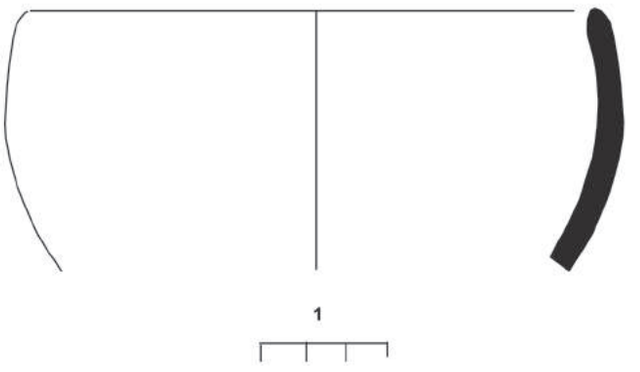
Plan 1

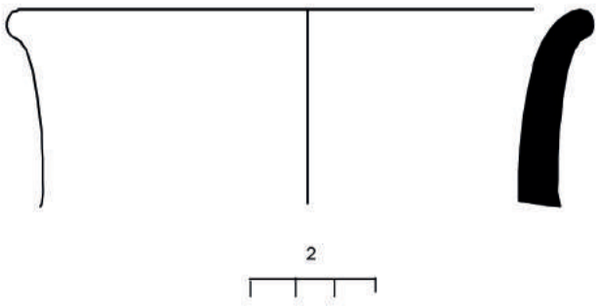
Fotoğraf 1

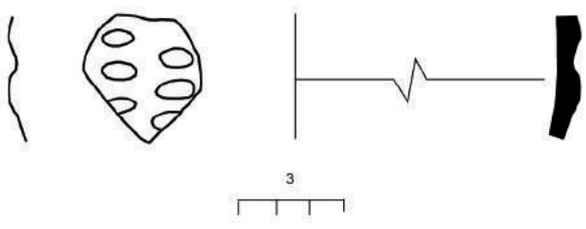
Fotoğraf 2

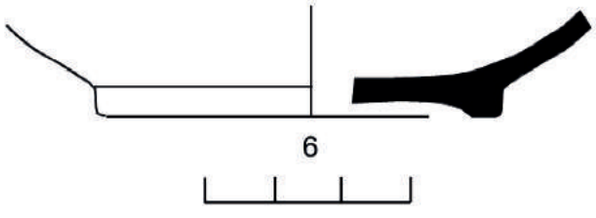
(1)

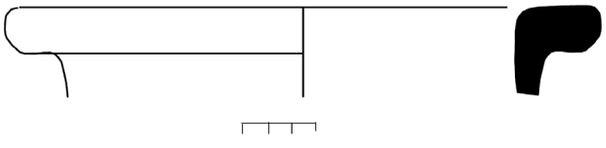
(2)

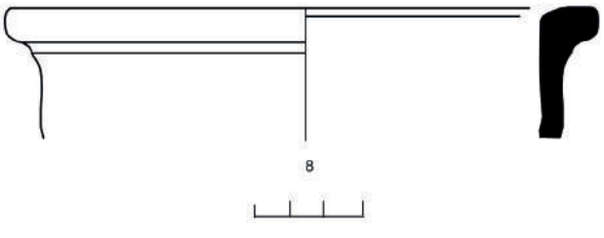
(3)

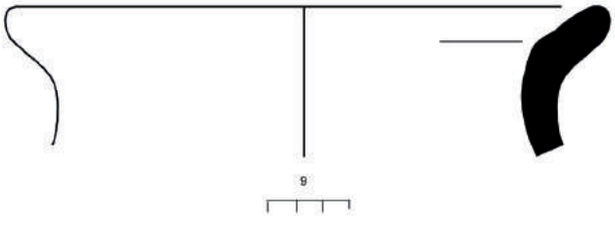
(6)

(7)

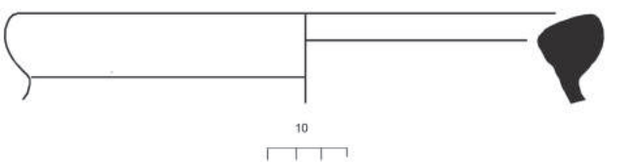

(8)

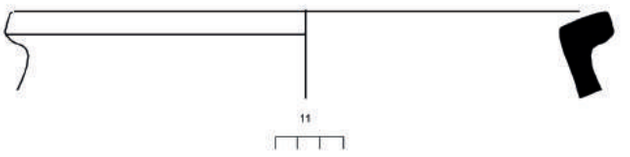

(9)

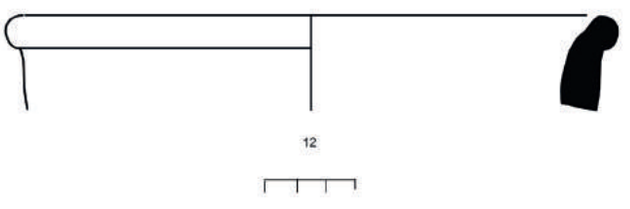
Resim 1

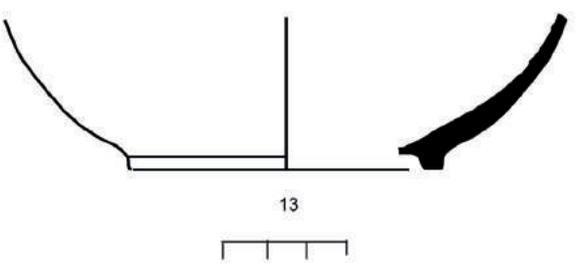
(10)

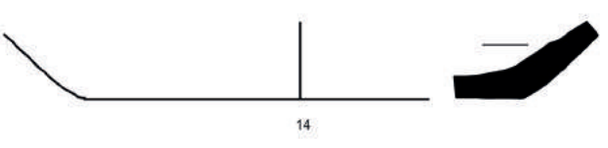
(11)

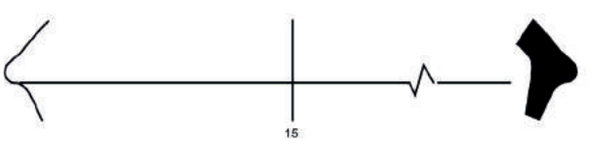
(12)

(13)

(14)

(15)

Resim 2

(1)

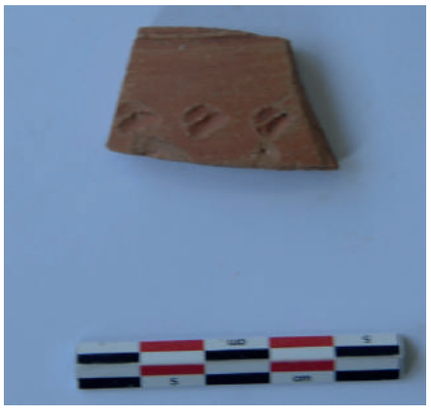
(2)

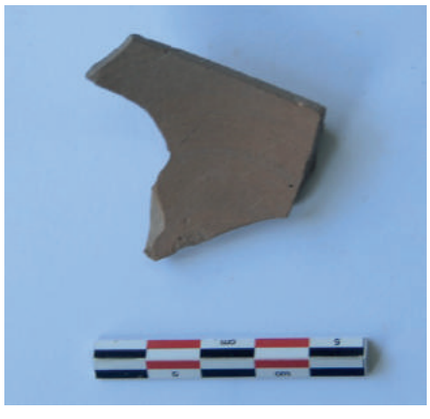
(3)

(4)

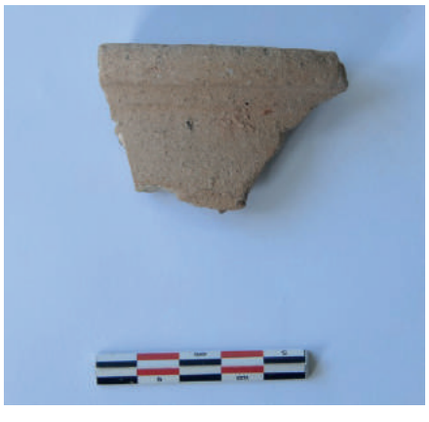
(5)

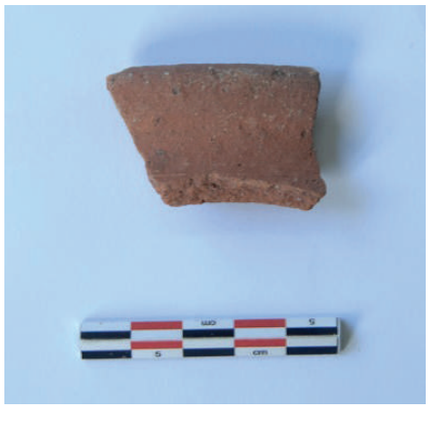
(6)

(7)

(8)

(9)

Resim 3

(10)

(11)

(12)

(13)

(15)

Resim 4

SIRIL KÖYÜ VE KAYGULUZADE HASAN EFENDİ VAKFIYESİ

The Village of Sırıl and Foundation Document of Kayguluzade Hasan Efendi

Doğan Yavaş*

Öz

Sırıl köyü Bursa ili, Orhaneli ilçesine bağlı bir köydür. Köy, Türkmen/Yörük kökenli olup yüzyıllardır örf ve adetlerini bozmadan günümüze kadar taşımıştır. Köy halkı; düğün, nişan, ölüm, doğum, asker uğurlama törenlerinde; yağmur duası, Hıdırellez yemeği ve dinî bayramlarda örf ve âdetlerini sürdürmektedir.

Sırıl köyünün, Osmanlı tarihi ve kültürel mirası açısından büyük önemi vardır. Zeynep Kamil Hanım'ın bir vakıf yapması ve vakıf sancağının mevcut olması, Sırıl'ın bu yörede kurulu köyler içinde müstesna bir yere sahip olmasına sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Sırıl Köyü, Temettuat Defteri, Osmanlı Dönemi.*

Abstract

The village of Sırıl is located in the district of Orhaneli, district of Bursa. The town is originated from Turkman/Yuruk and has maintained its manners and customs for years. The village adheres to the traditions such as wedding feast, engagement, funeral, birth, farewell to the soldiers, rain prayer, Hıdırellez feast, and religious holidays. The village of Sırıl plays an important role in Ottoman historical and cultural heritage. The town of Sırıl gained an exceptional position among other communities established in the same region when Zeynep Kamil Hanım set up a foundation and granted a flag of the foundation.

Keywords: *Sırıl Village, Taxes Notebook, Ottoman Period.*

Sırıl köyü, Bursa'nın Orhaneli ilçesine bağlı olup, ilçeye 25 km mesafededir. Daha önce Harmancık kazasının köyü iken sonradan Orhaneli'ye bağlanmıştır. Rakımı 760 metredir. Köyün güneyinde Azat Mezarlığı; kuzeyinde Karataş ve Kurcuoluk; batısında Kurcuardıç; doğusunda ise Derebağlar mevkileri bulunmaktadır.

Eski mezarlıkta türbesi bulunan ve halk arasında Kurtçu Mehmet Dede diye bilinen Korucu Mehmet Efendi adındaki zat, evliyadan olup adına vakıflar yapılmış olmasıyla da köye manevî bir hava katmaktadır. Oldukça eski bir köy olan Sırıl'ın kaydına, H 937/M 1530 tarihli muhasebe defterinde rastlanamamaktadır. 1847 tarihli temettuat kayıtlarında Harmancık'a bağlı olan 24 haneli bir köyde[1], 1908 sâlnâmesine göre 37 hanenin[2], 1927 sâlnâmesinde ise 339 kişinin yaşadığını öğrenmekteyiz[3].

Daha sonra 1933 tarihinde "Sırlı" adıyla Orhaneli'ye bağlı olarak görülen köyde, Osmanlı Dönemi'nden kalma berat ve sancak bulunmaktadır. Yer yer çürükler görülen sancakta bir kumaş üzerine parlak iplikle Kelime-i Tevhit ile ayetler yazılıdır (Res. 1-2).

Sancağın 1. satırında: Allah, Muhammed, Ebubekir, Osman, 2. satırda: Lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah, 3. Satırda: Sâf Sûresi 13. âyet-i kerime (Nasrun minallahi ve fethun karîb), 4. Satırda da: Âl-i İmrân Sûresi 37. âyetten bir bölüm yer almaktadır. Kim tarafından ve hangi tarihte verildiği kesin olarak bilinmeyen sancak, Kamil Efendi ve Hüseyin Efendi diye anılan kişilerin torunları olan Halil İlhan ile Sıtkı İlhan'ın evinde muhafaza edilmektedir.

Köyde; Bekirler, İmamlar ve Kabaşlar lakaplarıyla anılan sülaleler yaşamaktadır. Türkmen/Yörük kökenli olup yüzyıllardır örf ve adetlerini bozmadan günümüze kadar taşıyan köy halkı; düğün, nişan, ölüm, doğum, asker uğurlama törenlerinde; yağmur duası, Hıdırellez yemeği ve dinî bayramlarda örf ve âdetlerini sürdürmektedir.

Yüz elli yıldan beri işletilen demirci dükkânı bulunan köyde bu meslek, günümüzde de sürdürülmeye çalışılmaktadır. Köydeki elektrikli değirmende; mısır, arpa, gibi ürünler hayvan yemi olarak öğütülmekte ve bir "şinik" öğütülen üründen, bir kabağın yarısı olan "kaşık" diye tabir edilen ölçü kabı ile yarım kaşık hak alınmaktadır. Ekonominin tarım ve hayvancılığa dayandığı köyde, son yıllarda özellikle vişne ve kiraz üreticiliği olmak üzere meyvecilik önem kazanmıştır. Günümüzde 130 haneli olan köyün nüfusu 500 kişiden oluşmaktadır.
Dağlık ve havadar bir mevkide kurulu köye ait 1263

* Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Görükle Yerleşkesi, Bursa/Türkiye. E-posta: dogany@uludag.edu.tr

[1] B.O.A. ML. VRD. TMT. d. 8178.
[2] Salname-i Hüdavendigar: 194.
[3] Salname-i Bursa: 134.

(M.1847) senesi temettuat defteri verilerine göre o tarihte köyde 24 hanenin bulunduğu, 163 dönüm ekili tarla olduğu, 248 dönüm ekilmemiş tarla bulunduğu, 17,5 dönüm bağ, 13 dönüm bostan, 2 dönüm dut bahçesi, 15 baş sağmal keçi, 10 baş boz keçi, 20 baş sağmal koyun, 16 baş boz koyun, 2 baş at, 17 çift ve 1 tek öküz, 5 tane arı kovanı, 19 baş sağmal inek, 4 tane boz inek ve 15 baş merkep mevcut olduğu belli olmaktadır[4].

Yine bu kayıtlardan; Sırıl köyü ahalisinin vergi, öşür ve rüsumat olarak yılda 18.162 akçe ödediği, köydeki en zengin kişinin Yusufoğullarından Ömer'in oğlu Ali olduğu ve senede 1.547 akçe vergi ve öşür verdiği, köydeki en fakir insanın da Çokdanoğlu İsmail'in oğlu İbrahim olduğu ve Çeki aşiretinin koyun ve keçi çobanlığını yaptığı anlaşılmaktadır (Belge 1-2).

Bu köyde, halk arasında Kurtçu Mehmet Dede diye bilinen ve erenlerden olduğu düşünülen bir zatın kabri vardır. Ahşap direkler üzerinde, etrafı açık bir türbe olup üzeri ahşap kırma çatı ve alaturka kiremit ile örtülüdür (Res. 3-4). Mehmet Dede'nin başucundaki üstüvani biçimli mezar taşı incelendiğinde, burada yatan kişinin asıl adının Korucu Mehmet Dede olduğu anlaşılır (Res. 5-6). Dört yüzlü mezar taşının üzerinde şu ibare yer almaktadır; "Hüve'l-Bâkî gavsü'l-vâsılîn kutbü'l-ârifîn mürşid-i kâmilîn olan İhtiyâr Korucu merhûm Muhammed Veliyyullah Efendi rûh-ı şerîfîçün el-fâtiha 13 Şevval sene 1199" (M. 19 Ağustos 1785).

Köy ahalisinden bazı kişilerin elinde bulunan berat ve vakfiye kayıtlarına göre, Bursa'daki Kaygulu Dergâhı Şeyhi Hasan Efendi'nin, Sırıl köyünde cami, zaviye, mektep ve kütüphane inşa ettirdiği sırada Mehmed-i Veli türbesini de bina ettirip türbedarlık vazifesi tevcih ettiği anlaşılmaktadır. Vakfiyesinde geçen "Şeyh İhtiyar Mehmed-i Veli kuddise sırrahul- âlî" cümlesi, Korucu Mehmet Dede'nin, Şeyh olduğunu göstermektedir. Kaygulu dergâhı şeyhi tarafından kendisine duyulan ilgi de herhalde bu tarikatın mensubu olduğunun delilidir.

Bursa Büyükşehir Belediyesi'nin ilimiz ve ilçelerindeki hazirelerin düzenlenmesi çalışmaları kapsamında, geçtiğimiz yıl Korucu Mehmet Dede'nin kabri de onarılmış, yolu genişletilmiş ve etrafı da düzenlenerek ziyarete açılmıştır.
Elimizde bulunan cami, zaviye, mektep nüvvablığı ile Mehmed-i Veli türbesinin türbedarlık tevcihini gösteren divanî hat ile yazılı beratı, Abdülaziz Dönemi'ne aittir ve üzerinde sultanın tuğrası vardır. Vakfiyesi ise ta'lik yazılıdır ve Umûru'l-Evkaf Seyyid İbrahim mühürlü ve tasdiklidir. Hem vakfiye hem de berat 1278 (M. 1862) tarihlidir (Belge 3).

Bursa'daki Kaygulu Tekkesi'nin post-nişîni olan Şeyh Hasan Efendi'nin vakfiyesi, Umûru'l-Evkaf Seyyid İbrahim mühürlüdür ve İstanbul Aksaray'da Oğlanlar Dergâhı post-nişîni Seyyid Şeyh Mehmed Veysî Efendi mahzarında yazılmıştır. Vakfiyenin içeriğinden Hasan Efendi'nin Sırıl köyünde cami, zâviye, mektep ve çeşme inşa ettirdiği, Mehmed Dede'nin kabrini de onardığı ortaya çıkmaktadır.

"Mahrûse-i Burûsa'da vâkı' nâm-ı sâmîlerine mensûb binâ ve ihyâgerdeleri olan dergâh-ı şerîfin postnişîni olup zikri âtî âsâr-ı cezîleyi tesviye ve tanzîm için Âsitâne-i devlet-âşiyâneye vürûd iden zümre-i uşşâk-ı sâlihînden mazhar-ı hakâyık-ı ma'nevî reşâdetlü Kaygulu-zâde eş-Şeyh Hasan Efendi necli'l-merhûmu'l-mebrûr Kaygulu eş-Şeyh Halil Efendi sûb-ı şer'-i enverden bi'l-iltimâs me'zûnen bâ-hükm-i nevîn ve irsâl olınan mümeyyiz-i sânî Mevlânâ es-Seyyid Abdüssamed İsmet Efendi ibn-i es-Seyyid Süleyman mahmiye-i mezbûrede" "Aksaray nezdinde vâkı' Oğlanlar Dergâhı post-nişîni es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Veysî Efendi mahzarında".

Vakfiyenin devamında Hasan Efendi'nin bazı kitapları ile teberrüken birkaç eşyayı zâviyeye, iki bin beş yüz kuruşu nakit parayı da, görevlilere yapılacak tevcihat için vakfettiği kayıtlıdır; "yeddimde emvâlim olan üç kıt'a Mushaf-ı şerîf ve bir cild basma Hadika-i Suadâ ve bir risâle-i mevlid-i şerîf ve iki cild basma metin Birgivî ve altı cild Mızraklı İlmihâl ve bir cild basma Kaside-i Bürde ve beş cild basma Tecvîd ve iki basma Hâdi'l-Uşşâk ve iki cild Divân-ı Kaygulu ve bir yeşil sanduk ve iki kebîr pirinç şamdan ve bir çift gülâbdân ve buhurdân ve bir asma çalar saat ile nefs-i mâl olmayub menâlimden ifrâz ve kemal-i imtiyaz ile mümtâz eylediğim iki bin beş yüz guruşu hasbeten lillâhi'l-ehad ve taleben li-merzâti rabbihi's-samed", "mahrûse-i mezkûre mülhakâtından Harmancık kazâsına tâbi Sırıl

[4] B.O.A. ML. VRD. TMT. d. 8178.

karyesinde vâkı' defin-hâk-i ıtır-nâk ve cezbe-i aşk-ı ilâhî ile sîneçâk olan ârif-i billâh vâsıl-ı ilâllah eş-Şeyh İhtiyâr Mehmed-i Velî kuddise sırrahul-âlî hazretlerinin gunûde-i püster-i lahd-i gufrân oldukları türbe-i münîfeleri civârında vâkı' mekteb-i şerîfleri mürûr-ı eyyâm ile münhedim olarak arsa sarf olmağla mücerred isticlâb-ı rızâ-yı Bârî ve istimdâd-ı rûhâniyet-i hazret-i peygamberî arsa-i mezkûre üzerine ke'l-evvel ta'lîm-i Kur'ân-ı Azîm olunmak üzere bundan akdem müceddeden bir mekteb ve mekteb-i mezkûre ittisâlinde mülkim olan arsa üzerinde hasbeten lillâhi ta'âlâ malımdan harc u sarfla derûnunda ikâme-i salât-ı cum'a ve ıydeyn ve mefrûzât-ı mektûbe ve ibâdât-ı mergûbe içün izn-i âmm virüb bâ-izn-i sultânî minber vaz'ile müceddeden bir câmi-i şerîf ve icrâ-yı usûl-i tarîkat-ı celvetiye-i Kâdiriye olunmak üzere müştemilât-ı ma'lûmeyi hâvî bir zâviye-i latîf ve türbe-i şerîf-i mezkûrı tecdîd ve ihyâ ve ittisâline bir çeşme-i ra'nâ binâ ve inşâsına muvaffak olmamla" şeklinde devam etmektedir ve altında 1278 (M. 5 Şubat 1862) tarihi vardır.

Kaygulu Şeyhi Hasan Efendi'nin Sırıl köyünde inşa ettirdiği cami, zaviye ve mektep ile Mehmed-i Veli Türbesi tevliyetinin Şeyh Süleyman Efendi'ye tevcihini gösteren berat Sultan Abdülaziz tuğralıdır (Belge 4); "Kaygulu-zade Şeyh Hasan zîde sadruhûnun Hüdavendigâr Sancağı dâhilinde Harmancık kazâsına tâbi' Sırıl karyesinde vâkı' Şeyh İhtiyâr Muhammed-i Velî kuddise sırrahu'l-âlî türbe-i şerîfe ve mekteb-i münîfeleri arsası ile mekteb-i mezkûr ittisâlinde kâin mülki olan arsa üzerine müceddeden binâ ve inşâ eylediği câmi-i şerîf ve çeşme ve zâviye ve mekteb ve türbe ve zâviye-i mezbûr derûnuna vaz' olunmak üzere kütüb-i mütenevvia ve hayrât-ı mezkûre mühimmâtîçün iki bin beşyüz guruş nukûdı vakfının bir kıt'a vakfiyesi ber-mûceb-i nizâm vakıf muhâsebesine kayd olunmak üzere senede on beş guruş vazîfe ile tevliyet cihetinin tevcîhine dâir mahallinden vârid olan inhâ üzerine muâmelât-ı aklâmiyesi lede'l-icrâ ol bâbda cânib-i Mahkeme-i Teftîş-i Evkâf'dan olunan i'lâm mûcebince cihet-i mezkûre ehliyeti bâriz ve âsitân-ı askeriyeyi mütecâviz olan işbu râfi-i tevkî-i refîu'ş-şân-ı hâkânî eş-Şeyh Süleyman ibn-i Süleyman zîde sadruhûya ber-mûceb-i nizâm vakf-ı mezbûr umûrını hüsn-i idare ve rü'yet itmek ve hayrâtının i'mâriyle şart-i vâkıfı icrâya i'tinâ ve dikkat eylemek …" şeklinde devam etmektedir.

Maalesef Kayguluzade Şeyh Hasan Efendi'nin vakfiyesinde adı geçen Sırıl köyündeki mektep ile mektebin bitişiğinde inşa edildiği kaydedilen cami, çeşme, zaviye ve zaviyenin içindeki kütüphaneye bağışladığı ciltlerle ifade edilen yazma ve basma kitaplardan günümüze eser kalmamıştır.

KAYNAKÇA

B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, ML. VRD. TMT. d. 8178
Salname-i Bursa	1927 Bursa Vilayeti Salnamesi, Bursa Vilayet Matbaası, 1927.
Salname-i Hüdavendigar	Hüdavendigar Vilayeti Salname-i Resmîsi, 1325 Def'a 34, Bursa Vilayet Matbaası.
Yavaş 2017	D. Yavaş, "Sırıl Köyü Korucu Mehmed Dede Kabri ve Kayguluzade Hasan Efendi Vakfiyesi" Bursa'da Zaman 21, 30-33.

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Sırıl köyünde bulunan sancağın ön yüzü.

Resim 2: Sırıl köyünde bulunan sancağın arka yüzü.

Resim 3: Sırıl köyünde Korucu Mehmed Veliyyullah Efendi'nin kabri.

Resim 4: Sırıl köyünde Korucu Mehmed Veliyyullah Efendi'nin kabrinin örtü sistemi.

Resim 5: Sırıl köyünde Korucu Mehmed Veliyyullah Efendi'nin mezar taşı.

Resim 6: Sırıl köyünde Korucu Mehmed Veliyyullah Efendi'nin mezar taşı.

Belge 1: Sırılköyü temettuat defterinin ilk ve son sayfaları.

Belge 2: Sırılköyü temettuat defterinin ilk ve son sayfaları.

Belge 3: Sırıl köyü cami ve türbesinin vakfiyesi.

Belge 4: Sırıl köyü Kayguluzade Hasan Efendi Vakfı'nın tevliyet beratı.

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

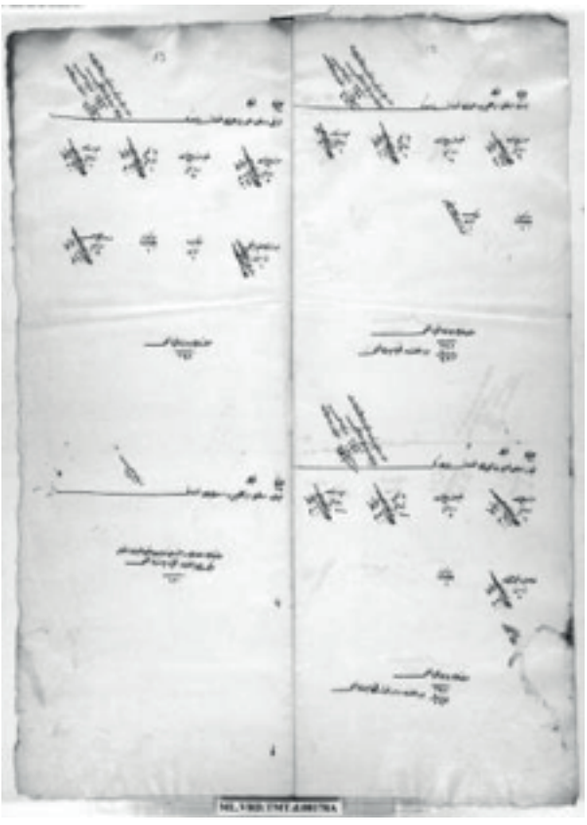
Resim 5

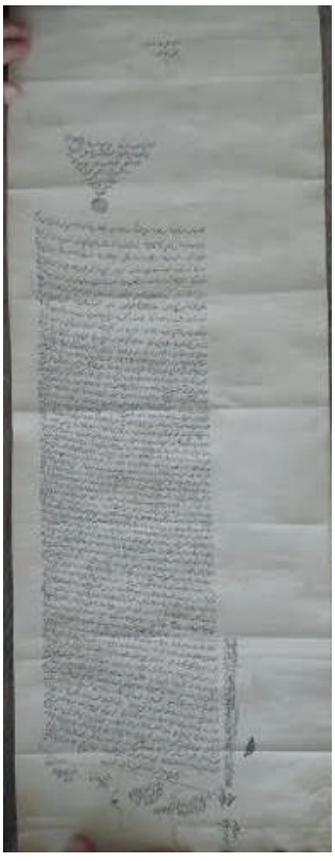
Resim 6

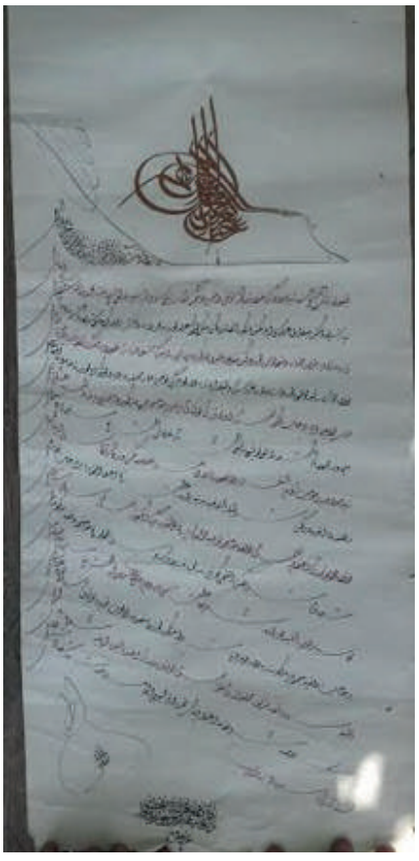
Belge 1

Belge 2

Belge 3

Belge 4

BEBKA
Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı